

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORCID : - - -

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : / /

Tezin Savunma Tarihi : / /

Tez Danışmanı :

ORCID : - - -

Trabzon

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın planlanmasından oluşumuna kadar; başta danışmanım olmayı kabul ederek bilgi ve tecrübeleri ışığında çalışmamı şekillendiren, hiçbir zaman ilgi ve desteğini benden esirgemeyen, kendisinden çok şey öğrendiğim sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Alan çalışması sırasında bilgi birikimleri ve yer göstermeleri ile yardımlarını esirgemeyen Anayurt Mahallesi sakinlerinden emekli öğretmen Sadık ALTINTAŞ'a, Başar Mahallesi eski muhtarı Yusuf HATİPOĞLU ve emekli öğretmen Hüseyin KAYA'ya, Güzelce Mahallesi sakinlerinden Hasan GÜMÜŞ'e, Güzelyayla Mahallesi eski muhtarı Nuri ERDOĞAN'a, Hamsiköy Mahallesi sakinlerinden Osman GÜNEL ve muhtarlık ihtiyar heyetinden Cengiz TUNÇ'a, Yazılıtaş Mahallesi Cami imamına, Yukarıköy Mahallesi sakinlerinden İsmail AKSOY ve İsmail AYDIN'a ve adlarını saymadığım daha bir çok bölge sakinine teşekkürlerimi borç bilirim.

Tez çalışma sürecindeki desteklerinden dolayı Prof. Dr. Ömer İskender TULUK'a, Dr. Öğr. Üyesi Emriye KAZAZ'a, Arş. Gör. Emrehan ÖZCAN'a, Arş. Gör. Abdullah ÇİĞDEM'e, Arş. Gör. Deniz BAYRAK'a ve Mimar Işın İrem TAŞCI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Uzun ve meşakkatli bu sürecin her anında verdiği destek ile yanımda olan nişanlım Fırat NUHOĞLU'na teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın tüm evresinde olduğu gibi akademik yolculuğumda da her zaman desteklerini hissettiğim, alan çalışmasının gerçekleşmesinden tezin son aşamasına kadar yanımda olan başta babam Yalçın ÖZDENİZCİ olmak üzere, annem Arzu ÖZDENİZCİ ve ablam Aleyna ÖZDENİZCİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ecem ÖZDENİZCİ

Trabzon 2020

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Trabzon-Değirmendere Hamsiköy Vadisi’nde Gayrimüslim İbadet Yapıları” başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA’nın sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarlarda yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 19/08/2020

Ecem ÖZDENİZCİ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ	III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ	IV
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	X
SUMMARY	XI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XII
TABLolar DİZİNİ	XII
1. GENEL BİLGİLER	1
1.1. Giriş	1
1.2. Sorunun Belirlenmesi	5
1.3. Tezin Amacı ve Kapsamı	7
1.4. Araştırma Alanı ve Sınırları	8
1.5. Yöntem	8
1.5.1. Mevcut Literatür	11
1.5.2. Birincil Kaynaklar	15
1.5.3. Alan Çalışması	18
1.5.4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi	20
1.6. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Durumuna İlişkin Değerlendirme	22
1.7. Osmanlı Devleti'nde Kilise İnşası ve Tamiri	24
1.7.1. Tanzimat Öncesi Kilise İnşası ve Tamiri	24
1.7.2. Tanzimat Sonrası Kilise İnşası ve Tamiri	27
1.8. Trabzon Değirmendere Vadisi'nin Tarihi ve Coğrafi Değerlendirmesi	28
1.8.1. Tarihi Arka Plan	28
1.8.2. Coğrafya	30
1.8.3. Geçitler	32
1.8.4. Ticaret Yolları	33
1.8.5. Pazar Yerleri	38
1.8.6. Sosyal ve Etnik Yapı / Nüfus Hareketleri	40
2. YAPILAN ÇALIŞMALAR	45
2.1. Tarih / Coğrafya / Kültür Bağlamında Hamsiköy Vadisi	45

2.2.	Hamsiköy Vadisi'ndeki Yerleşim Alanları.....	48
2.2.1.	Anayurt Mahallesi.....	50
2.2.1.1.	Anayurt Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	53
2.2.1.1.2.	Adsız Kilise I	56
2.2.1.1.3.	Adsız Kilise II	57
2.2.1.1.4.	Şemsiyeli Kilise	58
2.2.1.1.5.	St. Anna Kilisesi	58
2.2.1.1.6.	Theotokos Kilisesi	58
2.2.1.1.7.	Theotokos Manastırı	59
2.2.2.	Bağışlı Mahallesi	59
2.2.2.1.	Bağışlı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	60
2.2.2.1.1.	Adsız Kilise I	62
2.2.2.1.2.	Adsız Kilise II	63
2.2.2.1.3.	Adsız Şapel I	65
2.2.2.1.4.	St. Basil Kilisesi	66
2.2.2.1.5.	St. Gregory Kilisesi	66
2.2.2.1.6.	St. Pankratios Kilisesi	66
2.2.2.1.7.	St. Constantine Kilisesi	66
2.2.2.1.8.	St. Helen Kilisesi	67
2.2.2.1.9.	St. (Theodore) Gabras Şapeli	67
2.2.2.1.10.	St. Gregory Manastırı	67
2.2.3.	Başar Mahallesi	67
2.2.3.1.	Başar Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	69
2.2.3.1.1.	Adsız Kilise I	70
2.2.3.1.2.	Adsız Kilise II	71
2.2.3.1.3.	Adsız Kilise III	73
2.2.3.1.4.	St. Cosmas ve Damian Kilisesi	73
2.2.3.1.5.	St. Longinos Kilisesi	73
2.2.3.1.6.	St. John Prodromos Kilisesi	73
2.2.3.1.7.	St. Sabbas Kilisesi	73
2.2.3.1.8.	St. Nicholas Kilisesi	74
2.2.4.	Çıralı Mahallesi	74

2.2.4.1. Çıralı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	75
2.2.4.1.1. Adsız Kilise I	78
2.2.4.1.2. Holy Savior Kilisesi	78
2.2.4.1.3. St. John Chrysostom Kilisesi	78
2.2.4.1.4. The Taxiarchai Kilisesi	78
2.2.5. Dikkaya Mahallesi	78
2.2.5.1. Dikkaya Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	80
2.2.5.1.1. Adsız Kilise I	81
2.2.5.1.2. Adsız Kilise II	83
2.2.5.1.3. St. Christopher Kilisesi	84
2.2.6. Gürgenaç Mahallesi	85
2.2.6.1. Gürgenaç Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	86
2.2.6.1.1. Gürgenaç Köyü Camii	87
2.2.6.1.2. Adsız Kilise I	90
2.2.6.1.3. Adsız Kilise II	91
2.2.6.1.4. Theotokos Kilisesi	91
2.2.6.1.5. St. George Kilisesi	91
2.2.6.1.6. Evangelistria Şapeli	91
2.2.6.1.7. Theotokos Manastırı	92
2.2.7. Güzelce Mahallesi	92
2.2.7.1. Güzelce Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	93
2.2.7.1.1. Adsız Kilise I	95
2.2.7.1.2. Adsız Kilise II	96
2.2.7.1.3. Adsız Kilise III	97
2.2.8. Güzelyayla Mahallesi	97
2.2.8.1. Güzelyayla Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	99
2.2.8.1.1. Adsız Kilise I	99
2.2.8.1.2. Adsız Kilise II	101
2.2.9. Hamsiköy Mahallesi	102
2.2.9.1. Hamsiköy Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	103
2.2.9.1.1. Hamsiköy Merkez Camii	105
2.2.9.1.2. Adsız Kilise I	106

2.2.9.1.3.	Koimesis Kilisesi	106
2.2.9.1.4.	Holy Savior Şapeli	107
2.2.10.	Kiremitli Mahallesi	108
2.2.10.1.	Kiremitli Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	109
2.2.10.1.1.	Adsız Kilise I	110
2.2.10.1.2.	Adsız Kilise II	111
2.2.10.1.3.	Vazelon Manastırı	112
2.2.10.1.4.	Vazelon Manastırı Kilisesi	115
2.2.10.1.5.	Vazelon Manastırı Şapeli	116
2.2.10.1.6.	Kızlar Manastırı	117
2.2.11.	Köprüyanı Mahallesi	119
2.2.11.1.	Köprüyanı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	120
2.2.11.1.1.	Adsız Kilise I	121
2.2.11.1.2.	Taxiarchai Kilisesi	122
2.2.11.1.3.	Gregory Kilisesi	123
2.2.12.	Sukenarı Mahallesi	123
2.2.12.1.	Sukenarı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	125
2.2.12.1.1.	Sukenarı Mahallesi Köyiçi Camii	126
2.2.12.1.2.	Adsız Kilise I	127
2.2.13.	Yazılıtaş Mahallesi	128
2.2.13.1.	Yazılıtaş Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	129
2.2.13.1.1.	Adsız Kilise I	130
2.2.13.1.2.	St. Eugenios Kilisesi	131
2.2.13.1.3.	St. Marina Şapeli	131
2.2.14.	Yukarıköy Mahallesi	132
2.2.14.1.	Yukarıköy Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları	133
2.2.14.1.1.	Adsız Kilise I	134
2.2.14.1.2.	Adsız Şapel I	135
2.2.14.1.3.	Adsız Şapel II	136
2.2.14.1.4.	Ayane Manastırı	137
3.	BULGULAR VE İRDELEME	138

3.1.	Trabzon-Değirmendere Hamsiköy Vadisi'nde Kilise İnşası	138
3.2.	Kiliselerin Konumu ve Pazar Yeri / Ticaret Yolları İlişkisi	143
3.3.	Kilise İnşası ve Nüfus Hareketleri İlişkisi	145
4.	SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	149
5.	KAYNAKLAR	153
6.	EKLER.....	158

ÖZGEÇMİŞ

Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

TRABZON – DEĞİRMENDERE HAMSİKÖY VADİSİ'NDE
GAYRİMÜSLİM İBADET YAPILARI

Ecem ÖZDENİZCİ

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fulya Ü. DEMİRKAYA
2020, 157 Sayfa, 1 Adet Ek

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyu farklı dil, din ve kültüre sahip toplulukları din ve vicdan hürriyetlerini koruyarak refah içinde yaşatmıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip gayrimüslimlerin imar faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Osmanlı döneminde bir liman kenti olan Trabzon'da önemli bir askeri ve ticari güzergah olan Değirmendere Vadisi, gayrimüslimlerin ibadet yapılarının tespiti açısından son derece zengin bir içerik sunmaktadır. Çalışmada, Osmanlı idaresindeki gayrimüslim tebaanın durumu ve uygulanan politikaların ibadet yapılarına yansımaları incelenmektedir. Değirmendere Vadisi özelinde belirlenen amaç doğrultusunda vadinin Maçka merkezden güneye uzanan kolu olan Hamsiköy Vadisi örneklem alanı olarak seçilmiştir. Bu bağlamda çalışma; vadinin tarihi, coğrafi, ticari ve sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak tespit edilen yapıların (var olan, yıkılmış veya dönüştürülmüş), inşa ve yer seçimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma; Genel Bilgiler, Yapılan Çalışmalar, Bulgular ve İrdeleme, Sonuçlar ve Öneriler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Genel Bilgiler bölümünde Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlerin durumu ve siyasi-sosyal yapının ibadet yapılarına yansımaları incelenmiştir. Ayrıca çalışmaya temel oluşturmak amacıyla Değirmendere Vadisi'nin tarihi, coğrafi, ticari ve sosyo-kültürel ortamı hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan Çalışmalar bölümünde Hamsiköy Vadisi'nin coğrafi ve sosyo-kültürel yapısı oluşturulduktan sonra vadinin on dört yerleşim alanında tespit edilen yapıların yer, nitelik ve mevcut durumları hakkında bilgiler verilerek yapı kimlik kartları oluşturulmuştur. Bulgular ve İrdeleme bölümünde yapıların inşa ve yer seçimlerinin vadi içi dağılım, pazar yeri/ticaret yolları ve nüfus hareketleriyle ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Sonuçlar ve Öneriler bölümünde ise amaç ve kapsam doğrultusunda gerçekleştirilen tüm inceleme ve değerlendirmeler çerçevesinde çalışmanın sonuçları ortaya konulmuş ve yeni çalışmalar için önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Değirmendere Vadisi, Hamsiköy Vadisi, Gayrimüslim İbadet Yapıları, Kilise, Şapel, Manastır

Master Thesis

SUMMARY

NON-MUSLIM PLACES OF WORSHIP IN
TRABZON – DEĞİRMENDERE HAMSIKOY VALLEY

Ecem ÖZDENİZCİ

Karadeniz Technical University
The Graduate School of Natural and Applied Sciences
Architecture Program
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Fulya Ü. DEMİRKAYA
2020, 157 Pages, 1 Appendix

Over the centuries, the Ottoman Empire kept the communities of different languages, religions and cultures living in prosperity. This situation directly affected the construction activities of Non-Muslims, who had an important place in Ottoman society. Değirmendere Valley, which is an important military and commercial route in Trabzon, a port city in the Ottoman period, offers a very rich content in terms of determining Non-Muslim places of worship. In the study, the situation of Non-Muslim populations under the Ottoman administration and the reflections of the implemented policies on places of worship are examined. Hamsiköy Valley, the branch of the valley extending from the center of Maçka to the south, has been chosen as the sample area. In this context, work; It aims to reveal the relationship between the construction and location choices of the structures (surviving, demolished or transformed) determined depending on the historical, geographical, commercial, socio-cultural and demographic structure of the valley. The study consists of four parts: General Information, Studies Conducted, Findings and Examination, Results and Suggestions. In the General Information, Non-Muslims under the Ottoman administration and the reflections of the political-social structure on places of worship were examined. In addition, information was given about the historical, geographical, commercial and socio-cultural environment of Değirmendere Valley. After the geographical and socio-cultural structure of Hamsiköy Valley was created in the Studies carried out, building identity cards were created in the fourteen settlement areas. In the Findings and Investigation, the construction and location choices of the buildings are related to the distribution in the valley, market place/trade routes and population movements. In the Results and Suggestions, the results of the study are presented within the framework of all the examinations and evaluations carried out and suggestions for new studies are included.

Key words : Trabzon, Değirmendere, Hamsiköy Valley, Non-Muslim Places of Worship, Church, Chapel, Monastery

ŞEKİLLER DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. Arazi çalışması güzergahı Google Earth üzerinden.....	18
Şekil 2. Osmanlı idaresindeki gayrimüslim toplumlar	23
Şekil 3. Trabzon ili havza sınırları haritası	30
Şekil 4. Değirmendere Vadisi ve kollarını gösteren harita	32
Şekil 5. Değirmendere Vadisi topografyasının Google Earth görünümü	32
Şekil 6. İpek Yolu ve kervan yollarının geçtiği güzergahı gösteren harita.....	32
Şekil 7. 19.yy Değirmendere Vadisi ve çevresi kervan yolları güzergahı.....	33
Şekil 8. Kervan ve ticaret yollarını gösteren harita.....	36
Şekil 9. Kervan yolları ve pazar yerlerini gösteren harita	38
Şekil 10. 1845 yılı nüfus defterine göre Hamsiköy Vadisi Müslüman-Hristiyan köyleri ...	46
Şekil 11. Hamsiköy Mahallesi'ndeki yerleşim alanları.....	49
Şekil 12. Hamsiköy Mahallesi'nde Anayurt Mahallesi'nin konumu.....	50
Şekil 13. Anayurt Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapılar	54
Şekil 14. Hamsiköy Mahallesi'nde Bağışlı Mahallesi'nin konumu.....	59
Şekil 15. Bağışlı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	61
Şekil 16. Hamsiköy Vadisi'nde Başar Mahallesi'nin konumu	68
Şekil 17. Başar Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları.....	70
Şekil 18. Hamsiköy Vadisi'nde Çıralı Mahallesi'nin konumu	74
Şekil 19. Çıralı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	76
Şekil 20. Hamsiköy Vadisi'nde Dikkaya Mahallesi'nin konumu.....	79
Şekil 21. Dikkaya Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	81
Şekil 22. Adsız Kilise II'ye ait Durmuş ve E. Özdenizci arşivinden fotoğraf	81
Şekil 23. Hamsiköy Vadisi'nde Gürgenağaç Mahallesi'nin konumu	85
Şekil 24. Gürgenağaç Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	81
Şekil 25. Gürgenağaç Köyü Camii'nin dönüştürülmeden önceki hali	81
Şekil 26. Kilise papazının lojmanına ait olduğu söylenen duvar kalıntısı.....	81
Şekil 27. Hamsiköy Vadisi'nde Güzelce Mahallesi'nin konumu	92
Şekil 28. Güzelce Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	94

Şekil 29. Hamsiköy Vadisi'nde Güzelyayla Mahallesi'nin konumu	99
Şekil 30. Güzelyayla Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	99
Şekil 31. Hamsiköy Vadisi'nde Hamsiköy Mahallesi'nin konumu.....	102
Şekil 32. Hamsiköy Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	104
Şekil 33. Hamsiköy Vadisi'nde Kiremitli Mahallesi'nin konumu.....	108
Şekil 34. Kiremitli Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları.....	110
Şekil 35. Hamsiköy Vadisi'nde Köprüyanı Mahallesi'nin konumu	119
Şekil 36. Köprüyanı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	121
Şekil 37. Hamsiköy Vadisi'nde Sukenarı Mahallesi'nin konumu	124
Şekil 38. Sukenarı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	126
Şekil 39. Hamsiköy Vadisi'nde Yazılıtaş Mahallesi'nin konumu	128
Şekil 40. Yazılıtaş Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	130
Şekil 41. Hamsiköy Vadisi'nde Yukarıköy Mahallesi'nin konumu	132
Şekil 42. Yukarıköy Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları	134
Şekil 43. Hamsiköy Vadisi'nde tespit edilen bazı yapıların konumlanışı.....	140
Şekil 44. Hamsiköy Vadisi'nde yerleri tespit edilen kiliselerin vadi içi dağılımı.....	140
Şekil 45. Yerleri tespit edilen kiliselerin pazar yeri/ticaret yolları ilişkisi	144

TABLolar DİZİNİ

Sayfa No

Tablo 1. Değirmendere Vadisi kilise inşa ve tamiri ile ilgili DABOA'da yer alan belgeler	17
Tablo 2. Çalışma basamakları.....	21
Tablo 3. 1835-45 Yılı Nüfus defterlerine göre Hristiyan ve Müslüman köyleri	45
Tablo 4. Salname, Tımar ve Nüfus Defteri nüfus dağılımı.....	47
Tablo 5. Anayurt Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları	51
Tablo 6. Anayurt Mahallesi Tımar defterleri ve nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı	52
Tablo 7. Anayurt Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	53
Tablo 8. Anayurt Mahallesi Anayurt Köyü Camii'ne ait yapı kimlik kartı.....	55
Tablo 9. Anayurt Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	56
Tablo 10. Anayurt Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı	57
Tablo 11. Bağışlı Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	60
Tablo 12. Bağışlı Mahallesi Tahrir defterlerine göre nüfus dağılımı	60
Tablo 13. Bağışlı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları	61
Tablo 14. Bağışlı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	62
Tablo 15. Bağışlı Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı.....	64
Tablo 16. Bağışlı Mahallesi Adsız Şapel I'e ait yapı kimlik kartı.....	65
Tablo 17. Başar Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları	68
Tablo 18. Başar Mahallesi 1845 Nüfus sayımına göre nüfus dağılımı.....	69
Tablo 19. Başar Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	69
Tablo 20. Başar Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	70
Tablo 21. Başar Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı	72
Tablo 22. Çıralı Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları	75
Tablo 23. Çıralı Mahallesi 1876 Vilayet Salnamesi'ne göre nüfus dağılımı.....	75
Tablo 24. Çıralı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	76
Tablo 25. Çıralı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	77
Tablo 26. Dikkaya Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	79
Tablo 27. Dikkaya Mahallesi gayrimüslim dini yapıları	80
Tablo 28. Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı.....	82
Tablo 29. Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı.....	84
Tablo 30. Gürgeñağaç Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	86

Tablo 31. Gürgenağaç Mahallesi gayrimüslim dini yapıları	86
Tablo 32. Gürgenağaç Mahallesi Gürgenağaç Köyü Camii'ne ait yapı kimlik kartı	89
Tablo 33. Gürgenağaç Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	90
Tablo 34. Güzelce Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları	93
Tablo 35. Güzelce Mahallesi Tımar Defteri ve Nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı.....	93
Tablo 36. Güzelce Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	94
Tablo 37. Güzelce Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	95
Tablo 38. Güzelce Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı	96
Tablo 39. Güzelce Mahallesi Adsız Kilise III'e ait yapı kimlik kartı.....	97
Tablo 40. Güzelyayla Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	98
Tablo 41. Güzelyayla Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	99
Tablo 42. Güzelyayla Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	100
Tablo 43. Güzelyayla Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı	101
Tablo 44. Hamsiköy Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	103
Tablo 45. Hamsiköy Mahallesi Tımar defteri ve nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı .	103
Tablo 46. Hamsiköy Mahallesi gayrimüslim dini yapıları	104
Tablo 47. Hamsiköy Mahallesi Hamsiköy Merkez Camii'ne ait yapı kimlik kartı.....	105
Tablo 48. Hamsiköy Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	106
Tablo 49. Hamsiköy Mahallesi Holy Savior Şapeli'ne ait yapı kimlik kartı.....	107
Tablo 50. Kiremitli Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları	109
Tablo 51. Kiremitli Mahallesi Tahrir defterlerine göre nüfus dağılımı	109
Tablo 52. Kiremitli Mahallesi gayrimüslim dini yapıları	109
Tablo 53. Kiremitli Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı.....	110
Tablo 54. Kiremitli Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı	111
Tablo 55. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı'na ait yapı kimlik kartı	113
Tablo 56. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Kilisesi'ne ait yapı kimlik kartı	115
Tablo 57. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Şapeli'ne ait yapı kimlik kartı	116
Tablo 58. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı'na ait yapı kimlik kartı	118
Tablo 59. Köprüyanı Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları	120
Tablo 60. Köprüyanı Mahallesi Tımar defteri ve nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı	120
Tablo 61. Köprüyanı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	120
Tablo 62. Köprüyanı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	121

Tablo 63. Köprüyanı Mahallesi Taxiarchai Kilisesi'ne ait yapı kimlik kartı	122
Tablo 64. Sukenarı Mahallesi literatürdeki diğer adları	124
Tablo 65. Sukenarı Mahallesi Tımar defteri ve nüfus sayımına göre nüfus dağılımı.....	125
Tablo 66. Sukenarı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	125
Tablo 67. Sukenarı Mahallesi Köyiçi Cami'ne ait yapı kimlik kartı.....	126
Tablo 68. Sukenarı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	127
Tablo 69. Yazılıtaş Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	129
Tablo 70. Yazılıtaş Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	129
Tablo 71. Yazılıtaş Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	131
Tablo 72. Yukarıköy Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları.....	133
Tablo 73. Yukarıköy Mahallesi gayrimüslim dini yapıları.....	133
Tablo 74. Yukarıköy Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı	134
Tablo 75. Yukarıköy Mahallesi Adsız Şapel I'e ait yapı kimlik kartı.....	135
Tablo 76. Yukarıköy Mahallesi Adsız Şapel II'ye ait yapı kimlik kartı.....	136
Tablo 77. Hamsiköy Vadisi'nde tespit edilen yapıların inşa tarihleri	146

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Kültürel miras olarak nitelendirilen, yüzlerce yıllık uygarlık birikimleri sonucu ortaya çıkmış tarihi ve yapılaşmış çevreyi oluşturan anıtların, mimari değeri olan yapı gruplarının ve alanların korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması, çağımızda neredeyse her ülkenin tartışmasız kabul ettiği, üzerinde önemle durulması gerekli bir konudur. Amacı, kapsamı, yöntemleri, uygulanış biçimleri ve yasal düzenlemeleriyle sürekli tartışılan bu olgu, insanlığın ortak sorunu olarak kabul edilmektedir.

Günümüz Türkiye'si'nin irili ufaklı hemen her yerleşiminde görülebilen keşfedilmeyi bekleyen bir grup mimari eser, her gün önlerinden geçen, yanı başlarında iş tutan, gezinen insanların bile dikkatini çekmeden varlıklarını sessizce sürdürmektedir (Pekak, 2009). Her döneme, her kültüre ait kalıntı, belge veya iz ile birlikte bozulma, yok olma, değişme tehdidi altındaki yapıların mevcut durumunun kaydedilmesi, yapının tarih içerisindeki strüktürel, biçimsel ve işlevsel açıdan değişimini ortaya koymakla birlikte yapının mevcut durumunun analiz edilmesi ve tanıtılması anlamına gelmektedir (Özdoğan, 2002).

Anadolu, tarihsel süreç içerisinde farklı kültürlerin bir arada oluşları ile, bu farklılıklar içerisinde ortak yaşam koşullarını en uygun şekilde ortaya koyabilen ve uyumlu bir birliktelik sağlayabilen ender bir ortam oluşturmuştur. Farklı dini ve etnik kökene sahip bireyler bir toplum oluşturabilmiş, kendi zaman dilimi içerisinde geçerli en uygun çözümleri ortaklaşa benimsemiş ve bu bağlamda mimarlık ürünlerini de geliştirmiştir.

Mimarlık tarihi, tarih boyunca mimarının bir uygarlık alameti ve dini sembol olarak uygulandığı pek çok örnekle doludur. Bu sembolik temsil anlayışı, özellikle anıtsal dini yapılarda çok daha etkili ve egemen bir biçimde ifade olanağı bulmuştur. Tarihin pek çok döneminde el değiştirmek durumunda kalan bu dini yapılar, çoğunlukla egemen olan toplumun dini sembolü olmaya devam etmiştir (Tuluk vd., 2010).

Asırlarca geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti, farklı din ve mezhebe mensup toplulukların can ve malları yanında dinleri ve dolayısıyla mabetlerini de himayesi

altına almıştır. Osmanlı tarafından bir çok yerin fethini de kolaylaştıran inanç ve ibadet hürriyeti devletin kuruluşuyla birlikte başlamıştır. Özellikle İstanbul'un fethinin ardından gayrimüslimlere İslam hukuku ile birlikte örfi hukuk da uygulanırken, zaman zaman da hakları ile ilgili fermanlar çıkarılmıştır (Kenanoğlu, 2004; Karataş, 2006).

Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlere ait yapıların inşası konusundaki kısıtlamalar İslamiyet'teki düşünce şekline ve en önemlisi peygamber hadislerine bağlı olarak şekillenmiştir. Osmanlı hukukuna göre bir yer sulh ile (barış yolu ile) fethedilmiş ise orada yaşayan gayrimüslim tebaaya ait ibadethaneler olduğu gibi bırakılmış, yenilerinin inşası ise yasaklanmıştır. Ancak tamamen yıkılmış olan mabetlerin özgün halinin korunması şartıyla yeniden inşasına izin verilmiştir. Barış yolu ile fethedilen yerlerde mevcut yapılarını koruma hakkına sahip olan gayrimüslimler, dini ayinlerini de yerine getirebilmiş ancak yeterince serbest bırakılmamıştır. Kilise dışında haç çıkarmaları, bayrak ve flama taşımaları, çan çalmaları ve yüksek ses ile ayin yapmaları gibi sınırlamalara tabi tutulmuştur (Şenyurt, 2012).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ibadet yapılarına ait cephelerin ve yüksekliklerin kontrol altında tutulması, bu yapıların dış görünümünü belirleyen önemli unsurlardan olmuştur. Dışarıdan bakıldığında kilise olduğunun belli edilmesi, dini niteliği yansıtacak ayırt edici unsurlara ve Hristiyanlık simgelerine yer verilmesi yasaklanmıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak kilise cepheleri son derece basit, sade ve tekdüze görünümde olmuştur (Karaca, 2008).

Osmanlı toplumunun bir parçası olan gayrimüslimlerin yönetimine dair çok erken zamanlardan beri uygulanan bu sistemli yaklaşıma, 18. yüzyılda imzalanan anlaşmalar ile yeni haklar eklenmiştir. Nitekim 1839 Tanzimat Fermanı ile verilen bu haklar daha da genişletilmiştir. Osmanlı, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında idaresindeki gayrimüslimlere tanıdığı yeni hak ve düzenlemelerle hem Batılı devletlerin üzerinde kurmuş olduğu baskıları azaltmayı hem de ayrılma amaçlı hareketleri düzenlediği yeni sistemine uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır. Yeni kilise inşasının yasak olduğu Tanzimat öncesi dönemde gayrimüslimler mevcut kiliselerinin onarımı ve yeniden inşası ile yetinmek durumunda kalmıştır. Ancak kiliselerin inşa ve tamirinde asıl değişim 1839 yılında Tanzimat ile birlikte başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlerin can, mal ve namus güvenliklerini sağlamanın yanı sıra kiliselerinin tamiri ve inşası taleplerine daha

olumlu yaklaşmıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile ise daha önce gayrimüslimlere tanınan imtiyazlar ve eşitlik anlayışı genişletilmiştir. Gayrimüslimlerin dini özgürlükleri tam anlamıyla tanınmış, din ve mezhep değiştirmek isteyenler zorlanmamıştır. Osmanlı Devleti'nin kilise inşasında uyguladığı kurallar neticesinde dönem mimarisinde bazilika plan tipinin yaygınlaştığı ve tekdüzeliğin hakim olduğu görülürken, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birlikte Anadolu'nun hemen her noktasında daha büyük boyutlu, yoğun bezemeli ve kubbeli yeni plan tiplerinin uygulanmaya başladığı ortaya çıkmıştır (Karaca, 2001).

İstanbul'un 1453'de Türkler tarafından fethinin ardından, henüz fethedilmemiş Trabzon ve doğusunu kapsayan Karadeniz kıyıları, Bizans'ın son temsilcisi durumunda kalmıştır. Anadolu'nun pek çok kentine göre geç denilebilecek bir tarihte fethi gerçekleşen bu kentler Osmanlı topraklarında gayrimüslim nüfusun da yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri olmuştur. Kendine özgü coğrafyası ile öne çıkan Doğu Karadeniz bölgesi, kuzeyde Karadeniz, güneyde Doğu Anadolu, kuzeydoğuda Kafkasya ve güneybatıda Orta Anadolu ile çevrili bir orta bölge durumundadır. Bu sebeple bölge, sıradağlarının doğal bir sınır oluşturmasından dolayı ulaşılması zor ve korunaklı bir bölge olmasına rağmen bereketli toprakları ve iklimi sebebiyle de hep bir cazibe merkezi olmuş ve geçmişte farklı etnik kökenlere sahip toplulukların bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. Denize dik uzanan vadiler, iç kesimler ve sahil arasındaki tek bağlantı aksını oluşturmaktadır. Vadilerin oluşturduğu sınırlar, yalnızca fiziksel bir rol oynamanın dışında yerleşim alanları arasında sosyo-kültürel ve etnik yapı bakımından da bariyer görevi görmektedir. Bölge coğrafyası, hem geçmişte bölgede yaşamış toplulukların sosyo-kültürel ve etnik bakımdan çeşitlenmesini hem de farklı etnik grupların birbirleri ile ilişki kurarak kendine has yeni bir toplumsal yapı oluşturmalarını sağlayan önemli bir faktördür (Acun, 1999).

Doğu Karadeniz'in kendine özgü coğrafik yapısının doğal bir parçası olarak nitelendirilebilecek Değirmendere Vadisi, bölgedeki pek çok vadinin ilgi çekici içe dönük kültürel yaşamının izlerini günümüzde hala barındırmaktadır. Geçitlere olanak sağlamayan zorlu yapıya sahip Doğu Karadeniz dağlarına karşın, tarihi İpek ve ticaret yolları güzergahında uzanan Değirmendere Vadisi, coğrafi bakımdan sahip olduğu geçitler sebebiyle Doğu Karadeniz'e giriş kapısı olarak anılmaktadır. Vadi, Komnenos Hanedanlığı için hem başkente ulaşan en önemli karayolu üzerinde yer almasından, hem de imparatorluğun en büyük nüfusuna sahip vadi olmasından dolayı büyük önem arz

etmektedir. Bundan dolayıdır ki Trabzon üzerine çalışan tarihçiler, bölgeye farklı bir anlam yüklemiştir (Keçiş, 2009).

Doğu Karadeniz bölgesinde genel olarak dağları dikine yaran vadiler, iç kısımlarla ulaşımı sağlayan en doğal yollar olmasına karşın vadiler arasında geçiş neredeyse imkansızdır. Değirmendere Vadisi ise birkaç koldan oluşan vadi sistemini içinde barındırmasıyla da bölgedeki diğer vadilerden ayrılmaktadır.

Vadi ve kollarında yer alan pek çok yerleşim alanı, barındırdıkları zengin kültürel birikim ile doğa-insan arasındaki uyumun ve buna bağlı olarak çeşitlenen maddi çevrenin en renkli örneklerini ortaya koymaktadır. Günümüzde de Ortodokslar için Kudüs ve Aynaroz'dan (Hagion Oros-Kutsal dağ) sonra üçüncü kutsal yer olan (Ayar, 2017) söz konusu vadi, Meryemana (Sümela), Vazelon ve Kuşul Manastırları ile bu kültürel/tarihsel değerlerin en bilindik örneklerini barındırmaktadır. Ancak tarihte pek çok farklı dini ve etnik kökene ev sahipliği yapmış, bölgedeki en yoğun Hristiyan nüfusu barındırmış vadinin en çok bilinen büyük boyutlu manastırlarının yanında dikkat çekmeyen ve varlığını sessizce sürdüren çok daha fazla mimari eseri barındırdığı çok açıktır.

Bugünü yaşayan toplumlar olarak kim olduğumuzu öğrenmek ve anlamak için geçmişe ve yanı başımızda onun somut örneklerini barındıran tarihi eserlere bakmak gerekmektedir (Danacıoğlu, 2001). Dolayısıyla büyük bir çoğunluğu kaderine terkedilmiş, doğa ve insan elinin tahribatına açık ya da işlevi dışında kullanılan ancak araştırmalarda göz ardı edilmiş, kaybolmuş veya kaybolmaya yüz tutmuş, toprak üstünde izleri bulunan mimari eserlerin tespit edilmesi şüphesiz yalnızca yerel tarih açısından değil, ülkenin kültür tarihi açısından da son derece önemlidir.

Bu kapsam doğrultusunda Değirmendere Vadisi, göz ardı edilmiş çokça yapı ile birlikte oldukça iyi bir örneklem alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda örneklem alanı olarak belirlenen Trabzon Değirmendere Vadisi'nin Maçka merkezden itibaren güneye Zigana'ya kadar uzanarak geçmişte en yoğun gayrimüslim nüfusu bünyesinde barındıran Hamsiköy Vadisi kapsamında sosyo-kültürel ve tarihi arka plan altyapısı oluşturularak gayrimüslim nüfusun ibadet yapıları incelenmiştir.

1.2. Sorunun Belirlenmesi

Osmanlı'nın çok kültürlülük uygulamasının her yönüyle daha iyi anlaşılabilmesi için çok daha fazla incelemeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Üzerine çalışmalar yapıldıkça kıymeti daha çok takdir edilen Osmanlı'nın çeşitli yönlerden inceleniyor olması hem yerel hem de ülkenin kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip gayrimüslimlerin imar faaliyetlerinin ele alınması ayrı bir önem taşımaktadır. Konu elbette ki tek bir çalışma ile tam olarak ortaya konulamayacak kadar büyük bir genişliğe sahiptir. Ancak Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaaya uygulanan kısıtlamaların, özellikle 18.-19. Yüzyıllarda geniş dini, sosyal ve ekonomik haklara yerini bıraktığı dikkati çekmektedir. Özellikle bu dönemde Osmanlı hakimiyeti ile birlikte gayrimüslim dini yapılarının sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Osmanlı tarihinin son yüzyıllarının anlaşılabilmesi, dönemin siyasi, sosyal, iktisadi ve demografik durumlarının eksiksiz irdelenebilmesi açısından nüfus içerisinde önemli bir yer tutan gayrimüslimlerin durumu oldukça önemlidir. Bu açıdan toplumsal tüm dinamiklerin yansımaları olan mimarlık faaliyetlerinin bu dönem aralığında irdelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı'nın idaresindeki gayrimüslim tebaaya bakışı ve gayrimüslimlerin durumuna ait pek çok çalışma literatürde bulunmaktadır. Ancak Osmanlı dönemi gayrimüslim ibadet yapılarının literatür bilgisi üzerinden takip edilmesinin dışında özellikle bir alan çalışması ile birlikte ortaya konulduğu çalışmalar özellikle incelenen coğrafya açısından oldukça sınırlıdır.

Osmanlı idaresinde yaşayan halkların çok kültürlü görünümünü, Doğu Karadeniz'in kendine özgü coğrafik yapısını ve bu coğrafyaya bağlı gelişen içe dönük kültürel yaşamının izlerini günümüzde hala barındırmasıyla bilinen Değirmendere Vadisi'nde, söz konusu yüzyıllar arasında Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlerin ibadet yapılarında ciddi artışlar gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi gayrimüslim ibadet yapılarının geçmişte çok farklı din ve mezhebe mensup toplulukları bünyesinde barındırmış olan Değirmendere Vadisi üzerinden takip edilmesi ve incelenmesi oldukça anlamlıdır.

Tarih boyunca pek çok farklı etnik, din ve kültüre ev sahipliği yapmış, Osmanlı fethinin ardından Müslüman nüfusa oranla daha fazla gayrimüslim nüfus barındırdığı bilinen, pek çok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından kaleme alınmış vadide, bugün

varlığı en çok bilinen ağırlıklı olarak Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescillenmiş üç büyük manastır ve Osmanlı fethi sonrası camiye dönüştürülmüş olan kiliseler dışında yapı stoğu potansiyelinin ne düzeyde olduğu tam olarak bilinmemektedir. Yok olmuş, yalnızca kalıntıları kalmış yapılar ile belki bilerek ötelenmiş, göz ardı edilmiş veya üstü örtülmüş pek çok yapı, akademik düzeyde yeterince ele alınmamış ve tescil fişlerine yansımamıştır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde siyasi ve sosyal yapı paralelinde gayrimüslim ibadet yapılarının durumunun ve varlığı bilinenlerin yanında varlığı bilinmeyen, keşfedilmeyi ve gün ışığına çıkartılmayı bekleyen yapıların olduğu aşikardır. Bu yapıların yerleri, nitelikleri, mevcut durumlarının tespiti önemlidir. Vadinin kendine özgü coğrafi, siyasi ve demografik koşulları üzerinden ibadet yapılarının ortaya konulması amacıyla aşağıdaki sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

- Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin durumu ve uygulanan politikaların kilise inşa ve tamirine yansımaları nasıl olmuştur?
- Dönemin siyasi ve sosyal yapısındaki değişim gayrimüslim ibadet yapılarına nasıl yansımıştır?
- Kilise inşası ve yer seçiminde belirleyici unsurlar nelerdir?

Tarih boyunca pek çok farklı etnik, din ve kültüre ev sahipliği yapmış Değirmendere Vadisi'nin diğer dört vadi koluna kıyasla geçmişte en yoğun gayrimüslim nüfusu barındırma özelliği ile ön plana çıkan Hamsiköy Vadisi'nde bu sorulara cevap aranırken bölgenin kendi iç dinamikleri bazı alt soruları beraberinde getirmektedir.

- Osmanlı fethinin ardından bölgede gerçekleşen nüfus hareketleri nasıldır ve bu nüfus hareketleri kilise inşa/onarımı üzerinde etkisi nedir?
- Vadinin sahip olduğu topoğrafik unsurlarının, kiliselerin yer seçimine ilişkin alınan kararlarda etkisi var mıdır?
- Pazar yeri ve ticaret yolu üzerinde yer alan Hamsiköy Vadisi'nde yol-pazar yeri-ibadet yapıları arasında ilişki var mıdır?
- Meryemana (Sümela), Vazelon ve Kuştul Manastırları gibi anıtsal yapı/yapı gruplarının yoğunluk/yer seçimi vb. unsurlar üzerinde etkisi var mıdır?

1.3. Tezin Amacı ve Kapsamı

Osmanlı dönemi siyasi ve sosyal yapı paralelinde idaresinde yaşayan gayrimüslim tebaanın durumunun ortaya konularak, 1839 Tanzimat Fermanı sonrası gayrimüslimlere tanınan imtiyazların ve bunların ibadet yapılarına yansımalarının incelenmesi, Değirmendere Vadisi tarihi, coğrafi, ticari ve sosyo-kültürel ortamın analiz edilmesi ile gayrimüslim ibadet yapılarının irdelenmesi, Hamsiköy Vadisi'nde literatürde yer alan yapıların (ayakta olan, yıkılmış, dönüştürülmüş) yanında bilinmeyen ve yalnızca alan çalışmasında karşılaşılan yapıların da tespit edilip belgelenecek olabildiğince fazla yapı içeren bir envanter listesinin oluşturulması, vadinin kendine özgü coğrafi, ticari ve sosyo-kültürel koşulları içerisinde bu yapıların inşası ve yer seçimleri arasındaki ilişkinin kurulabilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın temel amacı:

- Osmanlı Dönemi gayrimüslimlerin durumunu ve Tanzimat öncesi-sonrası uygulanan politikalarının gayrimüslim ibadet yapılarına yansımalarını ortaya koymak,
- Var olan, dönüştürülmüş ve/veya yok olmuş gayrimüslim dini yapılarının (kilise, manastır ve şapel) sözlü, yazılı ve görsel kaynaklar yardımı ile izini sürmek,
- Vadinin tarihi, coğrafik, ticari, sosyo-kültürel ve demografik altyapısı ile ilişki kurmak,
- İncelenen vadi coğrafyası, kervan ve ticaret yolları, pazar yerleri, nüfus hareketleri ile söz konusu yapıların inşa ve yer seçimleri arasında ilişki kurmaktır.

Temel amaç kapsamında alt amaçlar da oluşmuştur.

- Hamsiköy Vadisi'nde literatürde yer alan yapıların (ayakta olan, yıkılmış, dönüştürülmüş) yanında bilinmeyen ve yalnızca alan çalışmasında karşılaşılan yapıların da tespit edilip belgelenecek olabildiğince fazla yapı içeren bir envanter listesinin oluşturulması

1.4. Araştırma Alanı ve Sınırları

Çalışma, Trabzon'un 1461 yılında fethi ile başlayarak Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü tüm tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen siyasi ve sosyal dinamiklerin meydana getirdiği gayrimüslim ibadet yapılarını konu almaktadır. Bu yapılar yalnızca inşayı değil, aynı zamanda varlığını sürdüren yapılar ve bu yapılara ilişkin onarımları da konu edinmektedir.

Çalışmada, Osmanlı döneminde önemli bir liman kenti olan Trabzon'da yer alan İpek Yolu'nu kuzeyden Karadeniz'e bağlayarak önemli bir askeri ve ticari güzergah görevi gören Değirmendere Vadisi ele alınmaktadır. Çalışmanın coğrafi sınırlarını; doğuda Yomra ilçesi ve Gümüşhane ili, batıda Akçaabat ve Tonya ilçeleri, kuzeyde Trabzon ili, güneyde ise Gümüşhane ili ile çevrili bölge oluşturmaktadır. Söz konusu vadi coğrafyasında gayrimüslim ibadet yapılarının takibinin sağlanacağı çalışmada, Değirmendere Vadisi'nin Maçka merkezden itibaren güneye Zigana'ya kadar uzanan kolu olan, diğer dört vadi koluna göre en yoğun gayrimüslim yapı stoğuna sahip ve bu yapıların çok daha fazla yerleşim birimine yayılmış olduğu Hamsiköy Vadisi örneklem alanı olarak belirlenmiştir.

1.5. Yöntem

Osmanlı dönemi gayrimüslim ibadet yapılarının takibinin sağlanacağı çalışmada, tarihsel arka plan alt yapısının oluşturularak bunların mimarlık pratiklerine yansımaları ve yapıların yerinde belgelenmesi gereği kaynak araştırma ve alan çalışmasının birlikte yürütülmesi gereklidir. Çalışma kapsamında izlenen yöntem şu şekilde özetlenebilir:

Çalışmanın ilk aşamasında belirlenen problem, amaç ve sınırlar doğrultusunda literatür taraması ile birlikte konuyla ilgili yayınlara ve çalışmalara ulaşılmıştır.

Bu aşamada aşağıda yer alan konulara/sorunlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

- Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlerin durumunun ve gayrimüslim ibadet yapılarındaki dönüşümün Tanzimat dönemi öncesi ve sonrası olmak üzere incelenmesi,
- Değirmendere Vadisi'nin fiziksel altyapısının tanımlanması.

Bu aşamada gayrimüslim ibadet yapılarının inşası ve yer seçimleri arasında ilişki kurabilmek için vadinin tarihi arka planı, coğrafi özellikleri, geçitleri, kervan-ticaret yolları ve pazar yerleri yanında sosyo-kültürel ve demografik yapısı ile ilgili yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler detaylı biçimde ele alınmıştır.

Geçmişte bölgeye Pontus, Roma, Komnenos ve Osmanlı gibi pek çok devlet hakim olmuştur. Dolayısı ile yüzyıllar boyunca farklı etnik grupları bir arada barındıran bir bölge özelliği taşımıştır. 1461'de Trabzon'un fethi ile birlikte Osmanlı'nın belirli zaman dilimlerinde resmi olarak tuttuğu nüfus bilgilerini içeren tahrir ve cizye defterlerinden yararlanılarak bölgeye ait demografik yapı hakkında bir çerçeve çizilmiştir.

Literatür çalışması sonucu tarihsel kaynaklar ve tescil fişleri başta olmak üzere farklı çalışmalara konu olmuş gayrimüslim ibadet yapılarının yazılı, sözlü ve görsel kaynaklar yardımı ile envanteri oluşturulmuştur.

Bu aşamada karşımıza çıkan sorunlar aşağıda yer almaktadır.

- Elde edilen kaynaklar ve mevcut veriler genellikle vadinin demografik yapısını ve nüfus hareketlerini aydınlatmaya yöneliktir. Gayrimüslim ibadet yapılarını konu edinen çalışmalar ise vadiye bulunan üç büyük manastır ve camiye dönüştürülen kiliseler ile sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla bu durum, gayrimüslim ibadet yapılarının tam olarak ortaya konması için alan çalışmasını gerekli kılmaktadır.

Çalışmanın ikinci aşaması olan alan çalışmasında; tespit edilen yapılar arasında hala ayakta olanlar (özgün işlevini koruyanlar, dönüştürülenler ve/veya harabe halde olanlar) fotoğraflanmış, vadi coğrafyasının ölçü almaya olanak tanıdığı yapıların krokisi çizilmiş, günümüzde varlığını sürdüren yapıların ve konumu hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz ancak ayakta olmayan yapıların koordinatları tespit edilmiştir.

Bu aşamada karşımıza çıkan sorunlar aşağıda yer almaktadır.

- Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tescil fişlerinin yetersiz kaldığının fark edilmesi, inşa edilmiş yapıların zaman içerisinde bir çok sebeple harap veya yok olması, engebeli arazi topografyasının erişime olanak tanımadığı noktalara ulaşamaması ya da yaylacılık faaliyetinin yaygın olduğu yerleşim yerlerinde

yerel halkın bulunmaması ibadet yapılarının tespiti ve belgelenmesinde ciddi bir engel oluşturmuştur. Bu nedenle mümkün olduğu kadar cami görevlisinden, muhtardan, yaşlılardan veya yapı hakkında ve bölge tarihi hakkında bilgisi olan halkla yapıların yapım tarihi, yapının yapılma işlevi, yapıda kullanılan malzemelerin kaynağı, yapının eğer varsa hikayesi ve yıkılmış yapılarla gibi konular üzerine sözlü görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü aşamasında toplanan tüm bilgiler (yapım tarihi, işlevi, mevcut durumu vb.), tespit edilen her bir yapı için ayrı olarak oluşturulan yapı kimlik kartlarına işlenmiştir.

Bu aşamada karşımıza çıkan sorunlar aşağıda yer almaktadır.

- Vadi genelinde literatürde yer almayarak yalnızca yerel halkın varlığından haberdar olduğu yapıların bulunması bu yapıların isimlendirilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Yalnızca alanda tespit edilen bu yapıların hangi yapı türüne (kilise, şapel, manastır, ayazma vb.) ait olduğunun belirlenmesidir. Kilise; Hristiyanlıkta ibadet etmek ve dini görevleri yerine getirmek için inşa edilen yapıdır. Şapel; küçük ibadet yeri olup, özellikle kırsal alanda veya yol kenarında dini ihtiyacı karşılamak için inşa edilmiş küçük kilisedir. Manastır; din görevlisi ve kendini dine adanmış kişilerin inzivaya çekilerek yaşadığı dini yapıdır. Ayazma; bahçesinde veya içerisinde Hristiyanlarca kutsal sayılan su kaynağını barındıran yapıdır. Tez çalışmasında alanda tespit edilen yapıların, gayrimüslim ibadet yapılarından hangisi olduğu konusunda tek bir kişinin içine sığabileceği büyüklükte olan, toplu ibadete olanak sağlamayan yapılar şapel, daha büyük boyutlu olan ve toplu ibadete olanak sağlayan yapılar ile hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamayarak yalnızca alanda varlığına rastlanılan yapılar kilise olarak tanımlanmıştır. Yalnızca alanda tespit edilerek isimlendirme sorununun yaşandığı yapılar arasında manastır yapısı olabilecek nitelikte vadi genelinde de yaygın olarak görülen kayaların oyulması ile inşa edilmiş büyük boyutlu bir yapıya veya ayazma olabilecek nitelikte kutsal sayılan bir su kaynağını içerisinde barındıran bir yapıya rastlanmamıştır.
- Vadi genelinde çoğu günümüze ulaşmadan yıkılan, literatürde yalnızca adına rastlanılan veya alanda yalnızca yerel halkın varlığından haberdar olduğu

yapıların bulunması bu yapıların tarihlendirilmesi sorununu da ortaya çıkarmıştır. Bu durumda yapının inşa tarihine ilişkin yapısal bir ipucu, belge veya literatür bilgisinin bulunamadığı takdirde bu yapının göz ardı edilmesi, eksik yapı kalmasına sebebiyet verebileceği düşünülmüştür. Bu nedenle yapı kimlik kartlarında ilgili yapı Adsız Kilise/Şapel/Manastır ifadesi ile belirtilerek çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü aşamasında ise yapılan kapsamlı literatür ve alan çalışmasıyla birlikte gayrimüslim ibadet yapıları ve Hamsiköy Vadisi özelinde yapılan analizlerden elde edilen bulgular haritalara işlenerek görsel dağılımları ortaya konulmuştur.

Son olarak çalışmanın beşinci aşaması olan değerlendirme aşamasında; vadi coğrafyasında kiliselerin dağılımı, bölgeden geçen ticaret yolları/pazar yerleri ile kiliselerin konumları ve bölgede zaman içerisinde yaşanan nüfus hareketleri ile kilise inşası arasındaki ilişki irdelenmiştir.

1.5.1. Mevcut Literatür

Ksenophon'un MÖ 400'lü yıllarda bölgede topluluklar halinde yaşayan halkları anlattığı "Anabasis Onbinlerin Dönüşü" adlı kitabı, bölge tarihi ile ilgili yazılı en eski kaynak olması nedeniyle Değirmendere Vadisi için oldukça önemlidir (Ksenophon, Anabasis Onbinlerin Dönüşü, 2011). Sardes'ten Kunaksa'ya varan ve burada krala karşı verdikleri savaş sonrası zafer kazanan Yunan ordusunun yani Onbinlerin, tek başına Anadolu içinden geçip kuzeydoğuya yürüyerek Karadeniz kıyılarından anayurtlarına dönerken yaşadıkları olayları ve karşılaştıkları binlerce yıl önce Anadolu'da yaşamış olan uygarlıklar, halklar ve töreleri konu eden eşsiz bir kaynak özelliği taşımaktadır (Ksenophon, 1974).

Bryer ve Winfield'in "The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus" adlı iki ciltlik kitabı hem bölge coğrafyasını betimlerken hem de Bizans döneminden kalma gayrimüslim imar faaliyetleri (kilise, manastır, şapel, gözetleme kulesi, kale vb.) hakkında son derece önemli bir yazılı ve görsel kaynak niteliği taşımaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Tellioğlu'nun "Komnenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)" adlı kitabında söz konusu yıllar arası bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel tarihi incelenirken (Tellioğlu, 2004), "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler" adlı kitabı Doğu Karadeniz bölgesinin yerleşime açılışından Osmanlı'nın fethine kadar olan süreçte yaşananları objektif bir bakış açısı ile ele alan en kapsamlı çalışmalardan biridir (Tellioğlu, 2009).

Şen'in "Başlangıcından Trabzon'un Fethine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Yerleşim Tarihi" adlı makalesinde ilk yerleşimlerden fethine kadarki süreçte bölgede yaşayan otoktan halklar, bunların kökenleri, etnik farklılıkları ve yaşadıkları coğrafyaya ait bilgilere yer verilmektedir (Şen, 2013).

Keçiş'in "Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1401" adlı doktora tezinde kuruluşundan 1204 yılına kadar Trabzon kent tarihini, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini, bu sürece etki eden faktörleri ve iki yüzyıl boyunca bölgede yaşanan siyasi gelişmeleri detaylı biçimde ele almıştır (Keçiş, 2009).

Demir'in "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı" adlı kitabında tarih boyunca bölgedeki yerleşimin kaynağı, nüfus hareketleri ve iskanlar hakkında bilgi verilirken ayrıca yabancı yayınlar ve arşiv belgeleri üzerinden bölgenin etnik yapısı, dili, horonu, kemeçesi ve camileri özelinde kültürü de ele alınmaktadır (Demir N. , 2005).

Bijışkyan'ın "Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası" adlı kitabında Karadeniz kıyılarını gezerken bölge tarihi, coğrafyası, etnografyası ve topoğrafyası hakkında edindiği bilgilere yer verilmektedir. Trabzon hakkında belki de en ayrıntılı bilgilere yer veren seyyah, önce ilçelerden başlayarak tarihi bilgilere, kitabeleriyle birlikte kent merkezindeki tüm tarihi yapılara, ırmaklardan dağlara, yaşayan halktan ticari potansiyellere kadar kent hakkında temel kaynak niteliği taşıyan detaylı bir değerlendirme yapmaktadır (Bijışkyan, 1969).

Hanefi Bostan'ın "Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı" adlı kitabında şer'iyye sicilleri, tapu tahrir defterleri, avarız ve cizye defterleriyle 19.yy'a ait nüfus defterleri üzerinden bölge tarihi aydınlatılmaktadır. Bölge tarihi ve coğrafyası, din değiştirme olayları ve Osmanlı Devleti öncesi yaşanan Hristiyan kimliği meselesinin tartışıldığı kitapta, çalışma kapsamında izlerinin sürüldüğü ibadet yapılarına yer verilmektedir (Bostan, 2012).

Bilgin'in harita ve fotoğraflara da yer verdiği "Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan" adlı kitabında Doğu Karadeniz bölgesinin geçirdiği tarihsel dönemler, sosyo-kültürel ve etnik yapılanma ve Trabzon bölgesinde varlığını sürdürmüş otoktan halklar hakkında pek çok önemli bilgiye yer verilmektedir (Bilgin, Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan, 2002).

Aygün'ün "19. Yy. Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı" adlı makalesinde bölgedeki yerel yönetimlerde Tanzimat ile birlikte meydana gelen değişikliklerin bölgeye sosyal ve ekonomik açıdan etkisi incelenmektedir (Aygün, 2008).

Sümerkan ve Okman'ın "Kültür Varlıklarıyla Trabzon" adlı iki ciltlik kitabının ilk cildi Trabzon ilçe ve köylerinde yer alan konut, cami, kilise, manastır, çeşme ve köprü gibi tescilli birçok farklı yapı türüne bir arada yer veren oldukça önemli bir kaynaktır (Sümerkan & Okman, 1999).

Ayar'ın "Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası" adlı makalesinde Osmanlı'nın son döneminde bölgede yer alan kiliselerin tamir ve yeniden inşa taleplerinin nasıl gerçekleştiği ve devletin Hristiyan tebaanın mabedleriyle ilgili taleplerine karşı nasıl bir tutum sergilediği devlet arşiv belgeleri üzerinden ele alınmaktadır (Ayar, 2017).

Jennings'in "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640" adlı kitabında Değirmendere Vadisi'nin sosyal ve ekonomik alt yapısı ele alınmaktadır. Kadı sicilleri üzerinden bölgenin 16-17.yy toplum yapısını ve ekonomisini inceleyen Jennings, yaşam biçimi ve tarzının Osmanlı'nın Trabzon'u fethinden sonra dahi Komnenoslar dönemindeki gibi sürdüğünü, hatta imar faaliyetlerinin dahi önceki gibi devam ettiğini belirtmektedir (Jennings, 1986).

Pekak, Kapadokya bölgesinde Osmanlı dönemi gayrimüslim dini yapıları ile ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Bunlardan biri olan 19.yüzyılda çok sayıda kilisenin inşa edildiğini tespit ettiği "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinassos)" adlı çalışmasında, öncelikli olarak Osmanlı idaresi altındaki gayrimüslim tebaanın durumu özetlenerek söz konusu yerleşim ve yakın çevresinde bu kiliselerden yalnızca ikisi tanıtılmıştır (Pekak, 2009).

Aygün'ün "Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları" adlı makalesinde gayrimüslim vatandaşların imar faaliyetleri amacıyla devlete

yaptıkları başvurular konu edilmektedir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşiv kayıtlarının da yer aldığı çalışmada Akçaabat'ın nüfus, imar ve iskan, mimari ve sosyal yapısı hakkında bilgiler de verilmektedir (Aygün, 2014).

Kazaz'ın "Trabzon Kırsal Cami Mimarisi" adlı çalışmasında Trabzon'un doğudan batıya tüm vadi kollarında geçmişte yaşamış toplulukların yapım geleneklerindeki farklılıklarının dini mekan anlamında cami mimarisine yansımaları irdelenmekte ve tespit edilen camilerin tipoloji, malzeme, usta hareketleri vadiler arası benzerlik ve farklılıklar ile ortaya koyulmaktadır (Kazaz, 2016).

Yapılan literatür taramasında tarihi, coğrafi, sosyo-kültürel, demografik, idari yapı ve imar faaliyetleri konularında çalışmalara rastlanmakla birlikte, tescilliler ile birlikte tescili bulunmayan yapıların (günümüzde mevcut, dönüştürülmüş veya yok olmuşlar da dahil olmak üzere) tespit edildiği ve koordinatlarının belirlenerek kroki ve konum bilgileri ile görselleştirme çalışmalarının yürütüldüğü bir çalışmaya rastlanmamıştır. Günümüzde kamu kurum ve kuruluşlarının konuyla ilgili girişimlerinin ve mevcut tescil fişlerinin yetersiz kaldığı, yerel yönetim ve sivil kuruluşlardan ziyade akademik ve popüler kültür alanlarında çalışan bağımsız araştırmacıların bu boşluğu doldurmaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere daha önceki araştırmalar bu çalışmanın amacı doğrultusunda incelenen gayrimüslim nüfus ilişkilerinin, ibadet yapılarının, göz ardı edilen veya yok olan yapılarının bir arada ele alındığı bütüncül yaklaşımı taşımamaktadır. Bu açıdan çalışma, bölgedeki gayrimüslim nüfusun ortaya koyduğu kültür varlıklarının tümünün hiçbir seçiciliğe maruz bırakılmadan, bilimsel araştırmalara, çağdaş yapılanma öncesi her türlü planlama ve öncü çalışmaya kaynak oluşturabilecek şekilde belgelenmesi, özellikle tespit edilen yapı ve/veya yapı kalıntılarının kültür varlıkları envanteri oluşturacak olması ile bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan biri olacaktır.

Çalışma kapsamında, bölgenin kültür tarihi açısından taşıdığı önemin bölgede bulunan yapıların belgelenmesi ile birlikte çok daha iyi anlaşılacağı; ayrıca bu yolla, bölge tarihine ilişkin yapılacak daha sonraki araştırmalar için bir altlık oluşturacağı, çağdaş tüm kişisel/kamusal projelerle ilgili planlama süreçlerine ve arkeolojik-tarihi-kültürel değerlerin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.5.2. Birincil Kaynaklar

Trabzon, tarihi geçmişi ve çok katmanlı kültürel yapısıyla daima önemini korumuş bu nedenle de bir çok yerli-yabancı araştırmacıya, akademik çalışmalara ve popüler kültür yazılarına sıklıkla konu olmuştur. Tüm bu literatür birikiminin yanında tahrir defterleri, salnameler, seyahatnameler, haritalar ve görsel malzemeler bölgeye ilişkin zengin bir bilgi birikimine sahip başlıca kaynaklardır.

Arşiv belgeleri, tarih yazımında vazgeçilmez kaynaklardır. Nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte geçmişte yaşanmış olayların takip edilebildiği belgelerdir. Yalnızca mimarlık tarihi değil, sosyal, ekonomik ve siyasi yapıya dair bir çok bilgiye bu belgelerle ulaşmak mümkündür. Söz konusu birincil kaynakların işlendiği çalışmalar ile birlikte belgelerin doğrudan transkripsiyonu niteliğindeki çalışmalar da önemli bilgiler içermektedir. Bu kapsamda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri (DABOA), gayrimüslim ibadet yapılarının inşa ve onarımlarına dair kayıtlara ulaşılması açısından tez çalışmasına önemli katkı sağlamıştır.

Tapu-Tahrir Defterleri, Osmanlı döneminde Müslüman ve gayrimüslim halkın yaşadığı yerleşim alanlarındaki değişen demografik yapıya ait bilgilerin tespitinde başvurulacak temel kaynaklardır. Trabzon için 1486, 1523, 1553 ve 1583 olmak üzere 1461-1583 yılları arasında düzenlenmiş dört adet tahrir defteri bulunmaktadır. Özellikle Lowry'nin "Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583" adlı çalışması bu defterleri incelerken Osmanlı'nın bölgeyi fethinin nüfus üzerindeki etkisiyle birlikte yaşadığı değişim ve dönüşüm sürecini ortaya koyması ile oldukça önemlidir. Bostan'ın "15.-16. yüzyıllarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat" adlı çalışması, özellikle iskan faaliyetleri kapsamında bölgede değişen demografik yapı, Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler ve bu mahallelerin olası yerlerine dair önemli bilgiler içermektedir. Bu iki çalışma, özellikle fethin hemen ardından bölgedeki gayrimüslim nüfus yoğunluğunun anlaşılması açısından teze önemli bir katkı sağlamıştır.

Vilayet Salmaları, 19. ve 20. yüzyılda demografik yapının ortaya konmasında göz ardı edilemeyecek kaynaklardan bir diğer belge grubudur. Salmaları, söz konusu vilayetin idari yapısı, iklim ve coğrafi özellikleri, köy, sancak, kaza gibi yerleşimlerin sayıları, toplam nüfus, nüfusun dini dağılımı ve hane sayısı gibi konular hakkında verdiği bilgiler ile demografik yapının ortaya konmasında yol gösterici kaynaklardan biridir.

Emiroğlu tarafından çevrilmiş Trabzon'a ait 1869-1904 yılları arası Osmanlıca salnameler, Trabzon Vakfı tarafından orijinali ile birlikte Latin harflerle 1993-2009 yılları arası yayınlanmıştır. Bu salnamelerde, Trabzon'un sosyal, ekonomik ve dini durumunu içeren pek çok değerlendirmenin yanında tarihi yapılarının dökümü ve sancaklara ait nüfus bilgilerine ulaşılırken, Değirmendere Vadisi'ni sınırları içine alan Trabzon'un Maçka nahiyesindeki gayrimüslim ibadet yapıları ve sayıları hakkında da bilgilere ulaşılmaktadır. Dolayısıyla vadede örneklem alanı olarak belirlenen Hamsiköy Vadisi özelindeki gayrimüslim ibadet yapılarının sayısından çok bölgenin nüfus bilgilerinin tespit edilmesi açısından önemli katkı sağlamıştır.

Seyahatnameler, kaleme alındıkları yerleşim alanlarına dair barındırdıkları bir çok bilgi sebebiyle başvuru temel kaynaklardır. Seyyahlar tarafından özellikle 17.-18. yüzyıllardan itibaren Batı dünyasında gelişen bir takım gelişmeler sonucu Osmanlı toprakları dahil farklı coğrafyalara yönelim artmıştır. Bu bağlamda bölge tarihi ile ilgili en eski yazılı kaynaklardan biri olan Ksenophon'un "Anabasis" adlı eseri Trabzon'un ilgi çekici noktalardan biri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Seyahatnameler; tarihi yapılar, sokaklar, pazar yerleri, mahalleler, demografik yapı ve gündelik yaşama dair gözlemleri içeren yazılı bilgilerin yanında önemli görsel malzeme de barındırmaktadır. Bölge tarihi, coğrafyası, etnik yapısı ve topoğrafyası ile ilgili bilgilere yer veren Bijiskyan'ın "Pontos Tarihi Trabzon'un Horona Durduğu Yer Karadeniz" adlı eseri kente dair seyahatnameler içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu iki çalışmadan Ksenophon bölgeye dair, Bijiskyan ise ibadet yapıları konusunda çalışmaya katkı sağlamıştır.

Görsel belgeler, bazı seyyahların ressam olmalarından dolayı seyahatnamelerin desteklenmesini sağlamaktadır. Bu eserler, seyyahın izlediği güzergahı gösteren harita, bölgenin o günkü mevcut durumunu betimleyen resim, gravür, çizim ve 19. yüzyılın ilk yarısı itibariyle de fotoğraf gibi görsel malzemeye sahip zengin verilere sahiptir. Meeker'in 19. Yüzyıl kervan yollarını gösteren haritası, Hommaire De Hell tarafından çizilmiş Trabzon-Diyarbakır ve Elazığ arası ticaret yolunu gösteren kroki, Zerzelides'in bölge topoğrafyasını gösteren gravür haritası, Talbot Rice'in birkaç yapıya ait fotoğrafları, Bryer ve Winfield'in yapılara ait kroki çizim ve fotoğrafları görsel malzeme bakımından önemli kaynaklardır.

Tablo 1. Değirmendere Vadisi kilise inşa ve tamiri ile ilgili DABOA'da yer alan belgeler

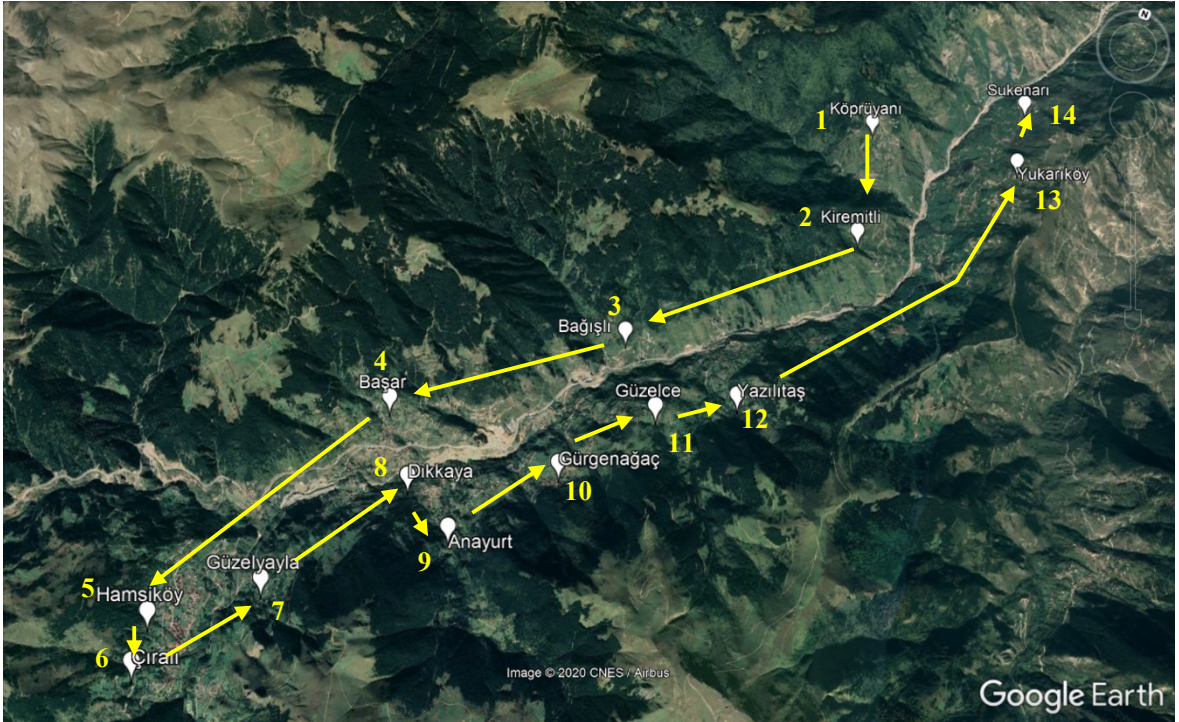
BELGE ÖZETİ	YER BİLGİSİ	BELGE TARİHİ	KURUM
Trabzon'un Maçka kazası Hortakop karyesinde ruhsatsız inşa edilip harab olan Aya Yani Kilisesi'nin inşasına ruhsat verildiği. (1331Ra-12)	110-22	H-24-03-1331	İ..AZN.
Trabzon vilayeti dahilinde Maçka kazasının Hortakop karyesindeki Aya Yani Kilisesi'nin tecdiden inşasına ruhsat itası. (Adliye, Maliye)	4156-311640	H-14-04-1331	BEO
Trabzon vilayeti Maçka kazasına tabi Zıyanice köyündeki harap Rum Kilisesi'nin müceddeden inşasına ruhsat verilmesi talebi.	14-15	H-15-01-1299	Y..A...RES.
Trabzon'un Maçka kazası Pondila karyesinde arazi-i emiriyeden beş dönüm vüsatındaki mahalle Rum cemaati için kargir bir kilise inşasına ruhsat verildiği. (1332R-21)	116-21	H-12-04-1332	İ..AZN.
Trabzon'da Maçka kazasına bağlı Hortakob-ı Zir karyesinde harap durumdaki Ayayani Kilisesi'nin yeniden inşası için ruhsat istendiğinden mezkur kilisenin evsafı hakkında bilgi verilmesi. (Trabzon 3)	1868-3	H-17-11-1330	ŞD.
Trabzon vilayeti dahilinde Maçka kazasında bir kilise inşası.	234-23834	H-19-07-1285	İ..HR.
Trabzon vilayeti Maçka kazasına bağlı Pundile karyesinde rum cemaati için birk kilise inşasına ruhsat verildiği.	233-178	H-10-04-1332	MV.
Trabzon Maçka'da kain Rum kilisesinin tamiri. (Adliye)	141-10519	H-29-06-1310	BEO
Trabzon vilayeti Maçka nahiyesi Banha karyesindeki Rum Kilisesi'nin tamiri. (1310C-07)	3-7	H-12-01310	İ..AZN.
Trabzon'un Vakf-ı sağır Nahiyesi'nin Livara Köyü'ndeki eski Rum Kilisesi'nin tamarine mani olunmamasına dair ilam ve Trabzon Meclisi'nin mazbatası.	8-21	H-29-03-1266	A.}MKT.UM..

1.5.3. Alan Çalışması

Tarihi İpek Yolu'nu kuzeyden Karadeniz'e bağlayarak önemli bir askeri ve ticari güzergah görevi gören Değirmendere Vadisi'nin güney bağlantısını oluşturan çalışma alanı dahilindeki Hamsiköy Vadisi'nde toplam 14 mahalle yer almaktadır.

Alan çalışması sırasında yol gösterici nitelikte olması ve karışıklığı önlemesi amacıyla, mevcut literatürden elde edilen veriler doğrultusunda bir envanter listesi oluşturulmuştur. Bu listede yer alan tüm yapılar, çalışma alanı dahilindeki yerleşim alanlarına ve yapı türlerine göre sınıflandırılmıştır.

Dağlık ve engebeli vadi sistemi içerisinde ulaşım oldukça güçtür. Bu nedenle yapılacak alan çalışmasının hızlı ve eksiksiz bir şekilde tamamlanabilmesi için vadinin karşılıklı her iki yamacında yer alan yapılara ulaşma konusunda güzergah belirlenirken, vadinin bir yamacı gidiş diğer yamacı ise dönüş güzergahı olacak şekilde planlanmıştır. Bu güzergahların oluşturulmasında kullanılacak kriterler; güvenlik, erişilebilirlik, arazi koşulları, yerleşim birimlerinin birbirlerine olan mesafesi ve ibadet yapılarının yoğunluğu şeklinde belirlenmiştir.

Şekil 1. Arazi çalışması güzergahı Google Earth üzerinden

Alan çalışması öncesi belirlenen güzergahlara mümkün olduğunca sadık kalınarak mevcut literatür ile oluşturulan envanter listesinden yeri kayda geçmiş veya geçmemiş yapılar, mümkün olduğunca cami görevlisinden, muhtardan, yaşlılardan veya yapı hakkında ve/veya bölge tarihi hakkında bilgisi olan halkla yapıların yapım tarihi, yapının işlevi, yapıda kullanılan malzemelerin kaynağı, yapının eğer varsa hikayesi ve yıkılmış yapılarla gibi konular üzerine sözlü görüşmeler yapılmıştır.

Bölgenin dağlık ve engebeli olan vadi sisteminde, bilinen ve erişimi nispeten daha kolay olan yapıların dışında literatürde yalnızca adına rastlanan, hiç bilinmeyen, göz önüne çıkartılmak istenen ancak bitki örtüsünün erişime izin vermediği yapıların belgelenmesi çok daha güç olmuştur. Arazi çalışmasında belirlenen yerleşim alanlarına varıldığında, tespiti daha önceden yapılmış yapılar içerisinde koordinatları bilinen yapılara harita yardımıyla ulaşılmıştır. Daha önceden tespiti yapılmamış veya tespiti yapılmış olup konum bilgilerine ulaşamamış yapılar için bölgede bulunan cami görevlisi, muhtar veya o bölgeye hakim yerel halktan yardım alınarak bu yapılara mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde ulaşılmaya çalışılmıştır.

Arazi çalışmasında, mevcut literatür çalışması sonucunda oluşturulan envanter listesinde yer almayan, yalnızca bölgede yaşayan yerel halkın bildiği ve tanıdığı yapılar ile de karşılaşmıştır. Arazide bu yapıların belgelenmesi konusunda gönüllü olarak refakat sağlayan kişilerin varlığı, arazi çalışmasını çok daha verimli ve nispeten daha kolay bir hale getirmiştir.

Belirlenen yöntemlerle ulaşılan yapılar içerisinde günümüzde ayakta olanların;

- Profesyonel fotoğraf makinesi ile topoğrafyanın da izin verdiği ölçüde görselleri elde edilmiştir.
- Geleneksel teknikler ve teknolojik aletlerin yardımı ile yapıların plan krokileri çizilmiştir.
- GPS aleti yardımı ile koordinatları kayıt altına alınmış ve sonrasında haritalara işlenmiştir.

Belirlenen yöntemlerle ulaşılan yapılar içerisinde günümüze ulaşamamış, tamamen veya büyük oranda yok olmuş yapıların;

- Engebeli vadi topografyasının erişime olanak tanımadığı durumlarda sözlü kaynaklardan edinilen bilgilere göre yapının özellikleri kayıt altına alınmıştır.
- Profesyonel fotoğraf makinesi ile yapının en güncel durumunun fotoğrafları çekilmiştir.
- GPS aleti yardımı ile koordinatları kayıt altına alınmış ve sonrasında harita üzerine işaretlenmiştir.

Alan çalışmasının kendi içindeki süreci tamamlandığında, Hamsiköy Vadisi'ne ait literatüre girmiş/girmemiş gayrimüslim imar faaliyetleri arasında yer alan ibadet yapılarının tüm izleri belgelenmiş ve kayıt altına alınmıştır.

1.5.4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu aşamada, yazılı ve görsel araştırmalar sonucunda toplanan bilgiler ve alanda elde edilen tüm veriler işlenerek yazılı ve görsel olarak belgelenmeler yapılmıştır.

Kapsamlı literatür ve alan çalışmasında elde edilen veriler, her bir yapı için ayrı olmak üzere adı (varsa diğer adları), köyü/mahallesi, yapı türü, özgün işlevi, mevcut durumu (sağlamlık durumu, yıkılmış, kalıntı), tescil durumu, koordinat bilgileri, krokisi ve fotoğraflarının bulunduğu yapı kimlik kartı tablolarına işlenmiştir.

Yapıların vadi içi dağılımları üzerinden toplanan verilerin analiz edilebilmesi için tespit edilen yapılar topoğrafik haritalara işlenmiştir. Ayrıca tespit edilen tüm yapıları görsel anlamda engebeli ve dağlık topoğrafya üzerinde bir arada görmek coğrafya ile kurdukları ilişki, yapıların birbirleri ile kurdukları ilişki ve yakınlık-uzaklık ilişkileri bağlamında da fikir yürütmeyi kolaylaştırmıştır.

Tablo 2. Çalışma basamakları

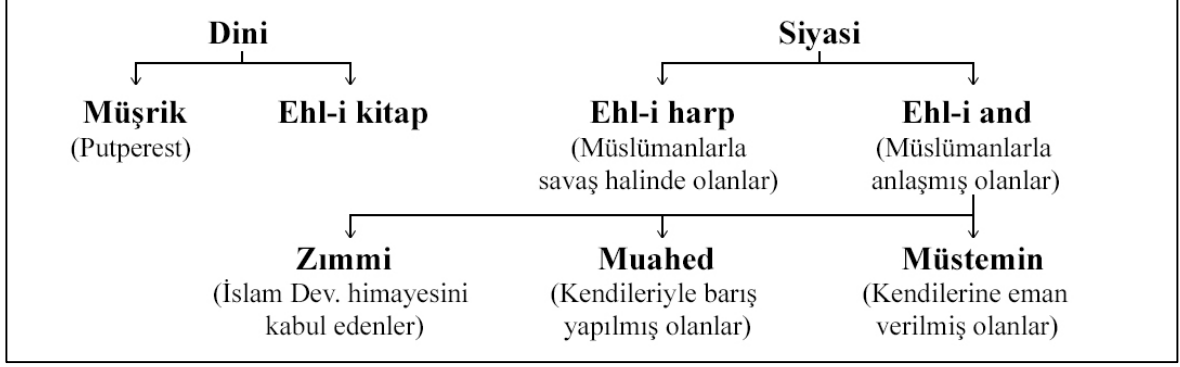
Araştırmanın Süreci		Yöntem
1. Aşama	<pre> graph TD A[Literatür Çalışması] --> B[Ön Literatür Çalışması] A --> C[Birincil Kaynakl. Taranması] B --> D[Mevcut Dokunun Saptanması] C --> E[Araştırma Eser. Taranması] </pre>	<p>Literatür taraması ile birlikte konuyla ilgili yayın ve çalışmalarda yer alan genel bilgilerin edinilmesi ve birincil kaynakların saptanması</p> <p>Söz konusu yapıların tespiti için Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Vakıflar Bölge Müdürlüğü (VBM), Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (KTVKK), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşiv belgeleri gibi birincil kaynaklar ve bu kaynaklara dair yazılı-sözlü ve görsel belgeler gibi tarihi kaynakların incelenmesi</p>
2. Aşama	<pre> graph TD D[Mevcut Dokunun Saptanması] --> F[Alan Çalışması] E[Araştırma Eser. Taranması] --> F </pre>	<p>Alan çalışması ile birlikte mevcut literatür çalışması sonucunda oluşturulan envanter listesinde yer almayan, yalnızca bölgede yaşayan yerel halkın bildiği ve tanıdığı yapıların da belgelenmesi</p>
3. Aşama	<pre> graph TD F[Alan Çalışması] --> G[Yapı Kimlik Kartlarının Oluşturulması] </pre>	<p>Her bir yapı için ayrı olmak üzere adı (varsa diğer adları), köyü/mahallesi, yapı türü, özgün işlevi, mevcut durumu (sağlamlık durumu, yıkılmış, kalıntı), tescil durumu, koordinat bilgileri, krokisi ve fotoğraflarının bulunduğu yapı kimlik kartlarının oluşturulması</p>
4. Aşama	<pre> graph TD G[Yapı Kimlik Kartlarının Oluşturulması] --> H[Görselleştirme] </pre>	<p>Toplanan yazılı, sözlü ve görsel bilgilere dayanarak tespit edilen yapıların ve bulguların bilgisayar destekli programlar aracılığı ile haritalara işlenerek görsel dağılımlarının ortaya konulması</p>
5. Aşama	<pre> graph TD H[Görselleştirme] --> I[Değerlendirme] </pre>	<p>İncelenen kaynakların ve elde edilen verilerin probleme ve amaca yönelik değerlendirilmesi</p>

1.6. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Durumuna İlişkin Değerlendirme

Osmanlı Devleti, kendinden önceki İslam devletlerinin tecrübe ve pratiklerini devam ettirmiş, 15. Yüzyıldan sonra çok milletli bir yapıya kavuşunca da bünyesinde bulunan farklı din, mezhep ve millete mensup toplulukları huzurlu bir ortamda yaşatmayı gaye edinmiştir. Osmanlı'nın İstanbul'u fethi sonrası bir ferman yayınlanarak, Osmanlı idaresinde bulunan gayrimüslimlere ibadet serbestliği ve kendi ruhani liderlerini seçebilme hakkı verilmiş, can, mal ve namus güvenlikleri sağlanmıştır. Ayrıca kiliselerin varlığı kabul edilmiş, patrikhanelerin gözetiminde olmak üzere cenaze, evlenme ve adetlerini özgür bir biçimde yerine getirebilmelerine izin verilmiştir (Pekak, 2009).

Osmanlı idaresinde yaşayan farklı dine mensup toplulukları bir arada huzur içerisinde yaşatmak için hoşgörülü ve disiplinli bir politika izlemiştir. Bu topluluklar Türk, Arap, Bulgar, Rum olarak değil de Müslüman, Gregoryen, Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yahudi ve Protestan olarak adlandırılmıştır. Bu gruplara dahil olmanın kriteri milliyetten ziyade din ve mezhepleri olmuştur. Osmanlı, bu grupları din ve mezheplerine göre "Millet" adı verilen zümrelere ayırmıştır (Ortaylı, 1985).

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim toplulukların hukuki statülerinde İslam Hukuku esas alınmıştır. Osmanlı, İslam Devleti tarafından Zimmet adı verilen anlaşmaya dayalı korunan topluluklar oluşturmuştur (Bozkurt, 1989). İslam Hukukçuları bu toplumları Müslüman ve gayrimüslim olanlar olarak ikiye ayırmıştır. Gayrimüslimler dini açıdan Müşrikler (Putperestler) ve Ehl-i kitap olanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ehl-i kitap olanlar içerisinde en kalabalık grubu Hristiyanlar, daha sonra Musevi, Mecüsi ve Sabiiler oluşturmuştur. Öte yandan gayrimüslimler siyasi olarak da Ehl-i harp (Müslümanlar ile savaş halinde olanlar) ve Ehl-i and (Müslümanlar ile anlaşmış olanlar) olarak iki gruba ayrılmıştır. İkinci gruba mensup olanlar da; Zimmiler (İslam devletinin himayesini kabul edenler), Muahedler (Kendileriyle barış yapılmış olanlar) ve Müstemimler (Kendilerine eman verilmiş olanlar) olarak üçe ayrılmıştır (Küçük, 1985).

Şekil 2. Osmanlı idaresindeki gayrimüslim toplumlar, Küçük'ten (1985) işlenerek

İnançlı Rum toplulukları olan Zımmiler, devlet egemenliğini kabul ettikleri sürece malları, canları, ırzları ve namusları korunmuş ve onlara dokunulmamıştır. Bunun karşılığı olarak Zımmiler de devlete cizye ve haraç adı verilen vergi ödemişlerdir (Küçük, 1985). Zımmiler; miras, aile ve ticari hukuk konularını içeren özel hukukta mensup oldukları dine ve sosyal hayata ilişkin kanunlara, kamu hukukunda ise İslam kurallarına bağlı kalmıştır. Zımmiler, farklı elbise giyme ve Müslümanların evleri kadar yüksek evler yapamama gibi bazı sosyal kurallar ile Müslümanlardan ayrılmıştır. Askerlik yapmaları ve üst düzey görevlere getirilmeleri yasaklanmıştır. Dini açıdan ise Müslümanları rahatsız etmeyecek biçimde ayin ve ibadetlerini yapmalarına izin verilmiş, kilise inşası ve tamiri için de izin almaları zorunlu tutulmuştur (Bozkurt, 1989).

Millet sistemi idaresinde Osmanlı Devleti'nin kendilerine tanıdığı haklardan istifa eden gayrimüslim tebaanın dini, sosyal ve hukuksal durumları 18. Yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. Bu değişimde şüphesiz ki 1789 yılında meydana gelen Fransız Devrimi'nin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan Milliyetçilik akımı, devletin zayıflaması süreciyle birleştiğinde daha yıkıcı bir etki meydana getirmiştir. Batılı devletler, Osmanlı idaresindeki gayrimüslim toplulukları çıkarları uğruna kullanma yoluna giderek devletin iç işlerine karışma fırsatı yakalamıştır (Sonyel, 1985). Özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Rusya'nın kiliselerini koruma güvencesi verdiği Osmanlı idaresindeki Ortodoksları himayesine alması, diğer Batılı devletlerin de rekabetine sebep olmuş ve kiliseler milletler arası bir sorun haline gelmiştir (Alemdar, 2012).

1839 yılında Gülhane’de ilan edilen Tanzimat Fermanı ile ayırım yapılmadan tüm tebaanın can, mal ve namusu güvence altına alınmış, mezhep farkı gözetmeksizin vergi ve askerlik alanlarında eşitlik ilkesi gündeme gelmiştir (Karal, 2011). Böylelikle din ve mezhep esasına dayalı millet sistemi yerine tüm tebaanın eşit olması düzeni getirilerek toplumsal çözülmenin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Osmanlı, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında idaresindeki gayrimüslimlere tanıdığı yeni hak ve düzenlemelerle hem Batılı devletlerin üzerinde kurmuş olduğu baskıları azaltmayı hem de ayrılma amaçlı hareketleri düzenlediği yeni sistemine uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır. Tanzimat ile tüm tebaanın can, mal, namus ve mesken dokunulmazlığını güvence altına aldığı gibi, din ve mezhep ayırımını da ortadan kaldıran bir anlayış ortaya konulmuştur (Küçük, 1985).

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, daha önce gayrimüslimlere tanınan imtiyazları ve eşitlik anlayışını genişleterek perçinlemiştir. Bu ferman herkese eğitim kurumu açabilme hakkı tanımıştır. Ayrıca fermanda gayrimüslimlerin dini özgürlüklerinin tam anlamıyla tanınması, din ve mezhep değiştirmek isteyenlerin de zorlanmaması hususu yer almıştır (Bozkurt, 1989).

Özetle; 1453 İstanbul’un Fethi’nden sonra gayrimüslim tebaaya geniş dini ve sosyo-ekonomik haklar tanınmıştır. Ancak 1789 Fransız İhtilali’nden sonra ortaya çıkan Milliyetçilik akımı ve Batılı devletlerin Osmanlı idaresindeki gayrimüslim tebaayı himaye altına alması, Osmanlı’nın azınlıklar üzerindeki etkisini azaltmıştır. 18. Yüzyılda Ruslar ile imzalanan Küçük Kaynarca ve Aynalı Kavak Antlaşmaları ile gayrimüslimlere yeni haklar tanınmış, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile verilen bu haklar genişletilmiştir.

1.7. Osmanlı Devleti’nde Kilise İnşası ve Tamiri

1.7.1. Tanzimat Öncesi Kilise İnşası ve Tamiri

Mimarlık tarihi, tarih boyunca mimarının bir uygarlık alameti ve dini sembol olarak uygulandığı pek çok örnekle doludur. Bu sembolik temsil anlayışı, özellikle anıtsal dini yapılarda çok daha etkili ve egemen bir biçimde ifade olanağı bulmuştur. Tarihin pek çok döneminde el değiştirmek durumunda kalan bu dini yapılar, çoğunlukla egemen olan toplumun dini sembolü olmaya devam etmiştir (Tuluk vd., 2010).

Osmanlı Devleti gayrimüslimlere ait ibadethaneler konusunda diğer meselelerde olduğu kadar esnek bir tavır sergilememiştir. Özellikle kuruluş dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde fetih sonrası kentin en büyük dini mekanının camiye dönüştürülerek İslami karaktere kavuşturulması anlayışının bir fetih geleneği olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan hürriyetleri güvence altına alınan şehir, köy ve kasabalarda yaşayan gayrimüslimlerin ibadetlerini gerçekleştirdikleri kiliselerin sıklıkla yangın ve depremlere maruz kalması veya zamanla harap olması bunların tamir ve yeniden inşa ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Yerleşim yerlerinde Hristiyan nüfustaki artış ile mevcut kilisenin yetmemesi de, eskisinin yıkılarak yerine daha büyük bir kilisenin inşa edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaaya ait mabetlerin inşa ve tamirinde yüzyıllar boyu süregelen istikrarlı bir politika izlemiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin temel prensip edindiği İslam Hukuku'na göre; ibadethanelerin inşa ve tamirinde anveten fetih (savaş yolu ile) ve sulhen fetih (barış yolu ile) kavramlarının yanı sıra, kadim olma (fetih anında mevcut olma) ve hadis olma (fetihten sonra yapılma) kriterlerinin kullanıldığı görülmektedir. Kilise kadimse dokunulmamış veya tamirine izin verilmiş, kadim değilse yıktırılmış veya tamirine izin verilmemiştir (Kenanoğlu M. , 2004). Birçok belgeden tespit edilebileceği üzere kadim olan kiliselerin korunduğu, kadim olan ve sonradan tamiri yapılan kiliselerin mevcut ölçüleri haricinde eklemelerin yapılamayacağı, yapıldığı takdirde eklenen kısımların ve yine hadis olan kiliselerin de yıktırılacağı belirtilmiştir. Gayrimüslimlere ait ibadethanelerin inşasına dair verilen bir diğer hüküm ise bunların Müslümanlara ait mescit ve camilerden daha yüksek seviyelerde inşa edilmelerine izin verilmemesi olmuştur (Altınay, 1988).

Kiliselerin tamir ve inşası için izlenen prosedürde, öncelikle gayrimüslim cemaatin patrikleri/ruhani liderleri veya mahallin mülki makamları vasıtası ile ruhsat talebi merkeze iletildikten sonra bu talebin mümkün olup olmadığına dair bir keşfin İstanbul'da Ebniye-i Hassa müdürü, taşrada ise mahal mimarı tarafından yapılarak karar merkeze gönderilmiş ve gerekli görülürse ruhsat verilmiştir. Ruhsatta belirtilen özellik ve ölçülere uyulmayarak eklemelerin yapıldığı tespit edildiğinde ise eklemeler yıktırılarak Dahiliye Nezareti tarafından yapının özgün haline uydurulması hususunda vilayetlere tezkire gönderilmiştir (Alemdar, 2012). Osmanlı Devleti'nin ölçülerine uyulması şartıyla hem mevcut kiliselerin

tamiri hem de ihtiyaç olması durumunda yeni kiliselerin inşa edilmesi taleplerine daima olumlu cevap verdiği arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.

Osmanlı, Fransız İhtilali'nin ortaya atmış olduğu hürriyet, millet, eşitlik kavramları ve idaresindeki gayrimüslim toplulukların Batılı devletler tarafından kullanılması sonucu ülke bütünlüğünün kökünden sarsılmasıyla birlikte 19. Yüzyıla kadar süregelen millet sisteminde yenilikler yapma yoluna gitmiştir. Bu dönemde II. Mahmut, Müslüman ve gayrimüslimleri kaynaştırmak için girişimlerde bulunarak yeni kilise inşasına izin vermiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen siyasi ortam, Osmanlı'ya Batılı devletlerin müdahalesi ile sonuçlanmıştır. I. Abdülhamit döneminde (1774-1789) Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları himayesi altına alan Ruslar ile 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın:

14. madde: "Osmanlı topraklarındaki kiliselerden başka Galata tarafında Beyoğlu Mahallesi yol üzerinde Rusya'nın kilise inşası serbesttir. Rso-Grek olarak adlandırılan bu kiliseler halka açıktır. Söz konusu kiliseler Rus elçiliği tarafından saldırı veya müdahaleden korunacaktır."

16. madde: "Eskisi gibi Hristiyan dini serbest olacak, kiliselerin yeniden inşası ve tamirine de engel olunmayacaktır."

17. madde: "Hristiyan dindarlığına baskı yapılmayacak, kilise inşa ve tamirine engel olunmayacak. Söz konusu kiliselerde görev yapan kişilere müdahale ve saldırıda bulunulmayacak."

Maddeleri Fatih döneminden beri süregelen yeni kilise inşasının yasak olması hükmünü ortadan kaldırmaktadır (Erim, 1953).

1779'da yine Ruslar ile imzalanan Aynalı Kavak Antlaşması'nda da Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimlerin kiliselerini yeniden inşa edebilmeleri ve eski kiliselerini onarabilmelerinin serbest olması konusunda 7. Madde konulmuştur.

18. yüzyıl sonunda artış gösteren kargaşa ve ayaklanmalar ile 19. Yüzyıl başında 1821'de meydana gelen Yunan isyanı sonucu yaşanan huzursuzluklar ve yangınların

ortaya çıkardığı tahribat, gayrimüslim ibadet yapılarında artışa sebep olmuştur. Rusya, bu ayaklanma sırasında tahrip olan çok sayıda Rum kilisesinin yeniden inşa edilmesini talep etmiştir (Pekak, 2009).

Özetlemek gerekirse, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı öncesi süreçte gayrimüslimlerin yeni kilise inşa etmeleri yasaklanmıştır. Gayrimüslimler, kilise inşa etmenin yasak olduğu bu dönemde mevcut kiliselerinin onarımları ve yeniden inşalarıyla yetinmek durumunda kalmıştır. Bir kilisenin yeniden inşa edilebilmesi için geçmişte kilise olduğunun kanıtlanması sonucu aynı yerde ve aynı özelliklere sahip inşa edilebilmesi koşulu zorunlu tutulmuştur. Tamirinin gerekli olduğuna karar verilen kiliselerde ise ancak mevcut plan tipi ve boyutlarının korunması şartı ile onarımına izin verilmiştir. Uygulama safhasında ise bir değişikliğe gidilmesinin önüne geçmek için kontrol ve izin sistemi zorunlu tutulmuştur (Karaca, 2008).

1.7.2. Tanzimat Sonrası Kilise İnşası ve Tamiri

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması ile birlikte yeni kiliselerin inşa edilmesi konusundaki kuralları uygulamakta çok daha fazla zorlandığı görülmektedir. İmzalanan antlaşmalarla bir çok taahhüt altına giren Osmanlı Devleti kendi iradesi ile hareket edemez duruma gelmiştir. Kiliselerin inşa ve tamirinde asıl değişim 1839 Tanzimat ile birlikte başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı, idaresindeki gayrimüslimlerin can, namus ve mal güvenliklerini sağlamanın yanı sıra kiliselerinin tamiri ve inşası taleplerine de daha olumlu yaklaşmıştır.

1855 Viyana Protokolü ile azınlıklara yeni hak ve imtiyazlar tanınması konusunda bazı talepler ileri sürülmüştür. Bab-ı Ali ise gayrimüslimlere ait mabetlerin tamiri ile ilgili özel izne gerek olmadığını, hatta yalnızca Hristiyanların yaşadığı yerlerde yeniden kilise inşa etmelerinin serbest olduğunu bildirmiştir. Ancak böyle bir serbestliği yönetmenin idari açıdan pek mümkün olmadığına karar verilerek uygulanmasına geçilememiştir. Hristiyan nüfusun hakim olduğu köylerde dahi kiliselerin inşası ve tamirinde izin alınması istenmiştir. Bu durum azınlıkların yaşadığı yerlerdeki ibadet yapılarının geleneksel biçimiyle devam ettiğini, bazı durumlarda kısmen göz ardı edilen bir tavır aldığını göstermektedir (Ortaylı, 1985).

1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere ait ibadethanelerin tamirine engel olunmayacağı ancak yenilerinin inşasında Bab-ı Ali'nin izninin alınması gerektiği hususu yer almıştır (Karal, 2011). Ancak bu gelişmeler gayrimüslimlerin ibadet yapılarında bir sınırlamaya yol açmamış olacak ki 1885 yılında yalnızca İstanbul'da 150'ye yakın kilise ve havra bulunmaktadır (Eryılmaz, 1990). Bu dönem hem gayrimüslimler lehine gelişen hukuki düzenlemeler hem de siyasi ve psikolojik açıdan durumun gayrimüslimler lehine geliştiğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin kilise inşasında uyguladığı kurallar neticesinde dönem mimarisinde bazilika plan tipinin yaygınlaştığı ve tekdüzeliğin hakim olduğu görülmüştür. Çoğunlukla iki yöne kırma çatılı ve taşıyıcılarla ayrılmış üç nefli bazilika tipinde yapılar oluşmuştur. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birlikte daha büyük boyutlu, yoğun bezemeli ve kubbeli yeni plan tiplerinin uygulanmaya başladığı ortaya çıkmıştır (Karaca, 2001).

Özetle; 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları, Osmanlı idaresinde yaşayan gayrimüslimlerin Anadolu'nun hemen her noktasında çok sayıda ve çoğu büyük boyutlu yeni kilise inşa etmeleri ile sonuçlanmıştır.

1923 Lozan Antlaşması sonrası gerçekleşen Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi ile Anadolu'nun pek çok bölgesinde inşa edilmiş olan kiliseler, bazıları tamamlanamadan terk edilmek zorunda kalmıştır.

1.8. Trabzon Değirmendere Vadisi'nin Tarihi ve Coğrafi Değerlendirmesi

1.8.1. Tarihi Arka Plan

Trabzon-Erzurum yolu üzerinde yer alan Değirmendere Vadisi'nin tarihi M.Ö. 1000 yılına kadar uzanmaktadır (Durmuş, 2010). Bu konuda net bir bilgi yoktur ancak bölge tarihinin Trabzon'dan ayrı düşünülemediği de bir gerçektir. Değirmendere Vadisi, gerek Trabzon'a yakınlığı gerekse Trabzon'un güneyindeki dağlar arasında yer almasından dolayı Trabzon'un güvenliği ve ticareti bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Doğu Karadeniz'in tarihine bakıldığında bölge tarihinin Grekli kolonistlerle değil de M.Ö 2-3 binlerde Karadeniz'in kendi otoktan halkları ile başladığı ortak görüşüne ulaşılmaktadır (Bilgin, 2002).

Prokopius, gemiyle Lazika'ya giderken sahil boyunca tutmuş olduğu notlarda Değirmendere Vadisi civarından, batıda Tonya, güneyde Torul'a kadar olan bölgede Tzanilere mensup toplulukların yerleşik olduğundan bahsetmektedir. Son derece engebeli, işlenmesi zor ve hiçbir mahsulün yetiştirilmesine olanak sağlamayan ormanlarla kaplı dağlarda hayatlarını ziraat ile değil de haydutlukla kazanan Tzaniler, komşuluk ilişkilerine dahi olanak sağlamayan coğrafyanın etkisi ile kadim zamanlardan itibaren bağımsız bir topluluk olarak izole bir hayat sürdürmüşlerdir. İmparator Justinianus döneminde (527-565) bölge şartlarının iyileştirilerek diğer toplumlarla komşuluk ilişkilerinin kurulabilmesi ve bölgenin Hristiyanlaştırılması için büyük çaba harcanmıştır. Nitekim Roma ordusunun baskılarına dayanamayan Tzaniler Hristiyanlığı kabul etmişlerdir (Zehiroğlu, 1999).

İlk kez Roma İmparatoru Vesbasianus döneminde Trabzon'u güney memleketlere bağlayan Kral Yolu'nun açılmasıyla birlikte Değirmendere Vadisi stratejik anlamda önem kazanmıştır (Konak, 2013), tarih boyunca her dönem önemli bir merkez olmuştur.

Tarih boyunca Doğu Karadeniz'deki Türk varlığı daima bölgeyi sosyo-kültürel ve askeri yönden etkilemiştir. Anadolu'da Bizans döneminde askeri görevlerde kullanılmak üzere Bulgar, Kuman, Peçenek ve Hazar Türkleri Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirilmiş, Doğu Karadeniz İmparator Teodosius döneminde Orta Asya'dan gelen Kuman ve Peçenek Türklerinin istilasına uğramış ve 60 yıl Türk egemenliğinde kalmıştır. Sonraki süreçlerde Türkler akınlar halinde bölgede hakimiyet kurarak Anadolu'ya ve Doğu Karadeniz'e yerleşmişlerdir. Malazgirt Savaşı sonrası ise kitleler halinde Anadolu'ya geliş başlamış ve Doğu Karadeniz'de hakimiyet kurulmuştur (Şen, 2013).

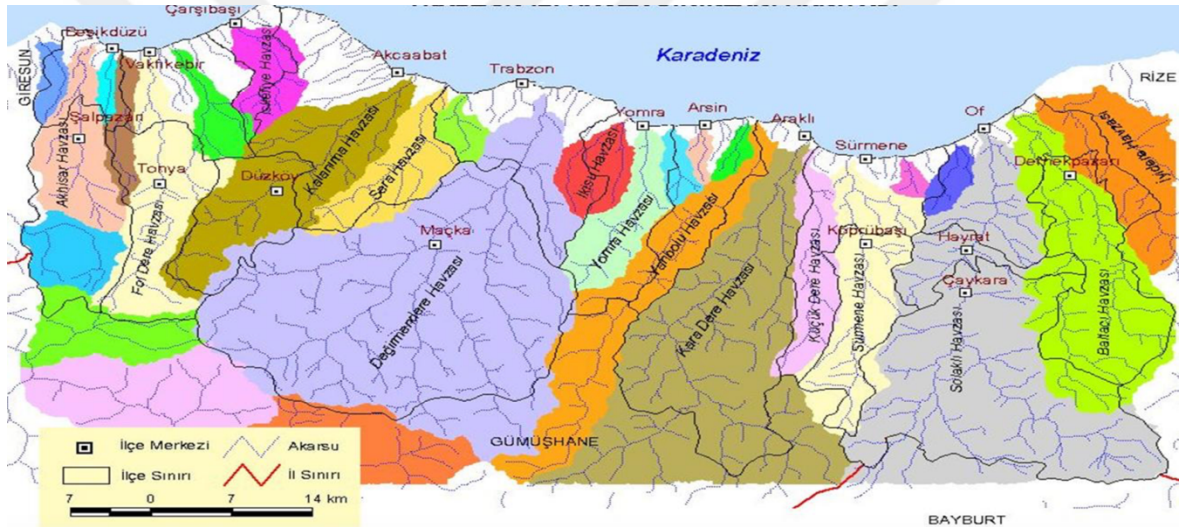
Askeri gücünü ve bölge hakimiyetini elinde tutmak isteyen Bizans yönetimi, bölgede yaşayan toplumların tek başına ya da birleşerek isyan etmelerinin önüne geçmek için bu toplulukları Hristiyan dini ile tek bir potada eritmek istemiştir (Bilgin, 2002). Bizans İmparatorluğu'nun başta Bulgar Türkleri olmak üzere Türkleri Hristiyanlaştırma politikaları ve Anadolu'da iskan ettirme faaliyetleri bilinmektedir (Şen, 2013). Gerek bölgenin otokton halkları, gerekse Canlar/Tzaniler ve daha sonra Lazlar da aynı politikalarla Hristiyanlaştırılmış ve Tzanilerin tamamı ile Lazların bir kısmı da Rumlaştırılmışlardır (Bilgin, 2002).

Bir liman kenti olan Trabzon, Osmanlı döneminde ticari ve askeri açıdan stratejik bir öneme sahipti. İran-Kafkasya seferlerinde, Rumeli ve İstanbul'da hazırlanan savaş ve

yiyecek malzemeleri deniz yoluyla Trabzon'a ve İpek Yolu'nu kuzeyden Karadeniz'e bağlayan Değirmendere Vadisi üzerinden Gümüşhane- Bayburt- Erzurum güzergahıyla sınıra ulaştırılmaktaydı. Bu nedenle ticari, askeri ve lojistik öneme sahip Değirmendere Vadisi'nin yol bakım-onarımı ve güvenliği son derece önemliydi (Taşkın, 2008).

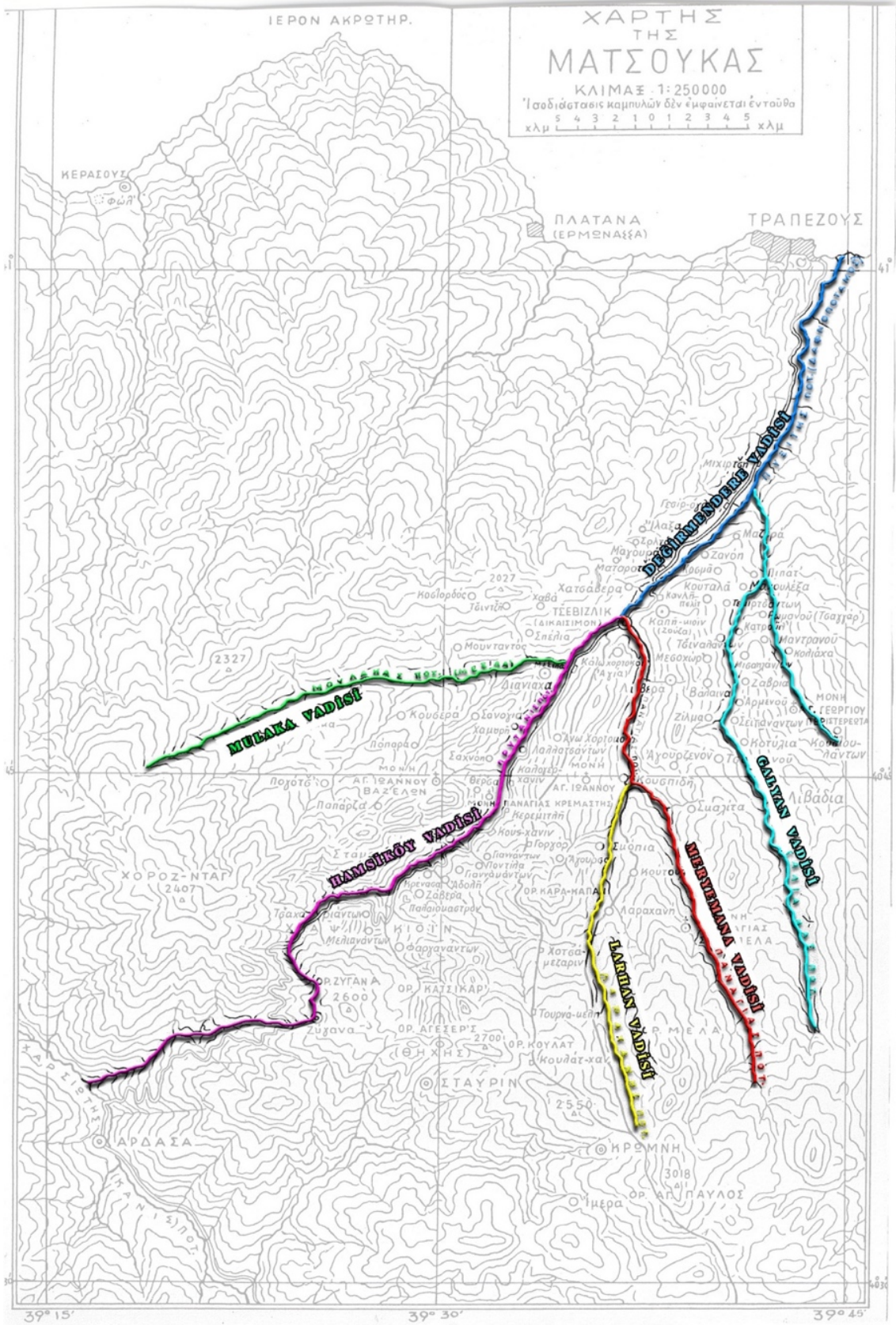
1.8.2. Coğrafya

Trabzon-Gümüşhane karayolu üzerinde bulunan Değirmendere Vadisi'nin doğusu Yomra ilçesi ve Gümüşhane ili, batısı Akçaabat ve Tonya ilçeleri, kuzeyi Trabzon ili, güneyi ise Gümüşhane ili ile çevrilidir.

Şekil 3. Trabzon ili havza sınırları haritası (Aslan ve Soğuksulu, 2017)

Doğu Karadeniz'de aralarında geçişin neredeyse imkansız olduğu dağları dikine yaran vadi sistemleri iç kısımlara bağlantıyı sağlamaktadır. Ancak sahile inip kıyı boyunca bir diğer vadi kolunun başladığı noktaya ilerleyip tekrar iç kesimlere tırmanmak şüphesiz ki daha kolaydır. Değirmendere Vadisi ve kollarının en tipik özelliği, diğer vadilere göre coğrafi olarak deniz kıyısından oldukça uzakta yer alması ve birkaç vadi sistemini içinde barındırmasıdır (Bryer ve Winfield, 1985).

Şekil 4. Değirmendere Vadisi ve kollarını gösteren harita, Zerzelides'ten (1959) işlenerek

Değirmendere Vadisi; Esiroğlu yakınlarından doğu yönünde ayrılan Galyan Deresi, Maçka merkez yakınlarından güneye ayrılan Meryemana Deresi, bu kolun batısındaki kolu Larhan Deresi, Maçka merkezden güneye Zigana'ya doğru uzanan Hamsiköy Deresi, merkezden kısa bir mesafe sonra Çatak mevkiinden batıya ayrılan Mulaka Deresi'nden oluşmaktadır (Şekil 4).

Şekil 5. Değirmendere Vadisi topografyasının Google Earth görünümü

1.8.3. Geçitler

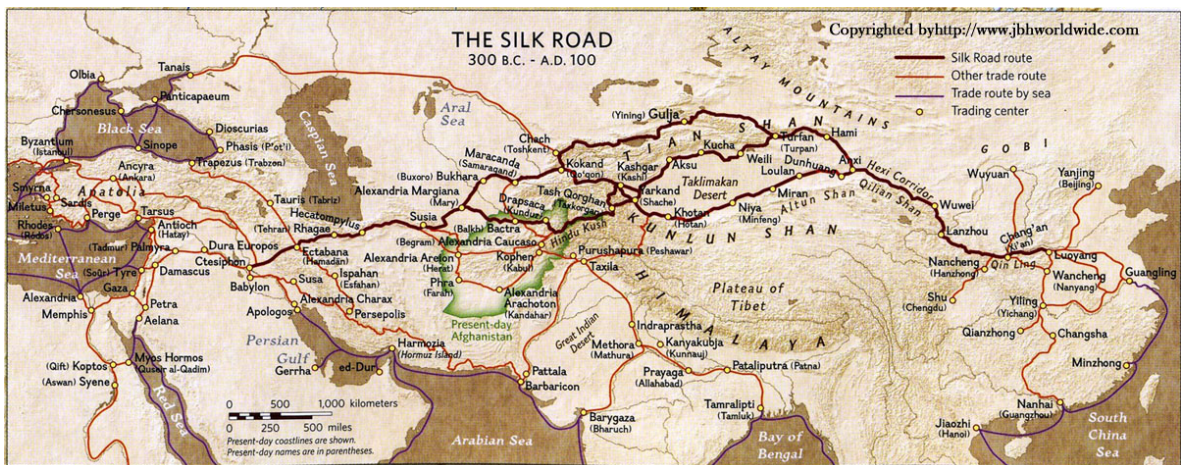
Bölge tarihi ile ilgili ilk yazılı kaynaklardan birine sahip Ksenophon (1974), Onbinlerin Anadolu içinden geçip kuzeydoğuya ilerleyerek Karadeniz kıyılarından Yunan şehri Trapezos'a ulaştıklarından bahsetmektedir.

Emir (2012), Ksenophon'un Fırat suyunu aşip Gümüşhane-Zigana geçidi üzerinden Karadeniz'e ulaştığını belirtirken Karagöz, Onbinler'in Meryemana-Galyan Deresi dağ sırtlarını izlediklerini söylemektedir (URL-1). Durmuş (2013) ise Onbinler'in "thalassa thalassa" diye bağırdıkları tepenin Yazlık Köyü'nde bulunan İskopel Yaylası olabileceğini belirtmektedir.

Zigana, Kulin ve Kuştu dağları Değirmendere Vadisi'nin başta gelen dağlarıdır. Vadinin Trabzon ve çevre ile bağıni koparan bu dağlar, üzerlerinde yer alan geçitler ile aşılmıştır. Nitekim, Orta Asya ve Hindistan'dan başlayan ticaret yolunun, İran üzerinden Anadolu'ya ulaşmasında önemli rol üstlenen, Trabzon-Erzurum-İran transit yolu üzerinde bulunması nedeniyle, tarih boyunca önemini koruyan Zigana geçidi de Değirmendere vadisinde yer almaktadır. Bugün Türkiye'nin en uzun tünellerinden biri olan Zigana tüneline sahip Zigana geçidi dışında Değirmendere Vadisi'nin çevre ile bağlantıları; Galyan Deresi'ni Bayburt iline bağlayan Gümüşki, vadiyi Akçaabat ilçesine bağlayan Haçka, vadi yaylalarının Torul bağlantısını sağlayan Meryemana geçitleri ile sağlanmaktadır.

1.8.4. Ticaret Yolları

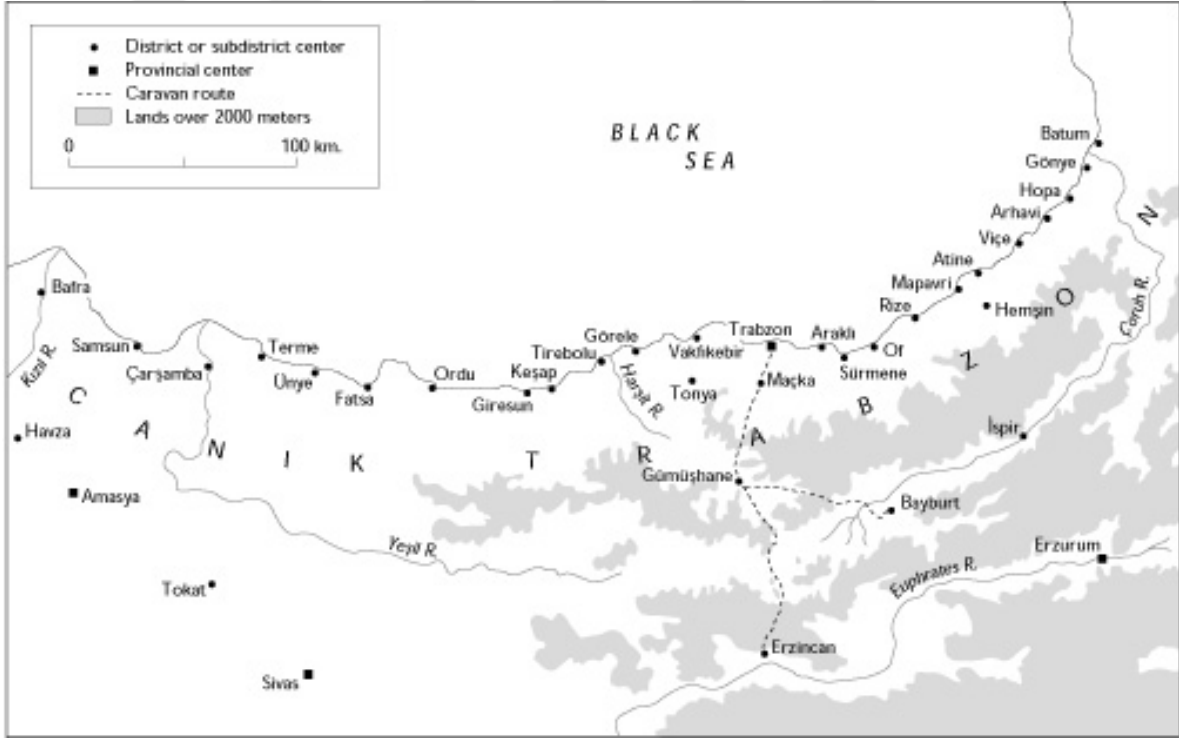
Çin'den başlayıp batıya uzanan İpek Yolu ve ticareti dört ana güzergahtan oluşuyordu. Bunlardan belki de en önemlisi karadan giden ilk yoldu. Çin'in iki önemli başkentinden başlayarak İran'a, İran'dan Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti Antakya'da son buluyordu. Bu yolun Karadeniz'e geçen bir başka ucu da bulunmaktaydı. Trabzon Değirmendere Vadisi'nden Gümüşhane- Erzurum- Kars- Tebriz üzerinden Semerkant'a ulaşan İpek Yolu'nun bu bölümü için Avrupalılar tarafından öneminden dolayı "Semerkant'a giden altın yol" adı verilmiştir (Tezcan, 2002).

Şekil 6. İpek Yolu ve kervan yollarının geçtiği güzergahı gösteren harita (URL-2)

İran, Irak ve Hindistan'a giden ticaret yollarının başlangıç ve bitiş noktası Trabzon Limanı'ydı. Tebriz'e giden kervan yolu ve İpek Yolu'nun alt kolu dahil olmak üzere; Trabzon'dan çıkan ticaret yolları Bizans döneminde ve daha öncesinde askeri bir üs konumunda olan Değirmendere Vadisi'ne varmaktaydı. Değirmendere Vadisi'nden Zigana dağlarını geçerek Gümüşhane, Bayburt ve Erzurum'a ulaşan kısmı kışlık güzergahtı (Köse, 2010).

Vadinin coğrafi durumu, yerleşim durumunu, tarihini, ticari ve siyasi etkisini belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Coğrafya ve iklimin etkisiyle yazlık ve kışlık çeşitli alternatif güzergahlar oluşmuştur. Daha sonraları 19.yy'da farklı güzergahların açılmasıyla mevcut yollar önemini kaybetmeye başlamıştır (Köse, 2012).

Şekil 7. 19.yy Değirmendere Vadisi ve çevresi kervan yolları güzergahtı (Meeker, 2002)

Taşkın (2008), İpek Yolu'nun Değirmendere Vadisi üzerinden geçen Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum bölümünü 19.yy'a kadar yazlık-kışlık olmak üzere iki ayrı güzergah olarak aktarmıştır. Kışlık yol, Boztepe'nin doğusunda Değirmendere Vadisini takip ederek Esiroğlu'na ulaşmaktaydı. Buradan güneye doğru vadi yamaçlarını takip ederek günümüzün Maçka ilçesine bağlı Hortokop, Yayandon ve Hamsiköy mahalleleri

üzerinden Zigana Geçidi'ne ulaşmaktaydı. Yol, Zigana üzerinden Gümüşhane'ye bağlı Torul ilçesine bağlanmaktaydı. Yazlık yol ise, yol boyu konaklama yerlerinden dolayı Esiroğlu'ndan itibaren farklı güzergahlar izlemekteydi. Bu yollar Kolat Boğazı, Karakaban, Ferganlı, İstavri, Krom ve Anzarya Hanları'ndan bazılarına uğrayarak Gümüşhane il merkezine uğramadan Kovans veya Vavuk Geçidi'ne ulaşarak burada kış yolu ile buluşmaktaydı (Taşkın, 2008).

Durmuş bu yolları Maçka içinden ve Maçka topraklarından geçen diye ikiye ayırmıştır.

Maçka içinden geçenler:

1) Meryemana, Larhan, Zigana Vadileri ile Hortokob yolu:

- Trabzon – Maçka – Coşandere (Kospidiyos) – Altındere (İskalita) – Karakaban – Hoca Mezarı – Turnagöl – Kulat – Anzarya Hanları

Vadi üzerinden geçen ilk yol özelliğine sahip bu güzergah yaz-kış kullanılırken 1871'den sonra dördüncü yolun yapılmasıyla yalnızca yazın kullanılmaya başlanmıştır.

- Trabzon – Maçka – Coşandere (Kospidiyos) – Akarsu (Larhan) – Karakaban – Hoca Mezarı – Turnagöl – Kulat – Anzarya Hanları

Bu yolun ilk yol ile Meryemana Manastırı'nın dağın arkasındaki Larhan Vadisi'nden geçmiş olması gibi küçük bir fark vardır (Durmuş, 2011).

- Trabzon – Maçka – Coşandere (Kospidiyos) – Naldöken (Hortokob) – Karakaban – Hoca Mezarı – Turnagöl – Kulat – Anzarya Hanları

Bu üç yolun da vadi ve sırtlarından çıkış noktaları Karakaban Yaylası'dır. Farklılığı ise Coşandere (Kospidiyos) ile Karakaban Yaylası arasındaki güzergahın farklı olmasıdır. Panaret, Mengücek Emiri'nin Hortokob köyüne yaptığı baskından bahsederken bu yolun durumunun o yıllarda kervan yolu olabilecek durumda olmadığından ancak daha sonra yapılan genişletme, kaldırım, menfez, köprü gibi alt yapı yatırımlarıyla birlikte kervan yolu niteliği kazandığına dikkat çekmektedir (Hahanov, 2004).

- Trabzon – Maça – Coşandere (Kospidiyos) – Naldöken (Hortokob) – Meşe içi – Güzelce (Bondila) – Hamsiköy – Zigana – Torul

Bu yolun özelliği hem güzergah değiştirmesi hem de yaz-kış kullanılabilir durumda olmasıdır. Yol Meryemana Vadisi'nden Hamsiköy Vadisi'ne kaymıştır. Bunun sonucu olarak Meryemana Vadisi'nin ekonomik ve sosyal yaşamında bir azalma meydana gelmiştir. Mahmut Goloğlu'na göre bu yol 1865-1871 yılları arasında yapılmıştır.

- Trabzon – Maça – Çatak – Güzelce (Bondila) – Hamsiköy – Zigana

Daha öncelerde patika iken 1916-1917 yıllarında Rusların güzergahı değiştirmeleri ve düzenlemeleri sonucunda iyileştirilerek Cumhuriyetin ilk yıllarında yaptırılmış olan yoldur (Durmuş, 2011).

Maça topraklarından geçenler:

1) Haldiya ve Diyarbakır yolu:

Haldiya ve Diyarbakır yolu, ticaret yolu görevi görmesinin yanında hem posta taşıyanlar tarafından kestirme bir yol olarak hem de şehre kömür taşınması için orman yolu olarak kullanılmıştır. Torul üzerinden gitmesi ile Zigana dağları üzerindeki Hanzar/Anzarya hanlarının bulunduğu nokta gibi her yöne dağılmanın kolay olmadığı bir yerde olmasından dolayı sık kullanılmamıştır (Durmuş, 2011).

- Haldiya (Haliya) – Yaylabaşı – Yerlice – Lişer Yaylası – Limli (Kaynarca) – Sorsi Boğazı – Mağmat (Geçit) – Trabzon
- Trabzon – Hortokop – Karakaban – İstavri – Gümüşhane – Diyarbakır – Keban – Maden – Eğin

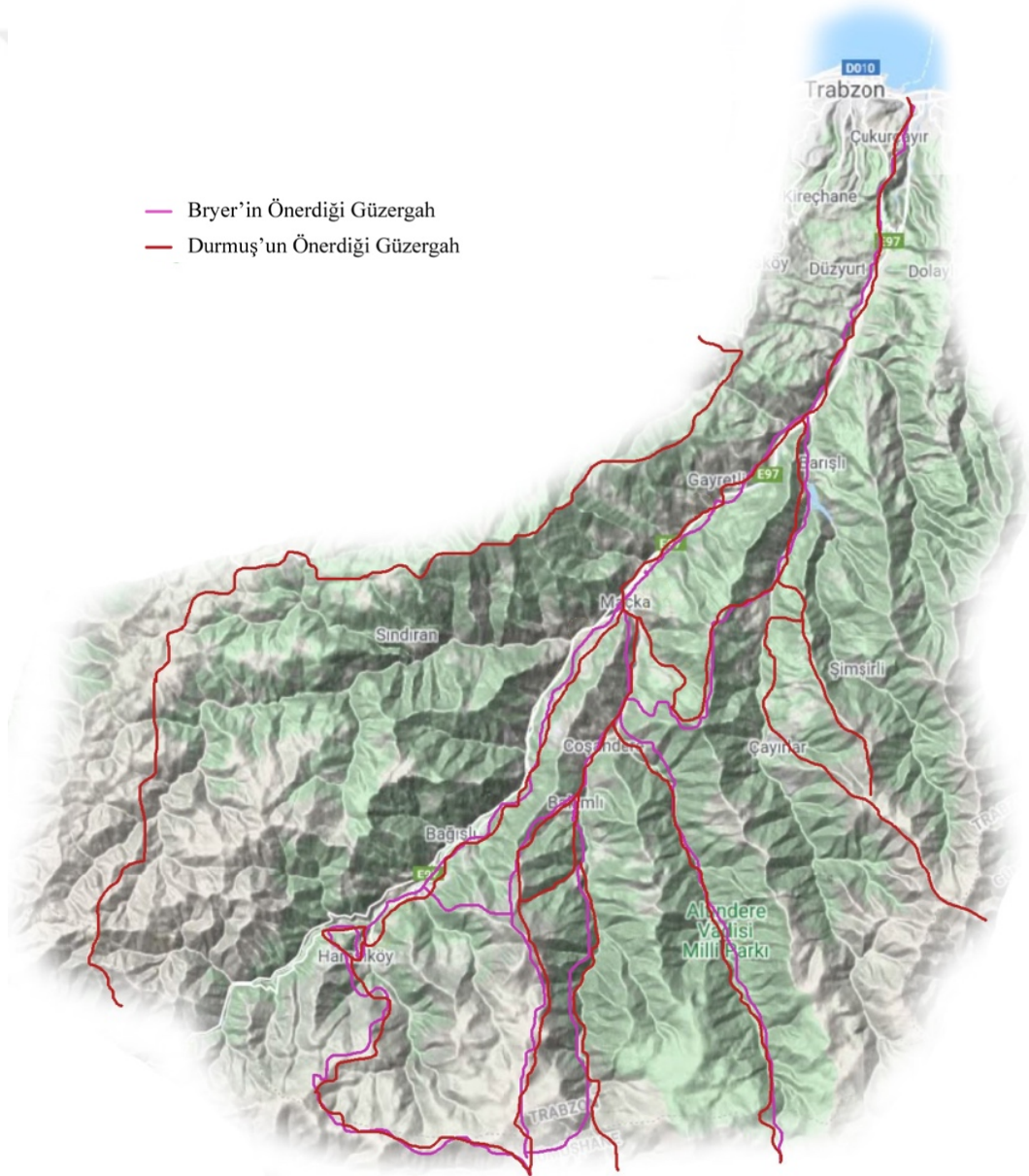
2) Galyan Yolu:

İlk güzergah Gümüşhane veya Bayburt'a ulaşım dağ tepelerinden geçen yazlık yol, ikinci güzergah da Gümüşhane ya da Bayburt'a ulaşım dağ eteklerinden giden kışlık yoldur.

- Trabzon – Esiroğlu – Oğulağaç – Manastır – Gümüski – Taşköprü

- Trabzon – Esiroğlu – Oğulağaç – Alataş – Taşalan – Ergin – Gümüşki – Taşköprü

Galyan Vadisi'ndeki Oğulağaç mahallesinden ayrılan bir kol Çevirme Yaylası'ndan Yazlık Mahallesi'ne ve Maçka'ya ulaşmaktadır. Durmuş (2011), Bilgin'den (2002) Onbinlerin bu yolun bir kısmını yürüyerek Libadomoz mevkiine indiklerini ve burada Makronların kurduğu pazardan kendilerine alışveriş yaptıkları bilgisini aktarmaktadır. Kazaz (2016), kalabalık bir orduya sahip Ksenophon'un kervan yolu olarak kullanılan bu yolu hem güvenlik hem de pratik nedenlerle tercih etmiş olabileceğini düşünmektedir.

Şekil 8. Kervan ve ticaret yollarını gösteren harita, Kazaz'dan (2016) işlenerek

Değirmendere Vadisi savunma ve ticaret yolları üzerinde bulunduğundan yerleşim ve kervan konaklama yerleri, askerlerin savunma merkezleri ve haberleşme kuleleri vadi boyunca uzanan yolların kenarlarında olmuştur (Durmuş, 2010).

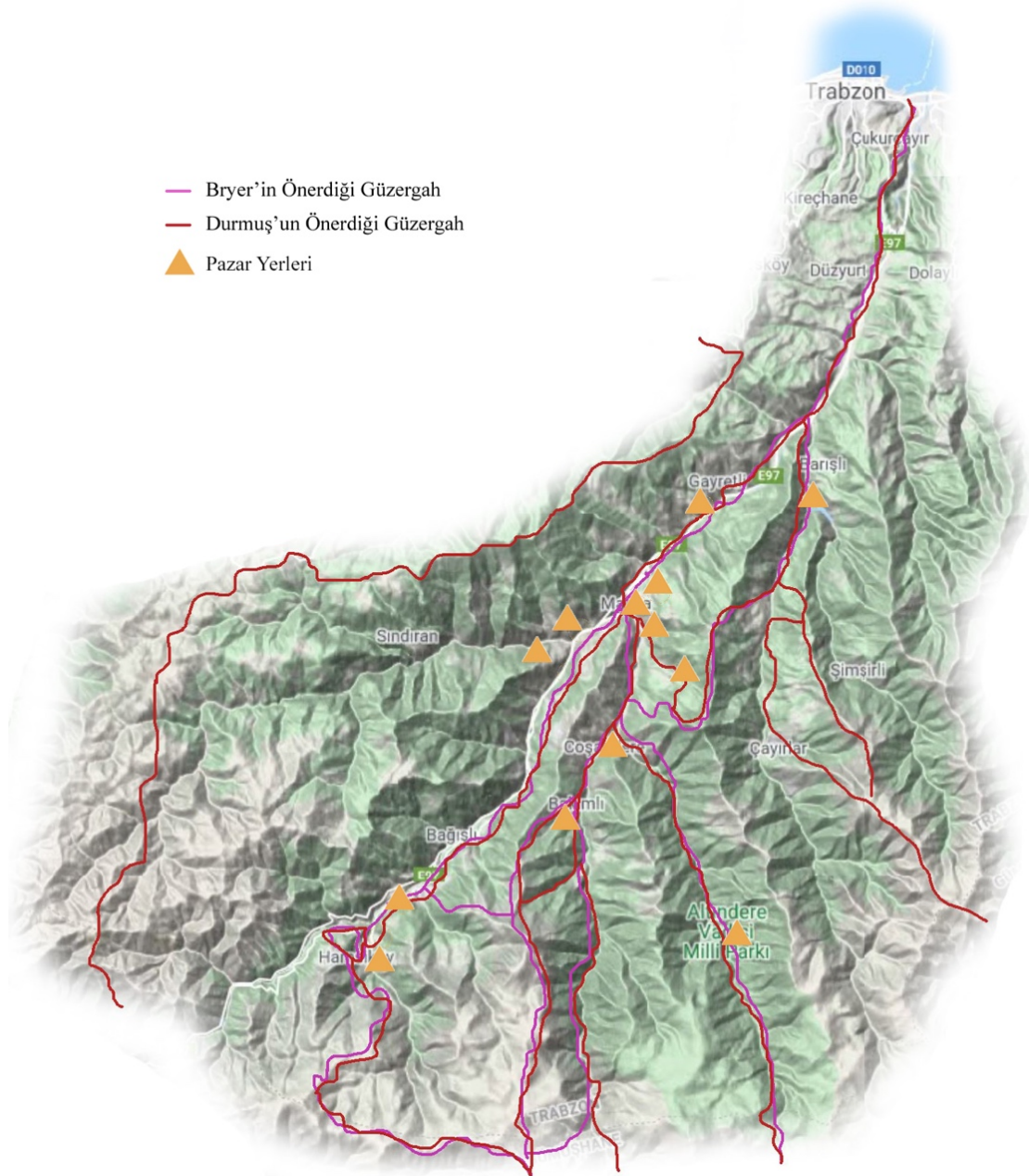
1.8.5. Pazar Yerleri

Doğu Karadeniz'in kırsal mimarisi yanında sosyo-kültürel ve topoğrafik yapısını inceleyen Özgüner (1970), kırsal merkezlere de değinmektedir. Doğu Karadeniz'de dağlık yerleşme beraberinde birkaç köye hizmet eden ortak bir merkezin varlığını meydana getirmektedir. Pazar yerleri, dükkanlar, sağlık merkezleri, kahvehaneler ve caminin bulunduğu yer bu merkezi oluşturmaktadır (Özgüner, 1970). Yerleşim alanlarının bu merkez ile bağlantısı kopuktur. Dolayısıyla mesafenin uzak ve ulaşımın güç olması sebebiyle yaşayan halk bu merkeze günde bir ya da iki kere gelebilir. Pazar yerleri, bulunduğu yerin merkezi konumunda olduğundan yalnızca alışverişin yapıldığı yer değil aynı zamanda her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetin gerçekleştiği yerlerdir.

Pazar yerlerinin kuruluşu gün üzerinde etkili olan iki temel faktörden ilki din, diğeri ise nüfus yoğunluğudur. Tunçel (2009), Osmanlı döneminde pazar yerlerinin kuruluşu ile ilgili kararların alınırken söz konusu yerleşim alanındaki semavi din mensuplarının isteklerinin gözetilerek Hristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde Pazar günleri, Musevi nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde cumartesi günleri pazarların kurulmadığından ayrıca Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde ise merkezi konumda olan bir Cuma camisinin var olduğu kırsal bir yerleşimde yaşayan halkın Cuma günlerinde burada toplandığından bahsetmektedir. Dolayısı ile pazar yerlerinin kurulumunda dinin etkisinin belirgin bir rol oynadığı oldukça açıktır.

İpek Yolu'nun kuzeyden Karadeniz'e ulaşan Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolu üzerinde Değirmendere Vadisi içinde bulunan iki durak yerinden ilki Trabzon'dan altı saatte varılan Maçka (Mataracı, Atlıkilise, Cevizlik ve Meksila konaklarından birine), ikincisi ise Hamsiköy'dür (Taşkın, 2008). Durmuş (2010) ise Trabzon-Erzurum arasında tek yol olan tarihi İpek Yolu üzerindeki konaklama yerlerini şu şekilde sıralamaktadır: Hacı Mehmet, Mataracı oğlu, Atlıkilise, Cevizlik (Maçka nahiyesi), Meksila, Hamsiköy, Zigana ve Köprübaşı.

Durmuş (2011), Değirmendere Vadisi içerisinde Liyadomoz (Galyan), Aya Kiraki (Yazlık), Zanha (Çeşmeler), Meryemana Manastırı, İlaksa (Mataracı), Kapuköy (Kapıköy), Meksila (Çatak), Yer köprü (Hamsiköy), Atlıkilise, Naldöken (Ortaköy), Kospidiyos Manastırı (Temelli), Ayana Manastırı (Aya Yane) ve İstama (Başar)'da geçici pazar yerlerini işaretlemektedir. Bu noktalarda Mart – Ağustos aylarında günlük pazarların kurulduğunu ve yerleşik halka kendi ürettikleri ürünleri doğrudan pazarlama fırsatı veren pazar yerlerinin belli grup yolları üzerinde açıldığını belirtmektedir.

Şekil 9. Kervan yolları ve pazar yerlerini gösteren harita, Kazaz'dan (2016) işlenerek

1.8.6. Sosyal ve Etnik Yapı / Nüfus Hareketleri

Değirmendere Vadisi'nin kıyı ile iç kesimler arasında bir köprü görevi görmesi, İpek Yolu ve kervan-ticaret yolları güzergahında olması, zengin maden yataklarına sahip Gümüşhane iline yakınlığı ve Ortodoks Hristiyan dünyası için önemli Sümela, Kuştul ve Vazelon Manastırlarına sahip olması vadinin sosyo-kültürel ve etnik yapısını oluşturan temel unsurlardır.

Doğu Karadeniz coğrafyasının gereği olarak kendi içinde izole olan diğer vadi sistemlerinin aksine, Değirmendere Vadisi sahip olduğu geçitler ve ticaret yolları sayesinde tarih boyunca Anadolu, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Kafkasya ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Bu durum ulaşımın güç olduğu en uzak yerleşim alanlarında dahi sosyal ve kültürel yapının gelişimine sebep olmuştur. Vadinin ticari potansiyeli, güzergah boyunca pazar yeri, dükkan, değirmen, han ve otellerin oluşması ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

Değirmendere Vadisi'nin sosyal yapısına bakıldığında, geçmişte vadi ve kollarında farklı dil, din, yaşam tarzı, gelenek ve göreneklere sahip pek çok alt kültür yaşamıştır (Bryer ve Lowry, 1982). Tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk aynı zamanda sanat ve zanaatın gelişmesini de sağlamıştır. Gelişen zanaat dalları arasında kuyumculuk, kürekçilik, kazancılık, yorgancılık, madencilik, fırıncılık ve kasaplık gibi meslekler bulunmaktadır. Jennings (1986), bölgenin 16.-17.yüzyıl toplum yapısı ve ekonomisini kadı sicilleri üzerinden incelediği çalışmasında, vadi toplumlarının yaşam tarzının Komnenoslar döneminde olduğu gibi Osmanlı'nın fethinden sonra da aynı şekilde devam ettiğini dile getirmektedir. Ev, serander, ahır, dam, ambar gibi yapılar geçmişte olduğu gibi devam etmiştir.

Bölgede 17.yy ortalarında yaşanan en önemli olaylardan biri de ciddi sayıda ortaya çıkan gizli din taşıyan halkın varlığıdır. Bu durum incelendiğinde, sosyal açıdan arkasında yatan pek çok sebebin varlığı tespit edilmiştir.

İhtida (din değiştirme), başka bir dine mensupken Müslümanlığı seçmek, Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde siyasi, ekonomik veya dini sebeplerden dolayı yaşanmıştır. İhtida edenler şer'iyye sicillerine yazılırdı. Kayıtlar doğrudan ya da dolaylı ihtida olarak sicillerde yer alırdı. Doğrudan olanlarda; mühtedi kendi iradesi ile

Müslümanlığı seçtiğini, hangi din ve millete mensup olduğunu, yeni adının ne olacağı gibi konuları açık bir şekilde mahkemede belirtmekteydi. Dolaylı olanlar ise; miras, kefalet, alım-satım gibi kayıtlarda geçen isimlerin yanında “mühtedi” kelimesinin yer almasından anlaşılmakta idi. Mühtedi, kişinin sonradan Müslümanlığı seçtiği anlamına gelmektedir. Mühtedi adından bahsedilirken, adından sonra “Allah’ın kulu” anlamına gelen Abdullah adı kullanılıyorsa, bu Müslüman olmayan babasının adı demektir. Bu sebeple baba adı Abdullah olarak bilinen kişilerin çoğunun ihtida etmiş olduğu kabul edilirdi (Kazıcı, 2005).

İslam’a giriş ya da İslam’ı kabul olarak tanımlanan ihtidanın tersini ifade eden irtidat durumu ise dinden çıkma, dini terk etme veya din değiştirme anlamına gelmektedir. İrtidat veya ihtida ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi olup olmadığı tartışmalı bir diğer konu ise gizli din taşıma yani görünürde Müslüman olup gizli bir şekilde eski dinini devam ettirme, asıl dinini yaşıyor olmaktır. Bu gruba kripto veya dönmeler de denilmektedir. Kripto, görünürde Müslüman olup kendi içinde Hristiyan kalanlara; dönme ise görünürde Müslüman olup kendi içinde Yahudi kalanlara denmektedir (Aslan H. , 2012). Bu kişilerin neden Müslümanmış gibi görünüp dinlerini gizledikleri tam olarak bilinmese de bu konuda pek çok görüş bulunmaktadır.

Tanzimat dönemi din değiştirme olayları üzerine çalışan Aslan (2012), Pontus bölgesi Hristiyanlarının ağır vergilerden kurtulmak, iskan serbestliğine sahip olmak ve çevredeki gümüş madenlerinde çalışabilmek amacıyla gizli Hristiyanlığı seçmiş olduklarını belirtmektedir.

Demir (2009), Osmanlı Devleti’nde farklı hukuki statülerde bulunan gayrimüslim tebaanın cizye ve ispenç vergisi ödememek için Müslüman olduklarından bahsetmektedir. Tahrir defterlerinin vergi esaslı hazırlandığı düşünüldüğünde de bir kişinin ihtida ettiğini tahrir defterlerine kaydettirmesi son derece önemlidir.

Nüfus hareketlerinden de takip edildiği üzere bölgede Ortodoks Hristiyanlıktan Müslümanlığa ya da Müslümanlıktan Ortodoks Hristiyanlığa geçenler olmuştur. Aslında tanassur edenlerin (Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçiş) çoğunun uzun süredir gizli Hristiyan oldukları kayıtlardan da ortaya çıkmıştır (Kazaz, 2016).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinde yer alan aşağıdaki örnekten anlaşıldığına göre, Hristiyan iken Müslüman olanların dışında, askerlikten kurtulmak için

Hristiyan olan bir kesim de olmuştur. Hristiyanlığı, sekiz yıllık askerlikten kurtulmak için bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir.

“Tebdil-i mekan muamelesi için Nüfus İdare-i Umumiyesi’ne müracaat eden Trabzonlu iki şahsın tezkire-i osmaniyelerinde hem İslam ve Hristiyan ismi bulunmasının, bunların önceden ihtida edip askerlikten kurtulmak için irtidad ettiklerinden ileri geldiği ve bu gibilerin hemen askere alınmasının idareye bildirildiği ve bunların isim tashihi için Meclis-i Vükela’da karar çıkarılması talebi.”¹

Trabzon Valisi Kadri Paşa da din değiştirmelerin sebebini askerlikten muaf tutulma fikrine ve din adamlarının bölgedeki cahil halkı kandırmasına dayandırmaktaydı. İdari açıdan bölgeyi daha güçlü kılmak, okullaşmayı hayata geçirmek ve daha fazla ödenek ayrılması amacıyla Maçka nahiyesini kaza yapma fikri ortaya çıkmıştır. Merkezle taşra arasındaki görüşmeler sonrası Maçka’nın kazaya çevrilmesi için tarih 13 Mart 1910 olarak belirlenmiştir (Özdiş, 2008). Alınan bu tedbirler de işe yaramamış olacak ki Pontus Meselesi’nin zirveye çıktığı bir tarihte, Giresun Mutasarrıfı’nın Merkez Ordu Komutanlığı’na yazdığı bir raporda bölgedeki gizli Hristiyanlık ile ilgili şu bilgiye rastlanmıştır:

“1912 senesinde Trabzon Belediye Tebabeti’nde bulunduğum sıralarda Maçka Kazası’nın ahvâl-i sıhhiyesini teftişe çıkmıştım. Hamsiköy ve civarındaki köylerde bazı merzâya îrâd eylediğim suallere aldığım cevaplar nazar-ı dikkatimi celbetti. Meselâ: ‘Oğlum adın ne? Kosti, Babanın adı ne? Ahmed. Aynı sualleri tekrar ettiğim eşhasdan ekseriyet- azimesinin esâmisi Petro, Ni- kola...ilh. Babalarının isimleri Ali, Veli ...ilh olduğuna kemâl-i hayret ve esefle ittıla hasıl eyledim. Keyfiyeti daha ziyâde tahkik ve nüfus kuyudatına müracaat ettim. Rum papazlarının, Rum münevverâtının köylülerin cehaletinden bil istifâde yaptıkları propagandaların netâyiç-i müfsidkârenelerinden olmak üzere yüzde altmış Müslümanın da irtidâda doğru gittiklerini dehşet ve nefretle anladım.” (Çapa, 1987).

¹ DABOA., DH.MKT., 656/25, 21 ZA 1320

Belgelerden ve hatıratlardan anlaşıldığı üzere gizli Hristiyanların kendilerini dışa vurmaları Tanzimat ile başlamış, Kanun-i Esasiye'nin ilanıyla devam etmiş ve Meşrutiyet ile zirveye çıkmıştır. Şevket (2001) de bu durumdan şu şekilde bahsetmektedir:

“...Maçka'nın ahalisinden birtakımı Hristiyan oldukları halde müstesna zamanlarda her nasılsa kendilerini İslam suretinde göstererek bir müddet yaşamışlar ise de muahharan yani Ragıp Paşa merhumun valilikleri zamanında Hristiyanlıklarını izhar ile mektepte birlikte okuduğumuz ve cam-i şerifte beraberce namaz kıldığımız Ahmet ve Hasan'a Nikola ve Yorgi denmeğe başlandı...”

Bölgenin sosyo-kültürel yapısını şekillendiren bu olay bölgede bulunan dini yapıların kaderini de etkilemiştir. Özellikle 19.yy. sonrası dülgerlik, ahşap ve taş oymacılığı meslekleri ileri düzeyde olmuş, ciddi sayıda usta grubu bu tarihlerde vadiler arasında dolaşım halinde olmuştur (Durmuş, 2011). Bu artışın nedenini, devletin getirdiği yeni düzenlemelerin sağladığı inanç özgürlüğü ile birlikte dini yapı inşasında tanınan serbestlikte aramak mümkündür. İstanbul'un fethinin ardından, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaaya geniş dini, sosyal ve ekonomik haklar tanınmasına karşın, dini yapı inşasında ancak eskilerinin belirli şartlarla tamir edilmesi gibi bazı kısıtlamalarda bulunulmuştur. Gayrimüslimlerin 18.yy.da imzalanan Küçük Kaynarca ve Aynalı Kavak Antlaşmaları ardından Tanzimat ve Islahat Fermanları ile kazandıkları yeni haklarla, kilise inşası izne tabi olmaktan çıkmıştır (Pekak, 2009). Anadolu'nun hemen her bölgesinde olduğu gibi, 19.yy.dan itibaren bu bölgede de kilise sayısında ciddi artışlar gözlemlenmiştir. Örneğin Değirmendere Vadisi genelinde 1856 yılına kadar 20 gayrimüslim yerleşim birimindeki toplam kilise sayısı 30 iken 1879'da kilise sayısı 80'i bulmuştur. Devletin yayınladığı fermanlar dışında papazların da “cennetten köşk kazanmak isteyen” herkesi kilise yaptırması konusunda teşvik etmesi bölgedeki bu artışın sebebi olarak açıklanabilir. Ticaret, zanaat ve sanat gibi alanlarla meşgul olduklarından ekonomik açıdan da oldukça iyi duruma gelmişlerdir. Böylece yalnızca yeni yapı inşası değil, ahşaptan ya da kagirden yapılmış küçük kiliselerini onarmışlar veya köylerin hakim noktalarına daha büyüklerini inşa etmişlerdir (Bilgin, 1990).

Yerel yönetimlerin dikkatini çeken oransız şekilde artan kilise sayıları ve giderek artan Hristiyan nüfus İstanbul'a bildirilmiş, bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti de cami sayılarını arttırıcı bir politika izlemeye başlamıştır (Deringil, 2012). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan aşağıdaki yazışma bu durumu belgelemektedir:

“Torul ve Maçka kazalarında bulunan ahali-i İslamiye'den bazılarının papazların teşvikiyle ve cehalet eseri olarak tanassur ettiklerinin anlaşıldığı ve buralara ibtidai mektebler ve mescidler inşası hakkında Trabzon Valiliği'nin tahrirati”²

1923 yılı Türk-Yunan Mübadelesi sonrası bazı kiliseler dönemin ekonomik koşulları ve/veya başka sebeplerle ya camiye dönüştürülmüş ya da yararlı bir anlayışla malzemeleri kullanılarak yeni bir cami yapılmıştır.

² DABOA., Y..MTV., 209/89, 16 Ş 1318

2. YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Tarih / Coğrafya / Kültür Bağlamında Hamsiköy Vadisi

Hamsiköy Vadisi, kuzeyinde Değirmendere, doğusunda Larhan, batısında Mulaka Vadileri ve güneyinde Gümüşhane ili ile sınırlıdır. Değirmendere Vadisi'nin dik yamaçlarının daha az sayıda yerleşim alanına olanak tanıdığı diğer dört koluna kıyasla Hamsiköy Vadisi yerleşime daha uygundur.

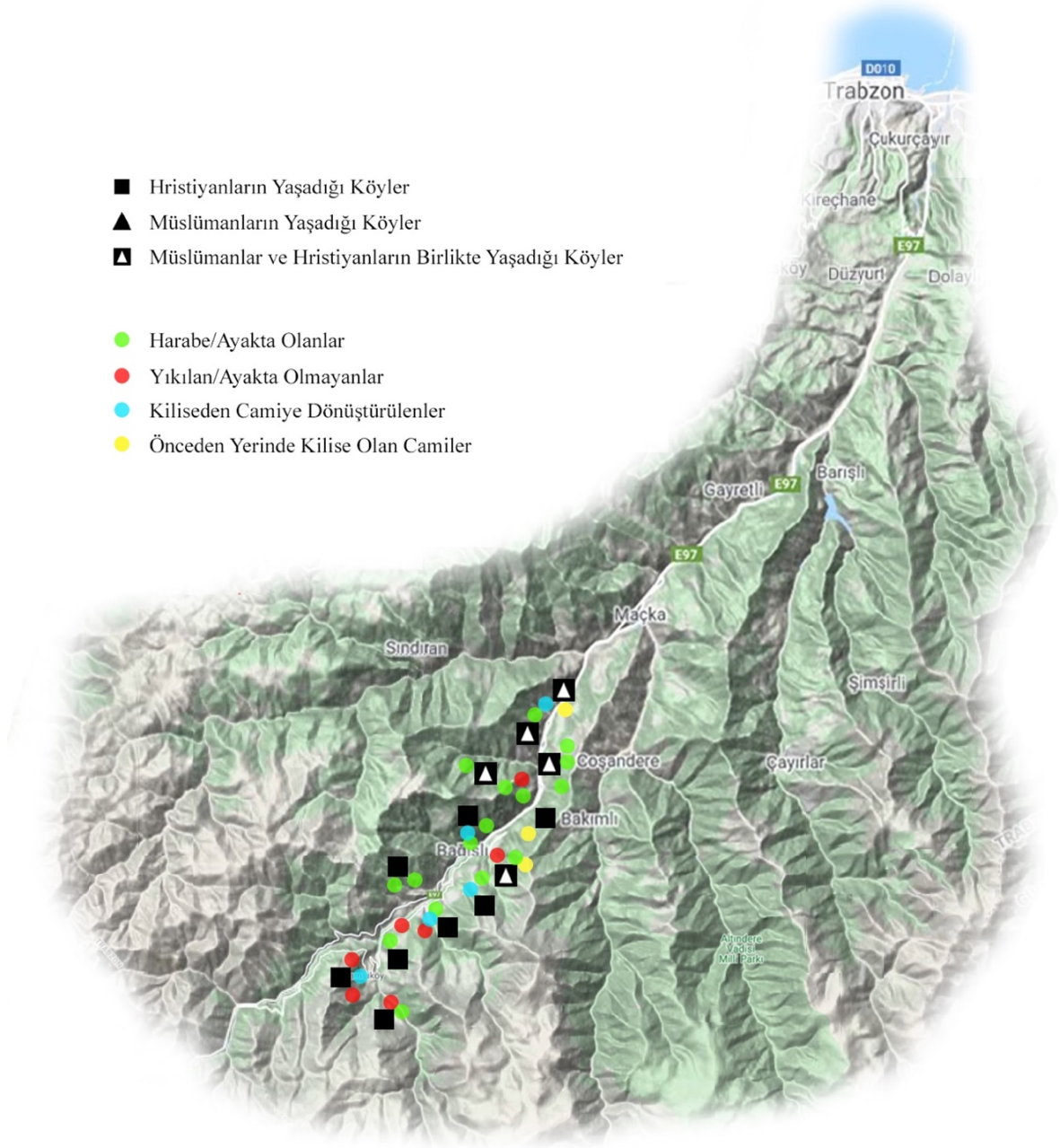
Hamsiköy Vadisi'nde yer alan köyler, vadinin üzerinde yer alan, önce İpek Yolu daha sonra ise kervan yolu olarak kullanılan yolun güvenliğinin sağlanması bakımından önemlidir.

Burada yaşayan halkın çoğunun, Kuman/Kıpçak ve Hazar Türklerin olduğu belirtilmektedir. Fetihden sonra konum olarak vadilerin yukarı yamaçlarında Hristiyanlar, aşağı kesimlerinde ise Türklerin yaşadığı bilinmektedir (Durmuş, 2011). Bölgedeki vakıf arazilerine bakıldığında manastır topraklarının Hamsiköy'ün yukarı kısımlarında olması da bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 3. 1835-45 Yılı Nüfus defterlerine göre Hristiyan ve Müslüman köyleri, Durmuş'tan (2011) işlenerek

Müslüman ve Hristiyan Köyleri	Hristiyan Köyleri	
	1835	1845
1835-1845		
Güzelce (Bondila)	Hamsiköy (Habsi)	Hamsiköy (Habsi)
Sukenarı (Hamurya)	Güzelyayla (Ferganlı)	Güzelyayla (Ferganlı)
Köprüyanı (Sahanoy)	Çıralı (Melanlı)	Anayurt (Kıransa)
		Bağışlı (Konaka)
		Başar (İstama)
		Gürgenağaç (Yanakandoz)

1835-1845 yılı Nüfus Defterlerine göre Güzelce/Bondila, Sukenarı/Hamurya, Köprüyanı/Sahanoy köylerinde Müslüman ve Hristiyan nüfus birlikte yaşarlardı. Hamsiköy/Habsi , Güzelyayla/Ferganlı, Çıralı/Melanlı, Dikkaya/Zavera, Anayurt/Kıransa, Bağışlı/Konaka, Başar/İstama, Gürgenağaç/Yanakandoz köyleri ise Hristiyan köyleri olarak kayıtlıdır.

Şekil 10. 1835-45 yılı nüfus defterine göre Hamsiköy Vadisi Müslüman-Hristiyan köyleri

1486 yılı Tımar Defteri, 1835 yılı Nüfus Defteri ve 1876 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre; nüfus dağılımı, dağılımın kökeni, inançları ve sosyal hayatı diğer bölgelere göre farklılık göstermektedir. Hamsiköy Vadisi'nde Ermeni ya da başka bir milletin izine rastlanmamaktadır. Burada Müslüman-Rum veya Müslüman-Ortodoks Hristiyanlar bulunmaktadır.

Tablo 4. Salname, Tımar ve Nüfus Defteri nüfus dağılımı, Durmuş'tan (2011) işlenerek

1486 YILI TIMAR DEFTERİ				
Köy Adı	Hane	Ermeni	Rum	İslam
Güzelce / Bondila	24	-	124	-
Sukenarı / Hamurya	29	-	149	-
Köprüyanı / Sahanoy	8	-	40	-
Hamsiköy / Habsi	6	-	31	-
Anayurt / Kıransa	1	-	5	-
Bağışlı / Konaka	22	-	112	-
Dikkaya / Zavera	3	-	15	-
1835-1845 YILI NÜFUS DEFTERİ				
Köy Adı	Hane	Ermeni	Rum	İslam
Güzelce / Bondila	71	-	130	305
Sukenarı / Hamurya	117	-	277	102
Köprüyanı / Sahanoy	27	-	149	35
Hamsiköy / Habsi	60	-	341	-
Anayurt / Kıransa	57	-	164	-
Bağışlı / Konaka	1	-	8	-
Başar / İstama	34	-	101	-
Yazılıtaş / Yanandoz	25	-	66	-
Güzelyayla / Ferganlı	38	-	119	-
1876-1877 TRABZON VİLAYET SALNAMESİ'NDE NÜFUS				
Köy Adı	Hane	Ermeni	Rum	İslam
Güzelce / Bondila	526	-	926	59
Sukenarı / Hamurya	-	-	473	32
Hamsiköy / Habsi	215	-	502	-
Bağışlı / Konaka	99	-	194	85
Çıralı / Melanlı	36	-	68	-

Nüfus hareketlerinden daha önce Değirmendere Vadisi genelinde takip edildiği gibi onun bir uzantısı olan Hamsiköy Vadisi'nde de ağır vergilerden kurtulmak, iskan serbestliğine sahip olmak veya çevredeki gümüş madenlerinde çalışabilmek amacıyla ihtida (din değiştirme) olayları tespit edilmiştir.

“Maçka'nın Hamurya (Sukenarı) Köyü ahalisinden ruhaniye mesleğine dahil olan Mois Nikola'nın sicil-i nüfustaki isim kaydının değiştirilmesi.”³

³ DABOA., DH.MKT., 2275/155, 22 B 1317

“Hamurya (Sukenarı) Köyü’nde 42 hane hepsi gebran (Hristiyan), 1 mücerred (bekar), 2 bive (dul) ve Sadi Bey’in raiyyet (vergi veren halk) yaptığı 3 eski müsellemler (vergiden muaf köylü) ile Pervane Bey’in raiy’ yet yaptığı bir kişi ile Sirmerd adında yeni Müslüman olmuş bir kişi de vardı.” (Gökbilgin, 1962).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte kilise inşa etmek artık serbest olduğu gibi onarılmalarına da devlet tarafından destek olunmuştur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan 1914 yılında Hamsiköy Vadisi Güzelce (Pondila) Köyü’nde bir kilise inşasına dair ruhsat verildiğine dair kaydedilen belge bu görüşü destekler niteliktedir.

“Trabzon’un Maçka kazası Pondila karyesinde arazi-i emiriyeden beş dönüm vüsatındaki mahalle Rum cemaati için kargir bir kilise inşasına ruhsat verildiği.”⁴

Vadinin büyük bir kısmı, 20.yy. başına kadar Rum olarak adlandırılan Ortodoks Hristiyanlardan oluşuyordu. 1918 Rus Savaşı ve 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması’ndan sonra gerçekleşen mübadele ile Rum halkı bölgeden ayrılmış ve onlardan boşalan yerlere Trabzon’un farklı yerlerinden topluluklar yerleştirilmiştir. Özellikle yeni inşa edilen kiliseler bazıları tamamlanamadan terkedilmek zorunda kalmıştır. Vadinin bir kısmı eskiden Rum halkla birlikte yaşayan yerli Müslüman halkken, diğer büyük bir kısmı ise Çaykara, Köprübaşı, Tonya, Şalpazarı, Beşikdüzü, Vakfikebir, Akçaabat gibi Trabzon’un farklı ilçelerinden ve hatta Torul/Silve’den gelerek bölgeye yerleşmişlerdir. Özellikle 1929’da Of’ta gerçekleşen büyük sel olayından dolayı çok sayıda aile bu bölgeye göç ettikleri bilinmektedir. Böylece bölge farklı kültürdeki insanların karışımından oluşan bir yer haline gelmiştir (Durmuş, 2010: 83).

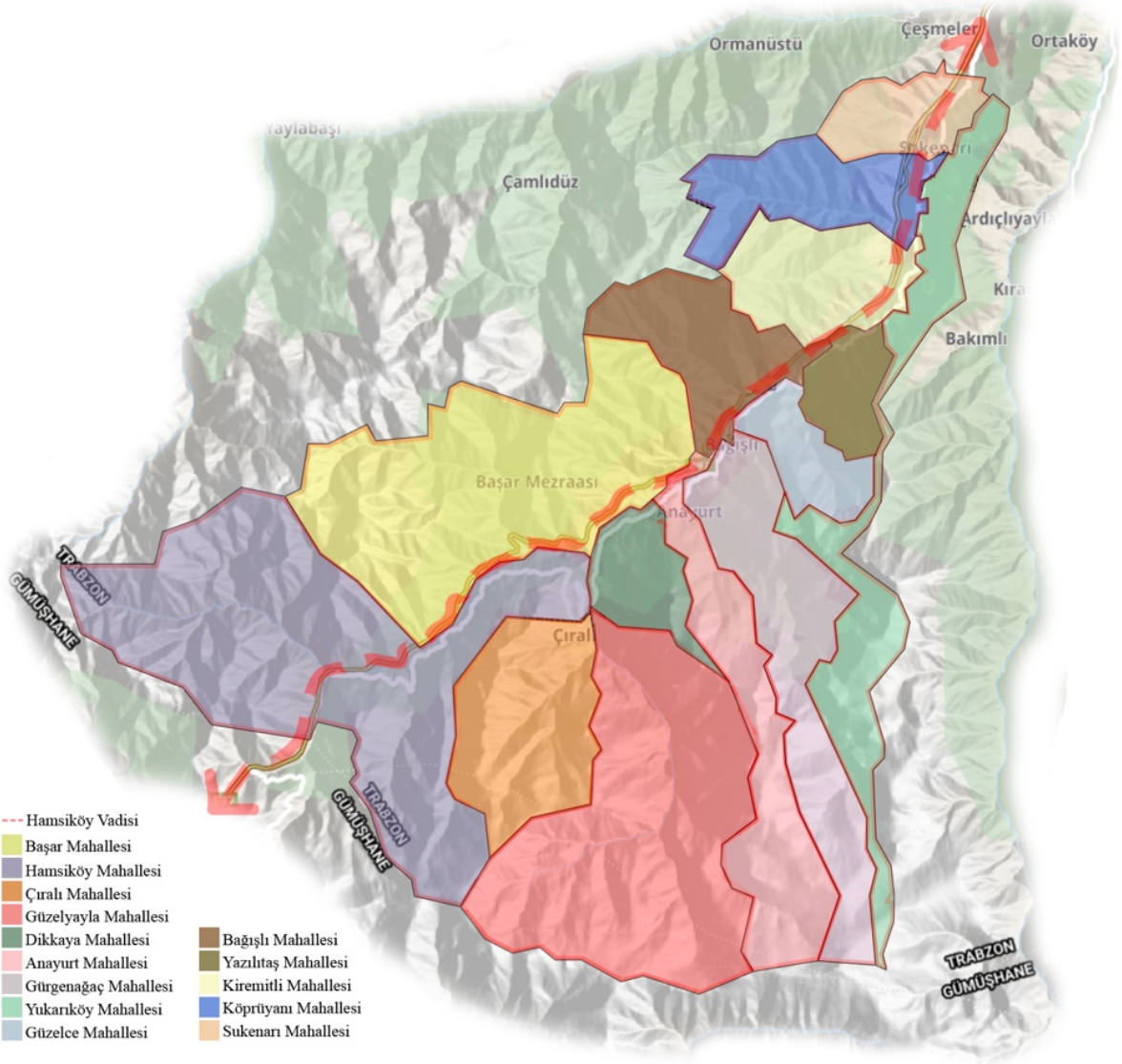
2.2. Hamsiköy Vadisi’ndeki Yerleşim Alanları

12.11.2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanun ile, sınırları il mülki sınırlarıyla eşitlenen yeni büyükşehir belediyeleri kurulmuş, il özel idareleri ve köylere ek olarak belde belediyelerin tüzel kişilikleri de ortadan kaldırılmıştır. Büyükşehirlerin tümünde 2014 yılı

⁴ DABOA., İ..AZN., 116/21, 12 R 1332

ile birlikte adları aynı kalacak şekilde köyler mahallelere, beldeler de tek mahalle olarak ilçelere bağlı mahallelere dönüştürülmüştür. Hamsiköy Vadisi özelinde incelenen 14 köy de bu kanun ile birlikte adları aynı kalarak mahallelere dönüştürülmüştür.

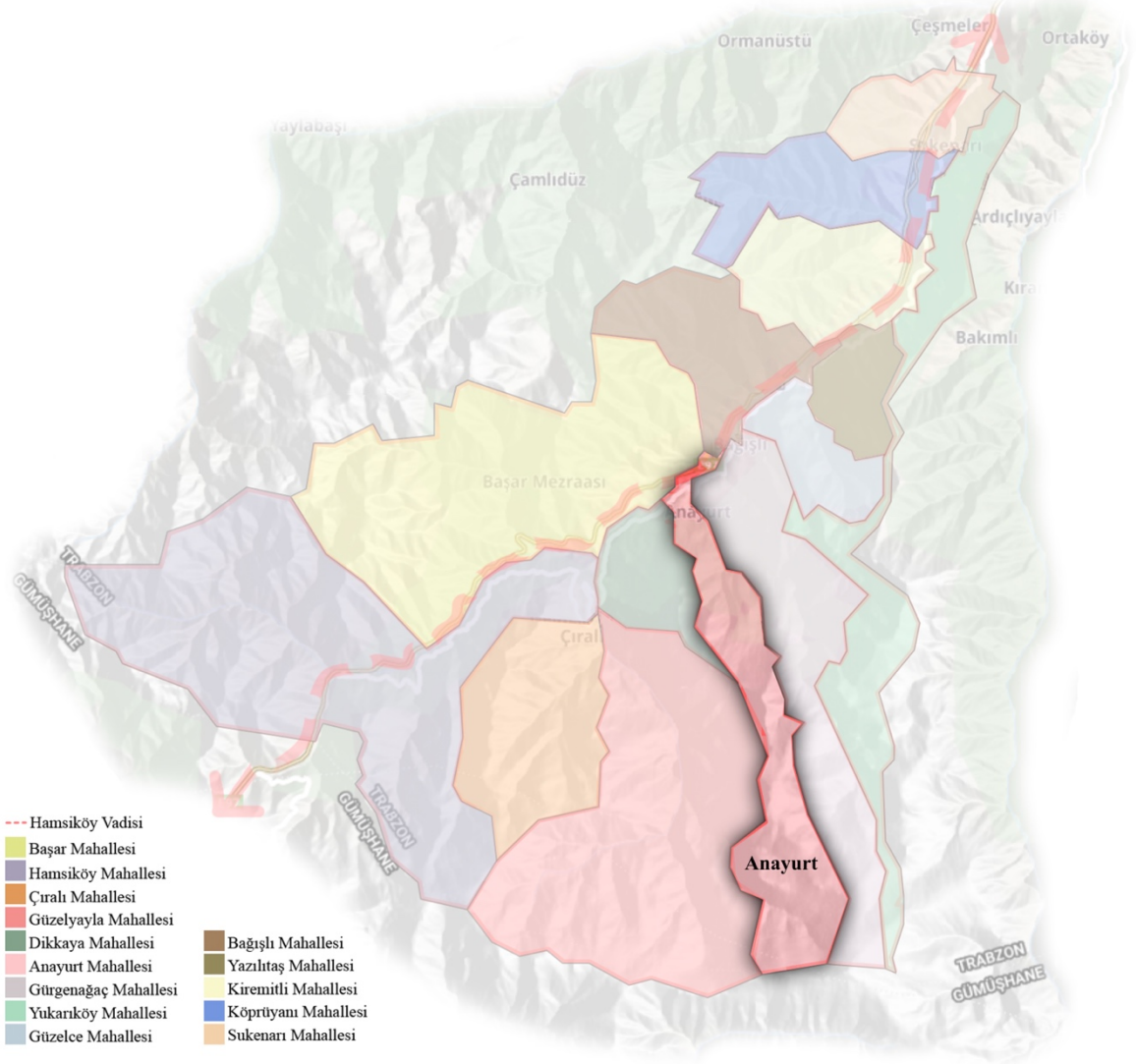
Günümüzde Hamsiköy Vadisi; Anayurt Mahallesi, Bağışlı Mahallesi, Başar Mahallesi, Çıralı Mahallesi, Dikkaya Mahallesi, Gürgenagaç Mahallesi, Güzelce Mahallesi, Güzelyayla Mahallesi, Hamsiköy Mahallesi, Kiremitli Mahallesi, Köprüyanı Mahallesi, Sukenarı Mahallesi, Yazılıtaş Mahallesi ve Yukarıköy Mahallesi'nden oluşmaktadır.

Şekil 11. Hamsiköy Vadisi'ndeki yerleşim alanları

2.2.1. Anayurt Mahallesi

Coğrafya: Anayurt Mahallesi; doğusunda Gürgenağaç, batısında Dikkaya, kuzeyinde Başar Mahallesi ve güneyinde ormanlarla çevrilidir. Gürgenağaç Mahallesi ile arasında Kiraz Deresi sınır çizerken, Başar Mahallesi ile arasında Hamsiköy Deresi doğal sınır oluşturmaktadır. Hamsiköy Deresi, Maçka merkezde Larhan Deresi ile birleşerek Değirmendere adını almaktadır. Anayurt Mahallesi'nin güneyinde orman içinde batı bölümünde Kotil mevki, doğu bölümünde ise Zalinas Mezeresi yer almaktadır. Ormanların bitiminde Kiraz Yaylası, yaylanın üst bölümünde Layna Yaylası ve yukarı bölümde de Lapazan Yaylası bulunmaktadır.

Şekil 12. Hamsiköy Vadisi'nde Anayurt Mahallesi'nin konumu

İlk Yerleşim: Anayurt Mahallesi'nin ilk yerleşimine ilişkin iki görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre; Pontus Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak isteyen Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon üzerine yaptığı seferde, komşu mahalle olan Başar dağlarından Trabzon'a ilerleyen askerlerin ordudan kaçarak buraya gelmesiyle yerleşimin kurulduğu düşünülmektedir. İkinci görüşe göre ise; Rum Pontus Devleti'nin baskısından ve Türk askerlerinin saldırılarından kaçanların, Rumlar tarafından Zigana Dağı eteklerine sığınarak Anayurt mahallesine yerleştikleri düşünülmektedir. Anayurt Mahallesi'nin diğer adı olan Kıransa'nın adından da anlaşılacağı üzere burası Rum ağırlıklı bir mahalledir. Çünkü Kıransa "diklikler arasında kalan düzlük yer" anlamına gelmektedir. Bölgede kurulan en büyük mahallenin (URL-1) de burası olduğu bilindiğinden ikinci görüşün gerçeğe daha yakın olduğu kanısı daha yaygındır.

İsmin Kaynağı: Kıransa; Arapça "iki şeyin birleştiği yer", Türkçe "iki yamacın birleştiği yer" anlamına gelmektedir. S bağ eki, A yer işaret eden ektir. Kıran ise "verimsiz sırt yer veya iki akarsu arasındaki dağ sırtı, bayır" demektir. Anayurt mahallesi bu ifadelerle uygun özelliklere sahiptir (Durmuş, 2011).

Maçka Toponomisi'nde bu adın kökeninin "çeşme/kreno" sözcüğünden gelebileceği düşünülmektedir (Zerzelides, 1959). Vazelon belgelerinde ise "Krenasa" yer adı olarak geçmektedir. Şahıs, kabile, oymak adlarıyla gösterilen yer adlarını saptamakta güçlük çekilmez ama doğa ve başka sebeplerden adını alan yerlerin tespiti nispeten daha güçtür. Böyle ad taşıyan yerlerde adları verilen mahalleler arasında şahıs isimleri bulunursa bu adlardan bir iz elde etmek olanaklı olmaktadır. Krenasa'nın diğer adı "Adoli", Vazelon belgelerinde eski bir lakap olarak geçmektedir (Karagöz, 2006).

Tablo 5. Anayurt Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Anayurt Mahallesi Diğer Adları	
Kıransa	Kransa
Krenasa	Kresanis
Adoli	Adolis

1530 yılı Trabzon Vilayeti haritasında adı geçerken, 1835 Yılı Maçka Nüfus defterinde ise Güzelce köyünün mahallesi olarak yer almaktadır. 1928 yılı Dahiliye Vekaletinin çıkardığı “Köylerimizin Adları” adlı kitapta mübadele sırasında boşaltıldığından Maçka mahalle adları arasında Anayurt/Kıransa adı yer almamaktadır (Durmuş, 2011).

Nüfus: Trabzon Tahrir Defterleri’nde Kıransa adı ile geçen mahallede; 1485’de 1 hanede 5 nüfus, 1515’de 6 hanede 30 nüfus gösterilmektedir. Rumca Maçka kitabında 300, Pontos Ansiklopedisi’nde 550 ve 1920’de 280 Rum nüfusu olduğu bilgisi verilmektedir. Osmanlı belgelerinde geçmeyen Kıransa’nın ikinci adı olan Adolis, 1920’de 250 Rum nüfusa sahip ayrı bir köy olarak gösterilmektedir (Karagöz, 2006).

Tablo 6. Anayurt Mahallesi Tımar defterleri ve nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1486	5	1	0	0
1845	164	57	0	0

1486 Tımar Defteri’ne göre 1 hanede 5 gayrimüslim nüfus gösterilirken, Müslüman haneye rastlanmamaktadır. 1530 İcmal ve Muhasebe Defteri’nde yalnızca köyün adı geçmektedir. 1845 Nüfus Defteri’ne göre Hristiyan köyü olarak geçmekte ve 57 hanede 164 Hristiyan nüfusa rastlanmaktadır. Hane başı nüfus 2,04 iken sonraki yıllarda Rum nüfusunda azalma, Türk nüfusunda ise artış gözlemlenmektedir. 1876 Nüfus sayımında ise köyün adına rastlanmamaktadır (Durmuş, 2011).

Anayurt Mahallesi halkını geçmişte daha çok Rumlar oluşturmaktaydı. Sonraları ise Müslümanların gelmesiyle gayrimüslim nüfus ile birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Yunanistan ile Atatürk döneminde mübadele antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmanın gereği olarak Anayurt Mahallesi’nde yaşayan Rumlar Yunanistan’a gönderilmiştir. Dolayısı ile Maçka Yeşilyurt Mahallesi’nden Anayurt Mahallesi’ne yerleştirilen aileler de olmuştur. Ancak 1929’da Trabzon Köprübaşı’nda sel felaketinin yaşanması sonucunda Köprübaşı’nda yaşayanların mağdur olmamaları için onların da dışarıya göç etmelerine karar verilmiştir. İlk yerleşecek halk, Trabzon’un şimdiki havalimanı yanına bakmış ancak

sıtma hastalığı gerekçesiyle buradan ayrılarak Maçka'nın Anayurt Mahallesi'ne gelmiş ve buraya yerleşmişlerdir (URL-1).

2.2.1.1. Anayurt Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

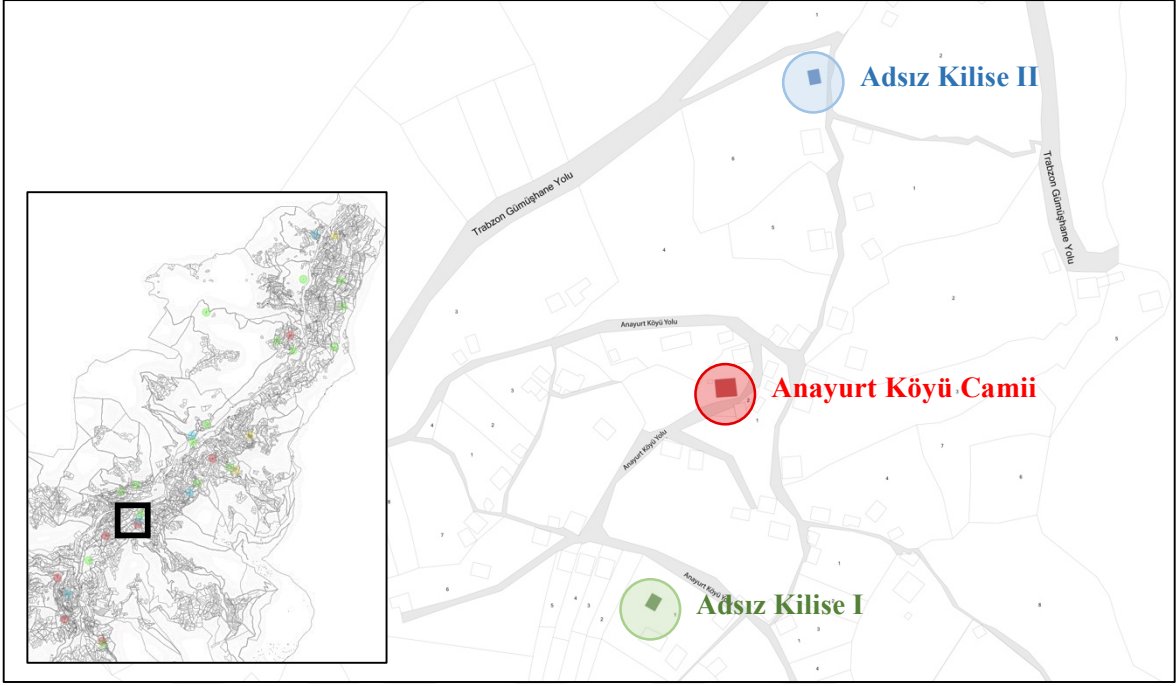
Anayurt Mahallesi'nde tescillenerek camiye dönüştürülmüş bir kilisenin yanında yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu St. Anna Kilisesi, Theotokos Kilisesi ve Theotokos Manastırı bulunmaktadır. Bu kiliselerin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumlarına ait bilgilere ulaşılmaktadır.

Tablo 7. Anayurt Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Anayurt Köyü Camii	Anayurt Köyü Camii
St. Anna Kilisesi	?
Theotokos Kilisesi	?
Theotokos Manastırı	-
	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II
	Şemsiyeli Kilise
“-” : Alan çalışmasında bu yapıya rastlanmamıştır.	
“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.	

Alan çalışmasında tespit edilen kiliselerin Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu St. Anna ve Theotokos Kiliselerine karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz bulunmadığından alan çalışmasında varlığına ya da yalnızca adına rastlanan yapılar analiz edilirken Adsız Kilise I ve Adsız Kilise II olarak tanımlanmıştır.

Alan çalışması sırasında mahalle sakini Nuri Erdoğan “şemsiyeli kilise” adında bir kiliseden söz etmektedir. Ancak Anayurt Mahallesi'nde yaşayan halkın bu isimde bir kiliseye ait herhangi bir bilgiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu “şemsiyeli kilise” nin günümüzde cami olarak kullanıldığı bilgisi düşünüldüğünde ise bu kilisenin Anayurt Köyü Cami olma olasılığı muhtemeldir.

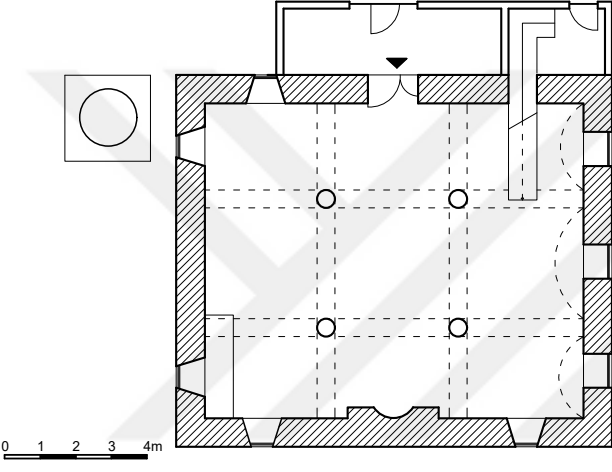

Şekil 13. Anayurt Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.1.1.1. Anayurt Köyü Camii

Günümüzde cami olarak kullanılan ve özgün işlevi kilise olan yapı, civar köylerdeki kiliselerin en büyüğü ve merkez kilisesi idi. Bölgedeki tüm papazlar bu kilisenin papazına bağlıydı. İmamoğlu (2014), Muhittinoğlu'nun evi olarak tanımladığı bu kilisenin papazın evi olduğunu söylemektedir. Kiliseden hem bu eve yeraltından tünelle gidiş hem de köyün alt tarafından geçen Hamsiköy Deresi'ne inişin olduğu belirtilmektedir. Bu bağlantılar, burada yaşayan halkın güvenlik bakımından korktuklarını dolayısıyla gerekli önlemleri almak istedikleri sonucunu çıkartmaktadır.

Anayurt Köyü Camii'nin özgün hali olan kilisenin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemesine karşın Durmuş (2011) tarafından 1860'lı yıllara tarihlendirilmektedir. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş yapı, özgün halinde 3 nefli ve bazilika planlıdır. İç mekan ise naos içinde birbirlerine bağlı 4 sütun ve kemerler ile ayrılmış beşik tonozdur. Kıırma çatıya sahip kilise, camiye dönüştürülürken apsis duvarları yıkılarak dikdörtgen plana çevrilmiş, batı cephesinde yer alan giriş kapısı kapatılmış ve güneydoğu cephesine binadan ayrı olmak üzere tek şerefeli bir minare eklenmiştir.

Tablo 8. Anayurt Mahallesi Anayurt Köyü Camii'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-ANAYURT MAHALLESİ				
ANAYURT KÖYÜ CAMİİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Anayurt	40°41'58.08''K 39°30'44.98''D	St. Basil Kilisesi
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	1860 ?	Kilise	Cami	Tescilli
Genel Özellikleri				
Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. 3 nefli ve bazilikal planlıdır. İç mekan naos içinde birbirlerine bağlı 4 sütun ve kemerler ile ayrılmış beşik tonoz ve kırma çatılıdır.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				
				

2.2.1.1.2. Adsız Kilise I

Anayurt Mahallesi'nin üst kesiminde, "kilise kayası" olarak adlandırılan bir kayanın üzerinde bir kilisenin varlığından bahsedilmektedir (İmamoğlu, 2014). Bölgede yaşayanlar buraya "kilise kayası" denildiğini ancak burada hiçbir zaman bir kilisenin kalıntılarını görmediklerini belirtmektedirler.

Günümüzde kalıntısına rastlanmayan kilisenin üzerinde bulunduğu kaya, tamamen bitki örtüsü ile kaplı olduğundan yerinin ve bir kilisenin varlığının tespitini yapmak oldukça güçtür. Kilisenin değil ancak kilise kayasının yeri arazide Emekli Öğretmen Sadık Altıntaş'ın yer gösterme amacı ile refakati sonucu tespit edilebilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Anayurt Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

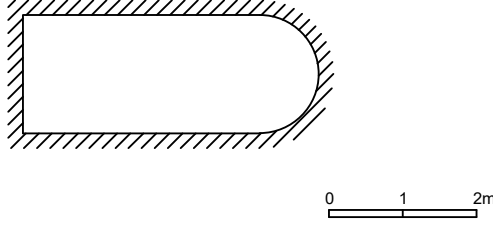

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-ANAYURT MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Anayurt	40°42'20.67''K 39°30'22.78''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				
				

2.2.1.1.3. Adsız Kilise II

Emekli öğretmen Sadık Altıntaş'ın arazisi içerisindeki evinin ön tarafında, define arayan yeğeni tarafından bulunmuş olan fresklerinin dahi görüldüğü kilise, yaklaşık 4x1,6m. ebatlarında ve tek apsislidir.

Bölgede aile kilisesi ya da şapel olarak adlandırılan küçük kiliselerin varlığından bahsedilmektedir (Durmuş, 2013). Bu aile şapelleri yılda bir kez komşu ziyaretine açılır, böylece komşular birbirlerinin kiliselerini de ziyaret etmiş olurlardı. Ölçüleri dikkate alındığında bu kilisenin de küçük bir aile kilisesi olması muhtemel gözükmemektedir.

Tablo 10. Anayurt Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-ANAYURT MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Anayurt	40°42'30.24''K 39°30'27.00''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
İçten içe 4x1,6m.lik tek apsislidir. Beden duvarları toprak seviyesinin altındadır.				
Krokisi		Konumu		
				
Fotoğrafları				
				

Tablo 10'un devamı

2.2.1.1.4. Şemsiyeli Kilise

Anayurt Mahallesi sakinlerinden görüşme yapılan Nuri Erdoğan'ın Dikkaya Mahallesi'nin az aşağısında Krensa'da kubbesi şemsiye şeklinde olan ve günümüzde cami olarak kullanılan bir kilisenin varlığından söz etmektedir. Ancak söz konusu mahallede cami olarak kullanılan tek kilise yapısı Anayurt Köyü Cami'dir. Şemsiye kelimesi burada kilisenin çokgen planlı bir dış kubbesi olabileceğini düşündürse dahi Anayurt Köyü Cami mevcut yapısında herhangi bir kubbeye rastlanmamaktadır. Ancak özgün mimaride böyle bir kubbenin mevcut olup kilisenin camiye çevrilmesi sırasında bu kubbenin yıkılmış olabileceği de muhtemel gözükmemektedir.

2.2.1.1.5. St. Anna Kilisesi

St. Anna Kilisesi, Achouria adlı yerde Prytanis'in (Değirmendere) doğu kıyısında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Zerzelides (1959) tarafından duvar fresklerine sahip eski bir kilise olarak tanımlanmaktadır (Bryer ve Winfield, 1970). Bu yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.1.1.6. Theotokos Kilisesi

Theotokos Kilisesi, Kampana adlı yerde Krenasa (Anayurt) ve Staman (Başar) arasındaki Prytanis (Değirmendere) Vadisi'nin dibinde, Başar Mahallesi'nde bulunan St. Sabbas Kilisesi'ne bitişik konumda yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Günümüzde yıkılmış olduğu bilinen kilisenin Krenasa'da (Anayurt) bulunan Theotokos Manastırı ile

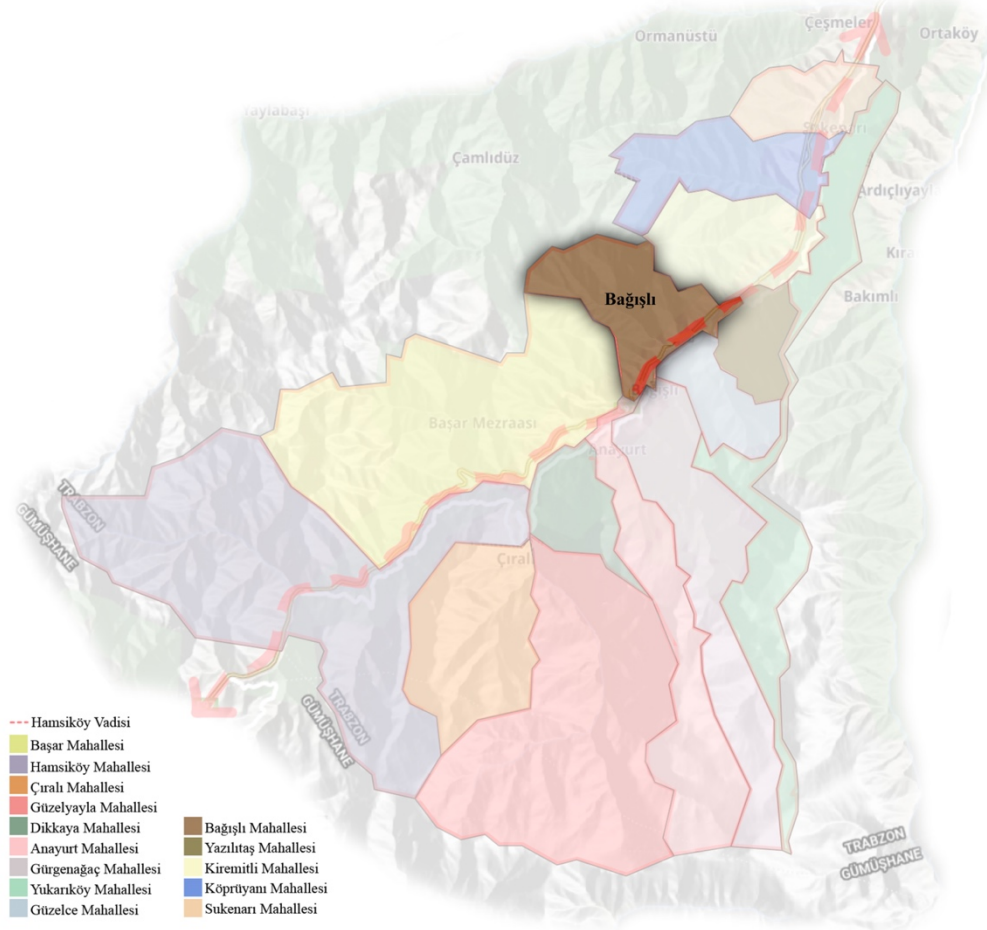
bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Zerzelides, 1959). Bu yapı yıkıldığı için tespit edilememiştir.

2.2.1.1.7. Theotokos Manastırı

Theotokos Manastırı, Krenasa (Anayurt) ve Zavera (Dikkaya) arasında Xenita adlı yerde konumlanmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Eski bir manastır olarak tanımlanan yapıya ait binalar ve bağlantılı olduğu kilise, 1923 yılına kadar harabe halde ayakta kalmıştır (Zerzelides, 1959). Ancak yıkıldığı için tespit edilememiştir.

2.2.2. Bağışlı Mahallesi

Coğrafya: Bağışlı Mahallesi; doğusunda Kiremitli, batısında Başar, güneyinde Güzelce Mahallesi ve kuzeyinde ormanlarla çevrilidir.

Şekil 14. Hamsiköy Vadisi'nde Bağışlı Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Bağışlı Mahallesi, Vazelon belgelerinde Kounukanton ve Rum kaynaklarda Berenia adı ile geçmektedir. Tahrir defterlerinde ise Konaka olarak geçen mahalle adının bölgeye hakim derebeylerin inşa ettirmiş oldukları konak ya da konaklardan almış olabileceği ve eski Bereneia adının da Konak adına dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir (Karagöz, 2006).

Tablo 11. Bağışlı Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Bağışlı Mahallesi Diğer Adları	
Konaka	Küçükkonak
Kounakalin	Kounukanton
Bereneia	Kounakanin

Nüfus: 1486 Tahrir defterlerinde 22 hanede 112 gayrimüslim nüfus, 1515'te 32 hanede 180 ve 1553'te 2 Müslüman 29 Rum hanede toplam 155 nüfus verilmektedir. 1920'de yine Rum kaynaklarında 250 nüfuslu Rum köyü olarak kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

Tablo 12. Bağışlı Mahallesi salname, tahrir ve nüfus defterine göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1486	112	22	0	0
1515	180	32	0	0
1553	?	29	155-?	2
1835	8	1	?	?
1876	194	?	85	99-?

2.2.2.1. Bağışlı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

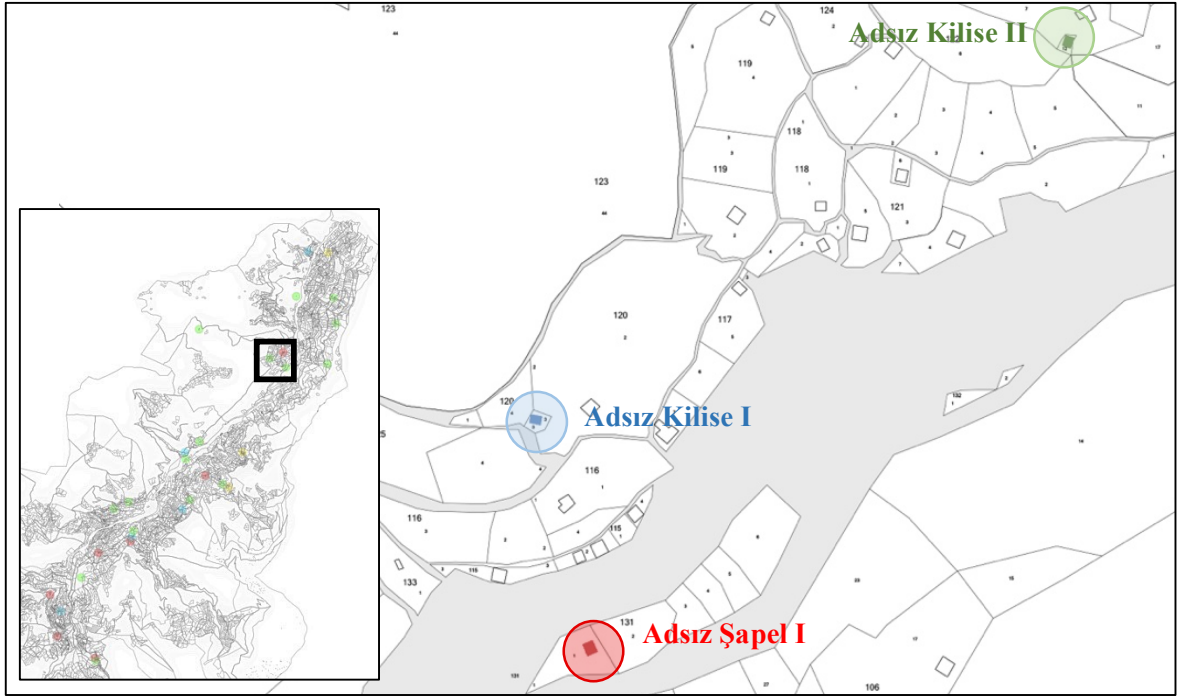
Bağışlı Mahallesi'nde alan çalışmasında dönüştürüldüğü tespit edilen Adsız Kilise I, tescilli olduğu bilinen Adsız Kilise II ve Adsız Şapel I'in yanında yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu St. Basil, St. Gregory, St. Pankratios, St. Constantine ve St. Helen adında beş adet kilise, St. Gabras adında bir şapel ve St. Gregory of Nyssa adında bir adet manastırın varlığı bilinmektedir. Bu yapıların ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumlarına ait bir bilgiye ulaşılabilmektedir.

Tablo 13. Bağışlı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Adsız Kilise II	Adsız Kilise II
Adsız Şapel I	Adsız Şapel I
St. Basil Kilisesi	?
St. Gregory Kilisesi	-
St. Pankratios Kilisesi	?
St. Constantine Kilisesi	-
St. Helen Kilisesi	-
St. (Theodore) Gabras Şapeli	?
St. Gregory Manastırı	-
	Adsız Kilise I

“-” : Alan çalışmasında bu yapıya rastlanmamıştır.
“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.

Alan çalışmasında varlığı tespit edilen kiliselerin Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'ın (1985) yıkıldığını belirttiği St. Gregory, St. Constantine ve St. Helen Kiliseleri olmadığı açıktır. Ancak bu yapıların St. Basil, St. Pankratios ve St. Gabras Şapeli'ne karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz de bulunmadığından bu yapılar analiz edilirken Adsız Kilise I, Adsız Kilise II ve Adsız Şapel I olarak tanımlanmıştır.

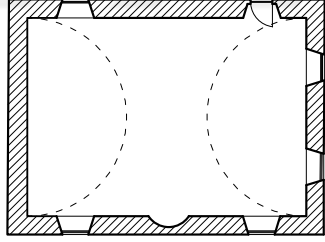

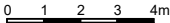

Şekil 14. Bağışlı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.2.1.1. Adsız Kilise I

Harap halde olan beşik tonozlu kilise, günümüzde camiye çevrilmiştir. Tadilatı devam etmekte olan yapıya kadınlar mahfili kısmı eklenerek giriş kapısı açılmış, özgün yapıya ait pencereler yerine PVC doğrama takıldığı tespit edilmiştir. Minare ise henüz eklenmemiştir.

Tablo 14. Bağışlı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-BAĞIŞLI MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Bağışlı	40°43'41.74''K 39°31'29.39''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Cami	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. İç mekan beşik tonoz ve kırma çatılıdır. Tek apsisli olduğu düşünülmektedir.				
Krokisi			Konumu	
				
				
Fotoğrafları				
				

Tablo 14'ün devamı

2.2.2.1.2. Adsız Kilise II

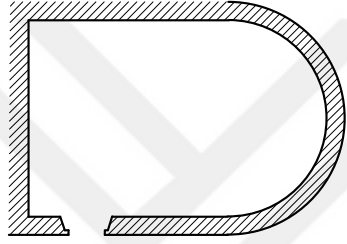

Büyük ölçüde harap olan kiliseden günümüze beden duvarları ve apsis duvarı kalabilmiştir. Tek girişi kuzeyde olan kilisenin kemer kısmı sivridir. Beşik tonoz örtülü kilise, Bizans dönemi özelliği taşımaktadır.

Kilisenin bulunduğu arazinin sahibi şunları söylemektedir:

“Dönemin yöneticileri tarafından kiliseleri yık emri geldi. Yıkan yıktı. Yıkmayan depo amaçlı kullandı. Yık emri geldiğinde babam, otluk-çayırılık olarak kullanırız diye görünmemesi için kiliseyi ağaçlarla sardı.”

Arazi sahibinin de bahsetmiş olduğu kiliselerin yıkılması emri söylentileri ile Hamsiköy Vadisi'nde bir çok mahallede karşılaşılmaktadır. Ancak söz konusu dönemlerde camilerin yıktırılması ile ilgili de asılsız söylentilerin var olduğu düşünüldüğünde, kiliseler ile ilgili durumun da bundan farklı olmadığı düşünülmektedir. Zira çalışma kapsamında incelenen bölgede çok sayıda gayrimüslim nüfusa ait kültürel miras eseri bulunmakta ve korunmaktadır.

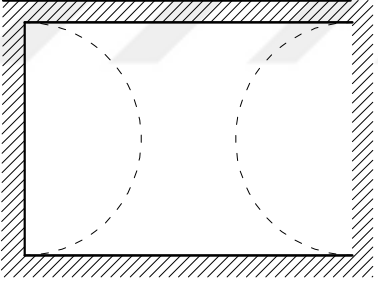

Tablo 15. Bağışlı Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-BAĞIŞLI MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Bağışlı	40°43'51.87''K 39°31'47.61''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Tek apsislidir. Tek girişi kuzeyde olan kilisenin kemer kısmı sivridir. Beşik tonoz örtülüdür. Bizans dönemi özelliği taşımaktadır.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				

2.2.2.1.3. Adsız Şapel I

Trabzon-Gümüşhane karayolu üzerinde Bağışlı Mahallesi yolunun 200m. ilerisinde yeni köprü doğusunda yer almaktadır. Bir kısmı kayanın oyulması, bir kısmı da duvar örgüsü ile inşa edilmiş olan şapelin apsis ve giriş kısmı yıkılmıştır.

Tablo 16. Bağışlı Mahallesi Adsız Şapel I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSIKÖY VADİSİ-BAĞIŞLI MAHALLESİ				
ADSIZ ŞAPEL I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Bağışlı	40°43'36.93''K 39°31'30.13''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Şapel	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Bir kısmı kayaya oyularak, bir kısmı da duvar örgüsü ile inşa edilen şapelin apsis ve giriş kısmı yıkılmıştır.				
Krokisi		Konumu		
				
Fotoğrafları				
				

Tablo 16'nın devamı

2.2.2.1.4. St. Basil Kilisesi

Zerzelides (1959) tarafından küçük eski bir kilise olarak tanımlanan St. Basil Kilisesi, Kounakalin'in merkez yerleşimi olan Messorym'de, Prytanis'in (Değirmendere) batı yakasında, Pontyla'nın (Güzelce) karşısında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.2.1.5. St. Gregory Kilisesi

Kounakalin'in kuzeyinde Taratsanton'da yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Zerzelides (1959) tarafından eski olarak tanımlanan kilise 1923'ten önce yıkılmıştır. Yıkıldığı için tespit edilememiştir.

2.2.2.1.6. St. Pankratos Kilisesi

Zerzelides (1959) tarafından küçük eski bir kilise olarak tanımlanan St. Pankratos Kilisesi, Kounakalin'in merkez yerleşimi olan Messorym'de, Prytanis'in (Değirmendere) batı yakasında, Pontyla'nın (Güzelce) karşısında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.2.1.7. St. Constantine Kilisesi

Kounakalin'in kuzeyinde Taratsanton'da yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). 1923'ten önce yıkıldığı bilinen kilise (Zerzelides, 1959), tespit edilememiştir.

2.2.2.1.8. St. Helen Kilisesi

Kounakalin'in kuzeyinde Taratsanton'da (Bryer ve Winfield, 1985) yer alan St. Helen Kilisesi, 1923'ten önce yıkılmıştır (Zerzelides, 1959).

Bu yapı yıkıldığı için tespit edilememiştir.

2.2.2.1.9. St. (Theodore) Gabras Şapeli

Zerzelides (1959) tarafından eski bir ortaçağ şapeli olarak tanımlanan St. (Theodore) Gabras Şapeli, Kourance'da Myl Dağı'nın doğu yamaçlarında ve deniz seviyesinden 1200m. yükseklikte yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

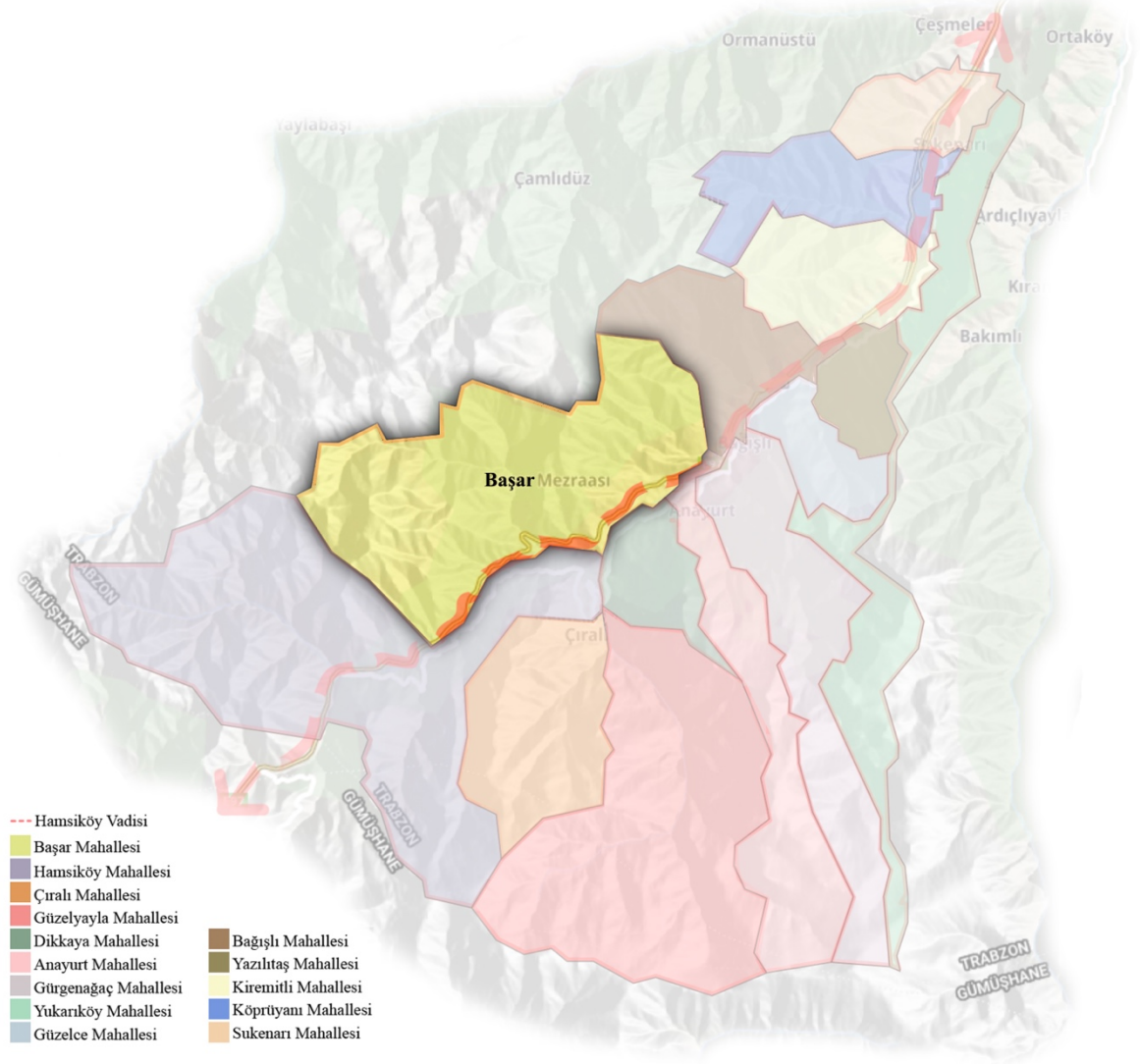
2.2.2.1.10. St. Gregory Manastırı

Justinianus döneminde, 870 yılında var olduğu bilinen kilise (Zerzelides, 1959) Kounakalin'in kuzeyinde, Taratsanton'da yer almaktadır. 1923 yılında yıkılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985).

Bu yapı yıkıldığı için tespit edilememiştir.

2.2.3. Başar Mahallesi

Coğrafya: Başar Mahallesi; güneyinde Dikkaya ve Anayurt, doğusunda Bağışlı, batısında Hamsiköy Mahallesi ve kuzeyinde ormanlarla çevrilidir.

Şekil 15. Hamsiköy Vadisi'nde Başar Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Başar Mahallesi literatürde İstema, İstama veya Stama olarak da geçmektedir. 1928 Dahiliye Vekaleti'nin yayınladığı “Köylerimizin Adları” adlı kitapta mahallenin adı “İstema” olarak kayıtlıdır. Kelimenin ilk hali “İstema” olarak kabul edilirse; İstem, “zulüm, sıkıntı, eziyet” demektir. Maçka Toponomisi'nde ise Stama adı “konaklama yeri” anlamına gelmektedir (Durmuş, 2011).

Tablo 17. Başar Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Başar Mahallesi Diğer Adları	
İstema	İstama
Stama	

Nüfus: Nüfus defterleri ve Vilayet Salnamesi'nde o dönemde Hamsiköy'ün bir mahallesi olduğundan kayıtlı değildi. Kervan yolu üzerinde olmaması yeterli önemi kazanamamasına sebep olarak gösterilmektedir (Karagöz, 2006).

1845 yılı Nüfus defterinde İstama/İstema adı ile 34 hane ve 101 Hristiyan nüfusa sahip bir gayrimüslim köyü olarak geçmektedir. Vazelon belgelerinde ise adı geçmemektedir. Ancak Maçka kitabında 100 Türk ve 400 Rum nüfusa sahip bir köy olarak gösterilmektedir (Durmuş, 2011).

Tablo 18. Başar Mahallesi 1845 Nüfus sayımına göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1845	101	34	0	0

2.2.3.1. Başar Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Başar Mahallesi'nde yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu St. Cosmas and St. Damian, St. Longinos, St. John Prodromos, St. Sabbas ve St. Nicholas adında beş adet kilisenin varlığı bilinmektedir. Bu kiliselerin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumlarına ait bilgilere ulaşılabilmektedir.

Tablo 19. Başar Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
St. Cosmas ve Damian Kilisesi	?
St. Longinos Kilisesi	?
St. John Prodromos Kilisesi	?
St. Sabbas Kilisesi	?
St. Nicholas Kilisesi	?
	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II
	Adsız Kilise III

“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.

Literatürde yer almayan ancak alan çalışmasında varlığına ya da yalnızca adına rastlanan yapılar olmuştur. Bu yapıların Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985)

bahsetmiş olduğu kiliselere karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz bulunmadığından bu yapılar analiz edilirken Adsız Kilise I, II ve III olarak tanımlanmıştır.

Şekil 16. Başar Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.3.1.1. Adsız Kilise I

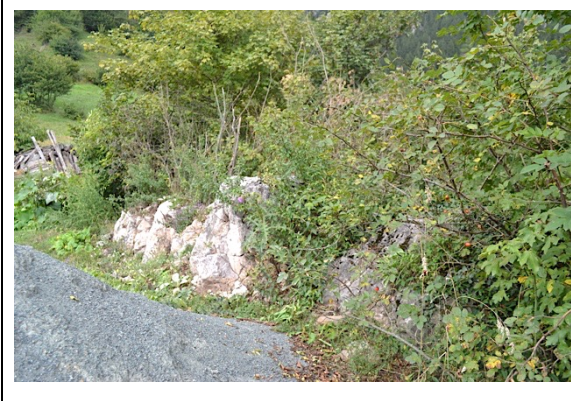

Başar Mahallesi sakinleri tarafından kilise düzlüğü olarak adlandırılan yerde konumlanmaktadır. Kiliseden geriye yalnızca 6,27m. uzunluğunda bir duvar kalıntısı kalmıştır.

Alan çalışması sırasında mahalle sakinlerinden Emekli Öğretmen Hüseyin Kaya, söz konusu kilisenin 1950-60 yılları arasında dönemin yöneticileri tarafından çıkarılan yıkım izinleri ile birlikte yıkılan kiliseler arasında yer aldığını belirtmiştir.

Tablo 20. Başar Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-BAŞAR MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Başar	40°42'50.40''K 39°30'2.16''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil

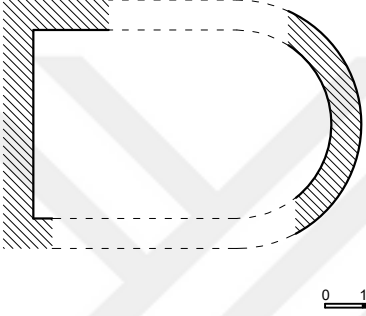

Tablo 20'nin devamı

Krokisi	Konumu
—	
Fotoğrafları	
	
	

2.2.3.1.2. Adsız Kilise II

Başar Mahallesi Cami'nin sağ tarafından ayrılan Taşlık Sokak'tan 150m. aşağıda, mahalle sakinlerinden biri olan Kemal Usta'ya ait evin hemen alt tarafında ağaçlığın içinde yer almaktadır. Kilisenin ayakta kalan kısmına bakıldığında, yaklaşık 5m.X8,3m. ebatlarında, 5m. yüksekliğinde, tek apsisli ve beşik tonoz kubbeli bir kilise olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 21. Başar Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-BAŞAR MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Başar	40°42'56.34"K 39°30'20.93"D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
İçten içe 5x8,3m. tek apsisli ve beşik tonoz örtülüdür. Apsis beden duvarları yıkılmıştır.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				

2.2.3.1.3. Adsız Kilise III

Başar Mahallesi eski muhtarı Yusuf Hatipoğlu tarafından mahalle içerisinde yer alan “ırmağın aşağısında, sol tarafta, büyük bir kayanın altında” şeklinde tarif edilmişse de alan çalışmasında yerini tespit etmek mümkün olmamıştır.

2.2.3.1.4. St. Cosmas ve Damian Kilisesi

Zerzelides’in (1959) eski küçük bir kilise olarak tanımladığı St. Cosmas and St. Damian Kilisesi, Boudoxe adı verilen dağın ormanlık yamaçlarında yüksek bir yerde bulunmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.3.1.5. St. Longinos Kilisesi

Zerzelides’in (1959) eski küçük bir kilise olarak tanımladığı St. Longinos Kilisesi, Boudoxe Dağı’nın doğu yamacında Chalabena adı verilen yerde konumlanmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.3.1.6. St. John Prodromos Kilisesi

Zerzelides’in (1959) eski küçük bir kilise olarak tanımladığı St. John Prodromos Kilisesi, Kampana’nın (Hamsiköy yöresi) kuzeybatısında Skeparı adı verilen yerde konumlanmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.3.1.7. St. Sabbas Kilisesi

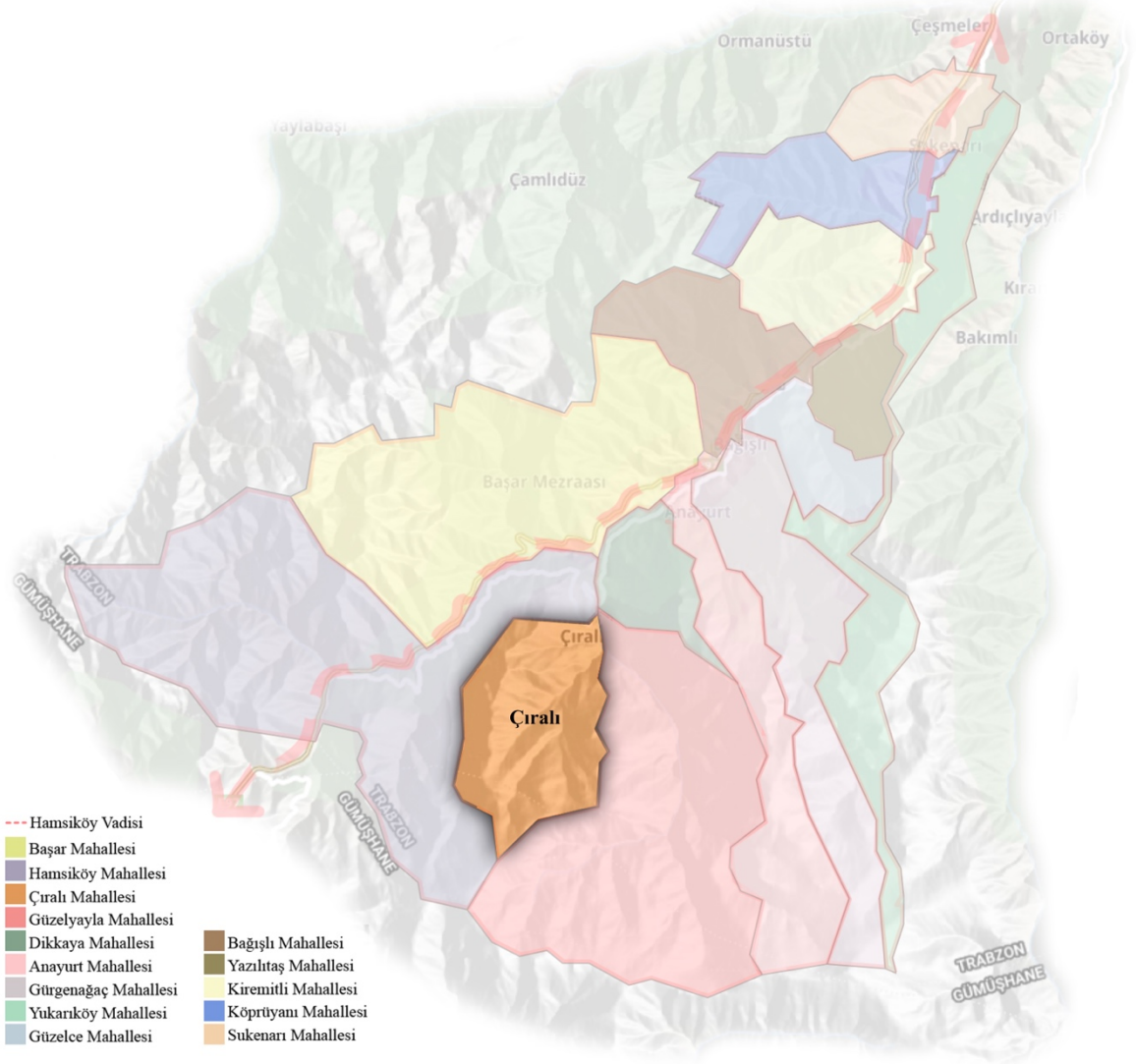
St. Sabbas Kilisesi, Kampana’da Prytanis (Değirmendere) Vadisi’nin altında Krenasa (Anayurt) ve Staman (Başar) arasında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.3.1.8. St. Nicholas Kilisesi

Zerzelides'in (1959) eski bir kilise olarak tanımladığı St. Nicholas Kilisesi, Kampana'nın kuzeyinde yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.4. Çıralı Mahallesi

Coğrafya: Çıralı Mahallesi; kuzeyinde ve batısında Hamsiköy, güneyinde ve doğusunda Güzelyayla Mahallesi ile çevrilidir.

Şekil 17. Hamsiköy Vadisi'nde Çıralı Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Çıralı Mahallesi literatürde Melanlı, Melanu, Melianton ve Meliananton olarak da geçmektedir. Melan-lı, Arapça'da “dolu, taşkın, ağzına kadar dolu” anlamına gelmektedir. Rumca ise “balcı, arıcı” anlamındadır. Umar'a (1993) göre Mela, Luwi dilinde “geçit, boğaz” demektir. Yani geçit yeri anlamına gelmektedir. Fiziksel anlamda bu mahalle boğaz özelliğine sahip değildir. Ancak Hamsiköy'e giriş yeri olması ve kervan yolu üzerinde bulunmasından dolayı “geçit” anlamında kullanılması olasıdır.

Tablo 22. Çıralı Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Çıralı Mahallesi Diğer Adları	
Melanlı	Melanu
Meli-anton	Meliananton

Nüfus: 1876-77 Vilayet Salnamesi'nde 36 hanede yalnızca 68 Rum nüfusa sahip bir köy olarak kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

Tablo 23. Çıralı Mahallesi 1876 Vilayet Salnamesi'ne göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1876	68	36	0	0

2.2.4.1. Çıralı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Çıralı Mahallesi'nde yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu Holy Savior, St. John Chrysostom ve The Taxiarchai adında üç adet kilisenin varlığı bilinmektedir. Bu kiliselerin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumlarına ait bilgiye ulaşılabilmektedir.

Alan çalışması sırasında tespit edilen kilisenin Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu kiliselere karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz bulunmadığından bu yapı analiz edilirken Adsız Kilise I olarak tanımlanmıştır.

Tablo 24. Çıralı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Holy Savior (Ay Sotir) Kilisesi	?
St. John Chrysostom Kilisesi	?
The Taxiarchai Kilisesi	?
	Adsız Kilise I
“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.	

Şekil 18. Çıralı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.4.1.1. Adsız Kilise I

Günümüzde kalıntısına dahi rastlanmayan kilise, camiye çevrildikten sonra 1960'lı yılların başlarında yıkılarak yerine okul yapılmıştır. Bu okul yapısı, harabe bir şekilde alanda hala varlığını korumaktadır.

Çıralı Mahallesi sakinlerinden kilisenin yanında bir Rum mezarlığının var olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ancak günümüzde söz konusu mezarlığa dair herhangi bir kalıntıya rastlanmamaktadır.

Tablo 25. Çıralı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-ÇIRALI MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Çıralı	40°40'53.18''K 39°28'53.15''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
—				
Fotoğrafları				

2.2.4.1.2. Holy Savior Kilisesi

Zerzelides'in (1959) değişim/dönüşüme adanmış eski bir kilise olarak tanımladığı Holy Savior Kilisesi, Hamsiköy'ün 3km. güneyinde deniz seviyesinden yaklaşık 2200m. yükseklikte bulunan Meliananton'un (Çıralı) yazlık bölgesi Batheas Elas'ta bulunmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.4.1.3. St. John Chrysostom Kilisesi

Zerzelides (1959) tarafından eski küçük bir kilise olarak tanımlanan St. John Chrysostom Kilisesi, Yukarı Meliananton'da (Çıralı) Hamsiköy'ün güneyinde, Palaiomatzouka'nın en yüksek ve kalıcı yerleşim yerlerinden biri olan Mangan'da bulunmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

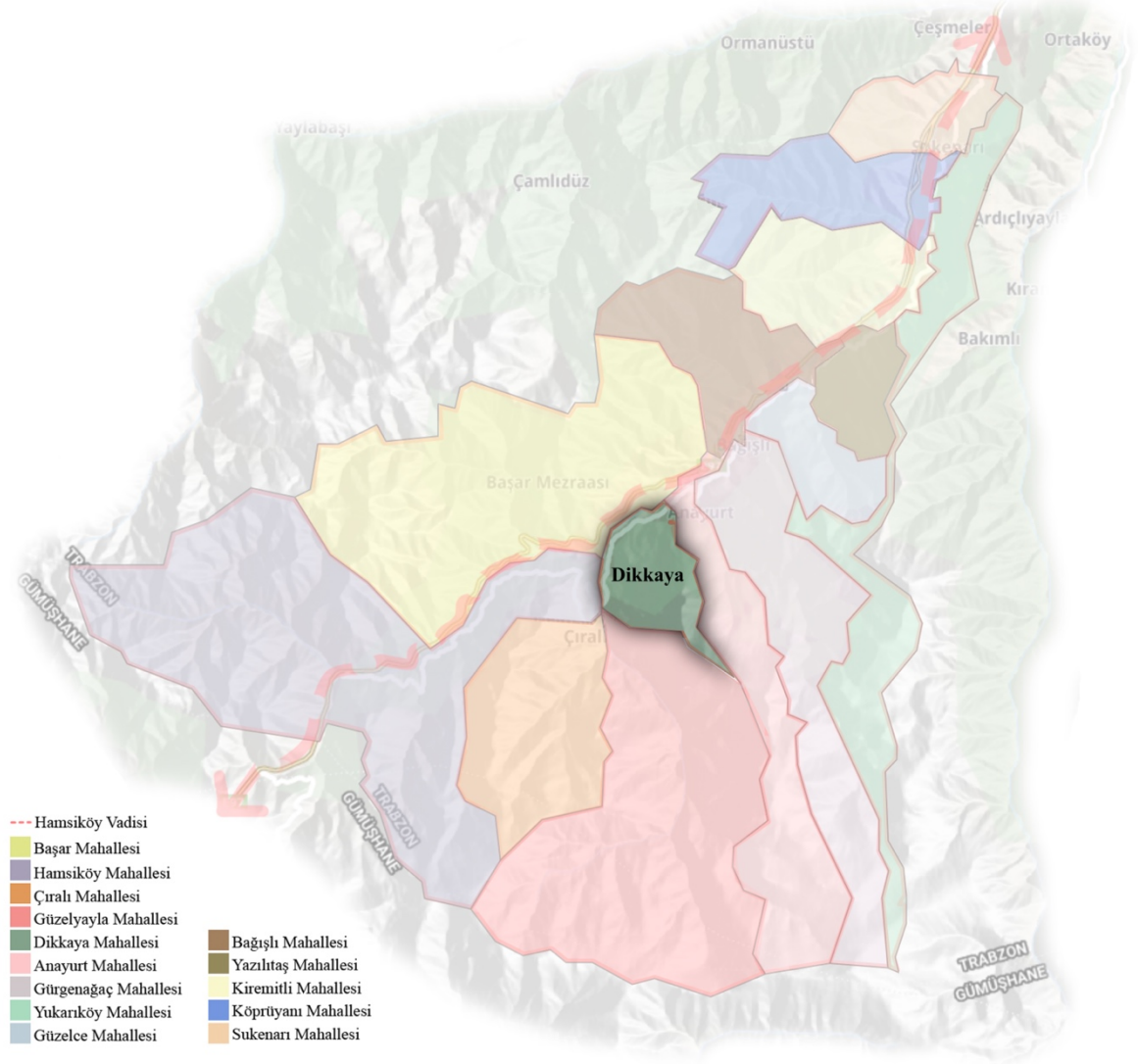
2.2.4.1.4. The Taxiarchai Kilisesi

Zerzelides'in (1959) baş meleklerle adanmış eski bir kilise olarak tanımladığı The Taxiarchai Kilisesi, Hamsiköy'ün güneyinde Yukarı Meliananton'da (Çıralı) Kangell adı verilen yerde konumlanmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.5. Dikkaya Mahallesi

Coğrafya: Dikkaya Mahallesi; doğusunda Anayurt, batısında Hamsiköy, güneyinde Güzelyayla ve kuzeyinde Başar Mahallesi ile çevrilidir.

Şekil 9. Hamsiköy Vadisi'nde Dikkaya Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Dikkaya Mahallesi, Hahanov'un Panaret'in Trabzon Tarihi adlı kitabında "Dikaisma" olarak geçmektedir (Hahanov, 2004). Dika; "iki", ism ise "yer" anlamındadır. Bu iki yer Zavera ve Zeftil olmalıdır. Zeft, halk dilinde "yosun" demektir (Durmuş, 2011).

Tablo 26. Dikkaya Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Dikkaya Mahallesi Diğer Adları	
Zavera	Zavara
Zabera	Zabra
Dikaisma	

Zavera; Arapça “ışıklı, aydınlık” yani “güneşli, doğuya bakan yer” anlamındadır. Arapça Za; “sahip, malik”, Vera; “arka, geri, halk, alem, başka”, Ver’a; “korkaklık”, Vera’; “haramdan kaçınma” anlamlarına gelmektedir. Böyle bakıldığında yer adı olarak en uygun Vera’ “sahibinin yeri” yani “haram yemeyen malikin yeri” anlamı çıkarılabilmektedir (Durmuş, 2011).

Rum ve Yunan kaynaklarında Zavera adının kökeni ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak kelimenin kökü olan Zaba/Zava sözcüğü “yüzük, halka, küpe” veya “silah deposu” olarak verilmektedir (Papadopoulos, 1958). Bizans döneminde Hamsiköy Deresi üst bölgelerinin birer askeri bölge olduğu bilindiğinden burada silah deposunun da var olabileceği kaçınılmazdır. Bu durumda söz konusu mahallenin böyle bir anlam taşıması muhtemeldir.

Dikkaya Mahallesi, Cumhuriyet dönemine kadar Hamsiköy’ün bir mahallesi idi. 1530 İcmal defterinde de köy olarak kayıtlıdır.

Nüfus: Pontos Ansiklopedisi’nde Zavera’da 340 Rum nüfus gösterilmektedir. Rumca Maçka kitabında 340 Rum nüfus gösterilirken, 1920’de nüfus 330 olarak verilmektedir (Karagöz, 2006). 1486 yılı Tımar defterine göre 3 hanede 15 gayrimüslim nüfus gösterilirken, Müslüman hane ve nüfusuna rastlanmamaktadır (Durmuş, 2011).

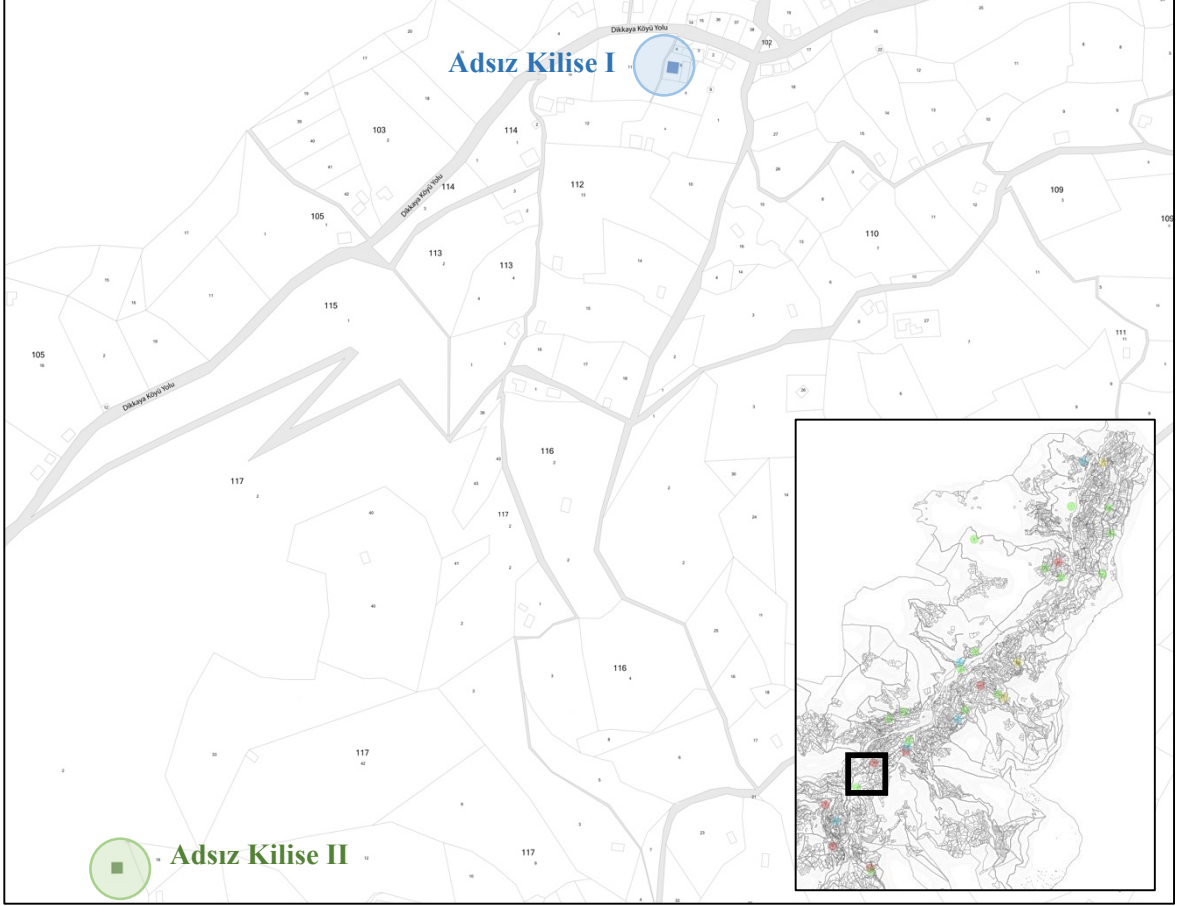
2.2.5.1. Dikkaya Mahallesi’nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Dikkaya Mahallesi’nde yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield’in (1985) bahsetmiş olduğu St. Christopher adında bir adet kilisenin varlığı bilinmektedir. Bu kilisenin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumuna ait bir bilgiye ulaşılabilmektedir.

Tablo 27. Dikkaya Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
St. Christopher Kilisesi	?
	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II
“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.	

Alan çalışması sırasında tespit edilen kiliselerin Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'ın (1985) bahsetmiş olduğu St. Christopher Kilisesi'ne karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz bulunmadığından bu yapılar analiz edilirken Adsız Kilise I ve II olarak tanımlanmıştır.

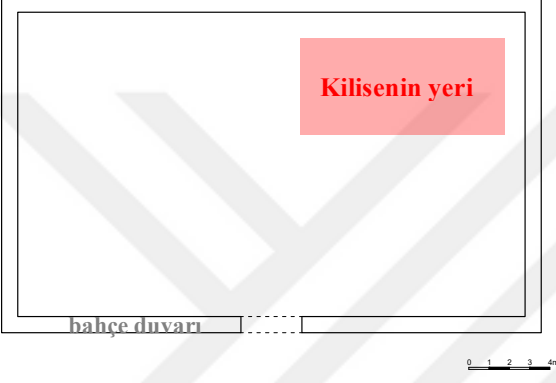

Şekil 10. Dikkaya Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.5.1.1. Adsız Kilise I

Günümüzde kalıntısına rastlanmayan kilisenin yalnızca dört tarafı çevrili 14,5m.X25m. ebatlarında bir bahçe duvarı kalmıştır. Bahçe duvarının üst kısmında yer alan evin sahibi, kilisenin yıkım tarihi için 1960'lı yılları işaret etmektedir.

Tablo 28. Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-DİKKAYA MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Dikkaya	40°42'9.69''K 39°29'43.62''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
Yalnızca kiliseye ait dört tarafı çevrili 14,5x25m.lik bahçe duvarı bulunmaktadır.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				

2.2.5.1.2. Adsız Kilise II

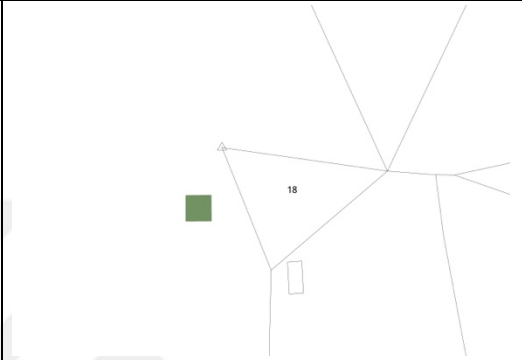
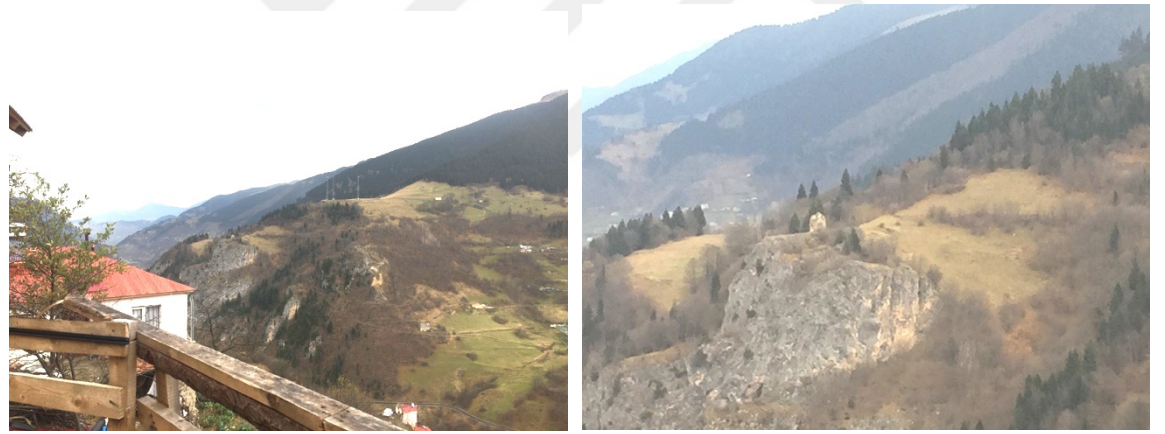
Hamsiköy'den Güzelyayla'ya gidiş güzergahı üzerinde, mahalle sakinlerinden Nuri Erdoğan'ın yolun karşısında bir kayanın üzerinde Dikkaya Mahallesi'nde bulunduğunu söylediği kilise kalıntısıdır.

Şekil 22. Adsız Kilise II'ye ait Durmuş (2011) ve E. Özdenizci arşivinden fotoğraf

Durmuş (2011), Dikkaya Köyü'nde yer alan ve inşasını 15.-16. Yüzyıla tarihlendirdiği bir gözetleme kulesinden söz etmektedir. Çalışmasında görseline de yer verdiği bu gözetleme kulesinin, alan çalışmasında fotoğraflanan Adsız Kilise II ile örtüştüğü tespit edilmiştir (Şekil 22). Gözetleme kulelerinin vadiyi en iyi gören ve güvenliği en iyi olan yerlerde yapıldığı göz önüne alındığında bu yapının konumu itibari ile gözetleme kulesi olma ihtimali de muhtemel gözükmemektedir.

Tablo 29. Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-DİKKAYA MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Dikkaya	40°41'47.49''K 39°29'23.03''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				
				

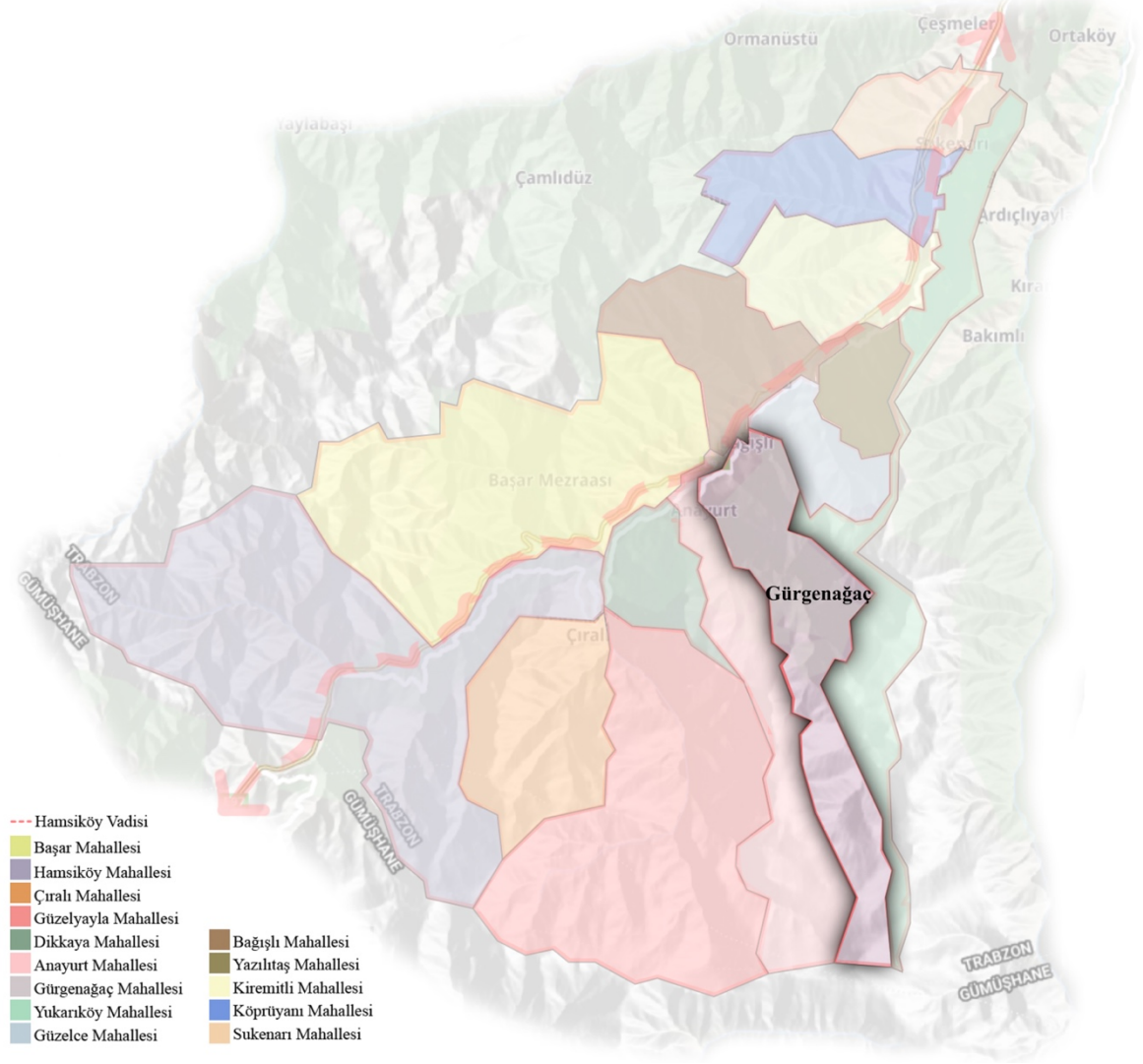
2.2.5.1.3. St. Christopher Kilisesi

Zerzelides'in (1959) bazilika planlı eski bir Bizans kilisesi olarak tanımladığı St. Christopher Kilisesi, Palaiokastro'nun doğusunda, Zabra'nın (Dikkaya) sözde Bizans merkezi olan Leftokarin'de yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.6. Gürgenaç Mahallesi

Coğrafya: Gürgenaç Mahallesi; doğusunda Yukarıköy, batısında Anayurt, kuzeyinde Güzelce Mahallesi ve güneyinde ormanlarla çevrilidir.

Şekil 113. Hamsiköy Vadisi'nde Gürgenaç Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Gürgenaç Mahallesi adı "Giannakan" kişisi adına dayanmaktadır. Vazelon belgelerinde bu kişi, "Genakanton/Genakis/Genakopolos/Genatius" şekillerinde geçmektedir. Pontos dilinde benzeri olan "Gianın", Türkçe "yan, yan taraf, yamaç" anlamlarına gelmektedir (Papadopoulos, 1958).

Tablo 30. Gürgenağaç Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Gürgenağaç Mahallesi Diğer Adları	
Giannakanton	Genakanton
Yanakandoz	Yanakandos

Yanakandoz kelimesi “Yana-kan-d-oz” olarak eklerine ayrıldığında; Kumanca yan/yana “yan”, kan ise “han, kan” demektir. “d” bağ eki iken, “oz” ise yer işaret eden ektir. Buna göre Yanakandoz, “Han’ın/Kan’ın yanındaki yer” anlamına gelmektedir. Kelimenin kökü “Yan-akan-doz” olarak ayrıldığında ise “akan suyun yanındaki yer” anlamına da gelebilmektedir.

Nüfus: Gürgenağaç Mahallesi'ne ait Rumca Maçka kitabında 250, Pontos Ansiklopedisi'nde 240, 1920'de Giannanton'da 275, Giannakanton'da 240 Rum nüfusu bilinmektedir (Karagöz, 2006).

1845 yılı nüfus defterinde Hristiyan köyleri arasında gösterilmektedir (Durmuş, 2011).

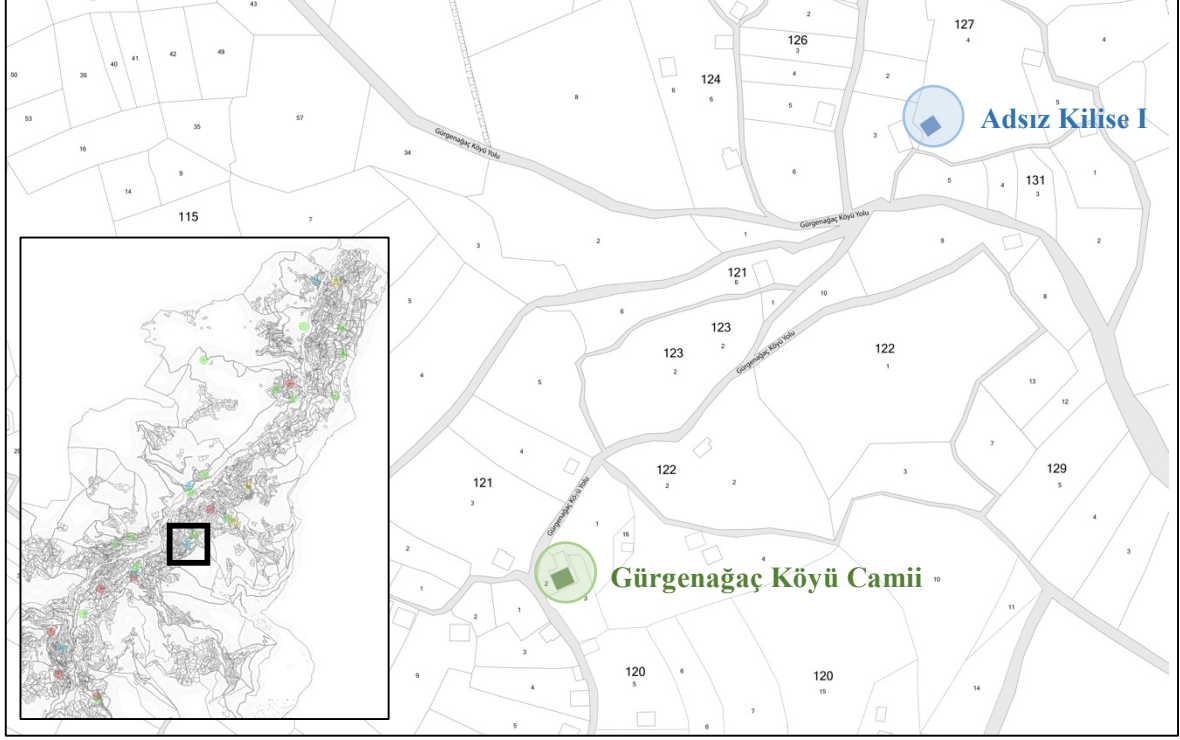
2.2.6.1. Gürgenağaç Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Dikkaya Mahallesi'nde tescillenerek camiye dönüştürülmüş bir kilisenin yanında yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'ın (1985) bahsetmiş olduğu St. George ve Theotokos Kilisesi, Evangelistria Şapeli ve Theotokos Manastırı'nın varlığı bilinmektedir. Bu yapıların ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konularına ait bilgilere ulaşılabilmektedir.

Tablo 31. Gürgenağaç Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Gürgenağaç Köyü Cami	Gürgenağaç Köyü Cami
St. George Kilisesi	?
Theotokos Kilisesi	?
Evangelistria Şapeli	?
Theotokos Manastırı	-
	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II
“-” : Alan çalışmasında bu yapıya rastlanmamıştır.	
“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.	

Alan çalışması sırasında tespit edilen kiliselerin Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'ın (1985) bahsetmiş olduğu kiliselere karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz bulunmadığından bu yapılar analiz edilirken Adsız Kilise I ve II olarak tanımlanmıştır.

Şekil 24. Gürgenağaç Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.6.1.1. Gürgenağaç Köyü Camii

Özgün işlevi kilise olan Gürgenağaç Köyü Camii'nin yapım tarihi bilinmemekle birlikte 1920 yılında camiye dönüştürülmüştür. Plan özelliğinin tamamen korunduğu kilise, kesme taştan inşa edilmiştir. Merkezi kubbeli ve üç sahnıdır. Camiye dönüştürülürken eklenen minarenin dışında batı cephesinde yer alan giriş kapısı kapatılarak kuzeybatı cephesine alınmıştır.

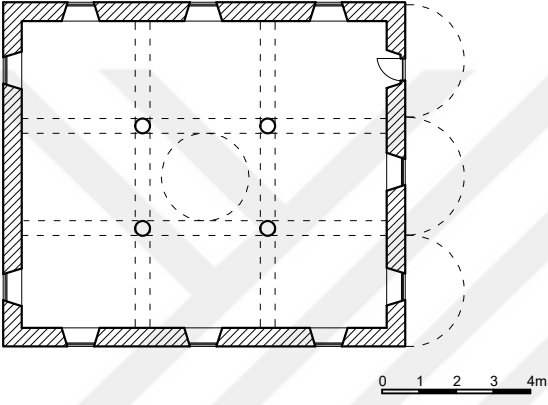

Şekil 25. Gürgenağaç Mahallesi Camii'nin dönüştürülmeden önceki hali

Günümüzde cami olarak kullanılan yapının doğusunda yer alan evin bitişiğinde bir duvar kalıntısına rastlanmıştır (Şekil 26). Ev sahibi, bu duvar kalıntısının kilise papazının lojmanına ait olduğunu, bu lojmanın da yerin altından bir tünel ile kiliseye bağlandığı ve papazın bu tüneli kullandığı bilgisini vermiştir.

Şekil 26. Kilise papazının lojmanına ait olduğu söylenen duvar kalıntısı

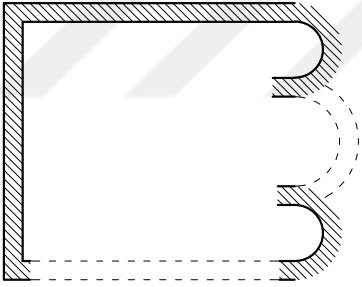

Tablo 32. Gürgenaç Mahallesi Gürgenaç Köyü Camii'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-GÜRGENAĞAÇ MAHALLESİ				
GÜRGENAĞAÇ KÖYÜ CAMİİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Gürgenaç	40°42'49.32''K 39°31'26.76''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Cami	Tescilli
Genel Özellikleri				
Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Merkezi kubbeli ve üç neflidir.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				

2.2.6.1.2. Adsız Kilise I

Bazilika tipinde üç nefli olduğu tespit edilen kilise, 7,4m. eninde ve 9m. boyundadır. Gürgenağaç Mahallesi sakinlerinden Bahri Avcı'ya ait evin arkasında yer almaktadır. Günümüzde harabe halde olan kilisenin içi kümes olarak kullanılmaktadır.

Tablo 33. Gürgenağaç Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-GÜRGENAĞAÇ MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Gürgenağaç	40°42'57.69''K 39°31'35.05''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
7,4x9m.lik bazilika planlıdır. Üç neflidir. Beden duvarları büyük ölçüde yıkılmıştır.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				

Tablo 33'ün devamı

2.2.6.1.3. Adsız Kilise II

Gürgenağaç Mahallesi sakini Sadık Altıntaş, ormanın içinde bir kiliseye ait duvar kalıntılarının var olduğundan bahsetmiştir. Geçmişte köyün en gösterişli kilisesi olduğunu, köylülerin kiliseyi uzun bir süre ambar olarak kullandıklarını ancak daha sonra aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı kiliseyi yıktıklarını belirtmiştir.

2.2.6.1.4. Theotokos Kilisesi

Zerzelides'in (1959) eski bir kilise olarak tanımladığı yapı, Genakanton'un (Gürgenağaç) merkezinde, Prytanis'in (Değirmendere) doğu kıyısında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.6.1.5. St. George Kilisesi

Zerzelides'in (1959) büyük eski bir kilise olarak tanımladığı yapı, Genakanton'un merkezi ile karayolu arasında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.6.1.6. Evangelistria Şapeli

Zerzelides'in (1959) eski bir şapel olarak nitelendirdiği yapı, Genakanton'un (Gürgenağaç) güneybatısında, Prytanis'in (Değirmendere) doğu kıyısında yer almaktadır

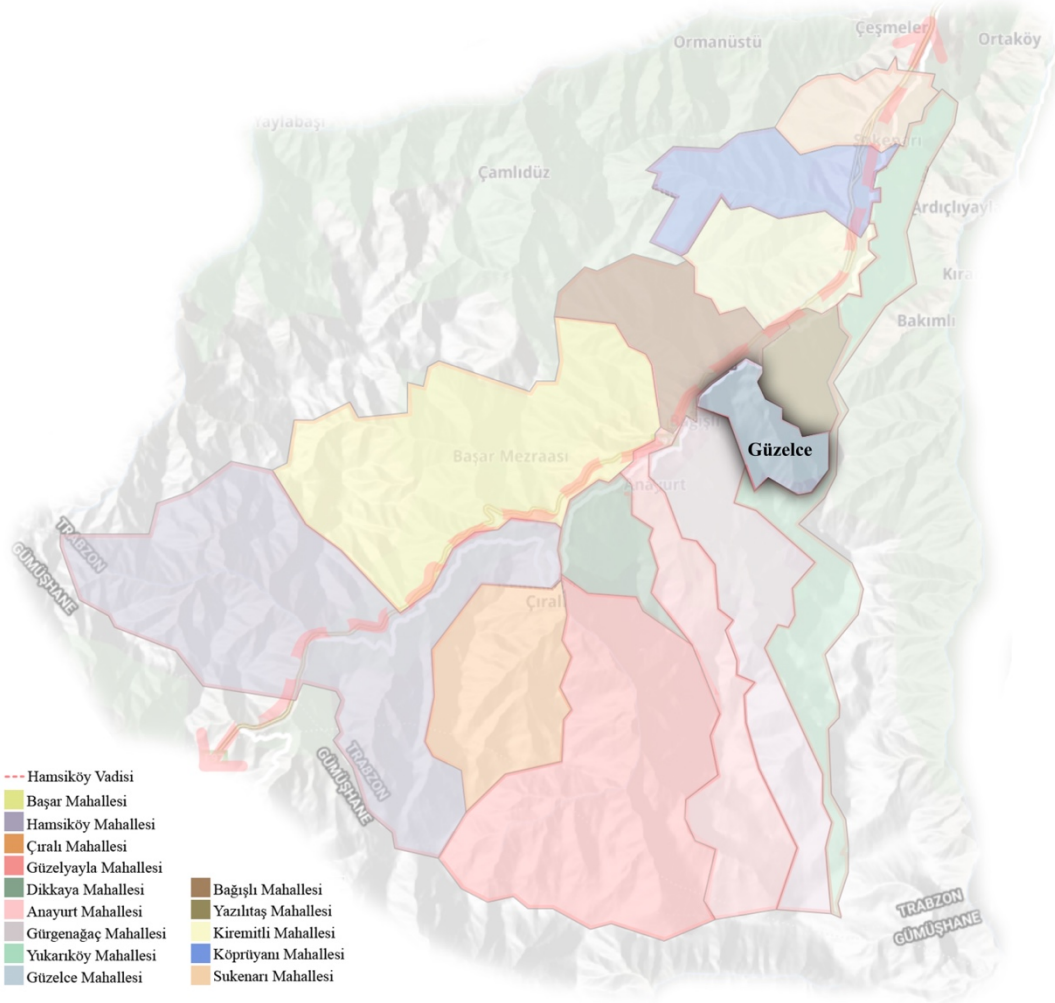
(Bryer ve Winfield, 1985). Yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.6.1.7. Theotokos Manastırı

Genakanton'un (Gürgenagaç) güneydoğusunda, Prytanis'in (Değirmendere) doğu kıyısında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.7. Güzelce Mahallesi

Coğrafya: Güzelce Mahallesi; kuzeyinde Bağışlı ve Yazılıtaş, güneyinde ve doğusunda Yukarıköl, batısında Gürgenagaç Mahallesi ile çevrilidir.

Şekil 27. Hamsiköy Vadisi'nde Güzelce Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Güzelce Mahallesi, Vazelon belgelerinde Pontila adı ile geçmektedir. Maçka Toponomisi'nde ve Arxein Pontou'da Pontil sözcüğü "ahır döşemesi" anlamına gelirken Pontila ise İtalyanca "tahta-lata toptancısı, kale direği, kiriş ve ev direği" anlamlarına gelmektedir. Pontila'da Karagözlü, Çakal ve Cinali gibi Türk aileleri dışında Kaltano adlı İtalyan bir ailenin (Corte) burada yaşamış olması da yerleşim adının İtalyanlar ile ilgili olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Panaret'in Trabzon Tarihi'nde bu köyün adı "Paleomasuka", Osmanlı kaynaklarında "Balo Maçuka", daha sonra da "Baş Maçuka" olarak geçmektedir (Hahanov, 2004).

Tablo 34. Güzelce Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Güzelce Mahallesi Diğer Adları	
Paleomasuka	Bondıla
Balo Maçuka	Baş Maçuka
Pontila	Pondula

Osmanlı belgelerinde geçmeyen Pontila, Maçka kitabında 1850 yıllarında 1400'ü aleni, 100'ü gizli Hristiyan ve 100'ü Müslüman nüfustan oluşan 2500 kişinin yaşadığı bir yer olarak geçmektedir (Karagöz, 2006).

Nüfus: Güzelce Mahallesi'nde 1486 yılı Tımar Defteri'ne göre 24 hanede 124 gayrimüslim nüfus varken hiç Müslüman nüfus bulunmamaktadır. 1835 yılı nüfus sayımına göre ise 37 hanede 305 Müslüman ve 59 hanede 461 Hristiyan kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

Tablo 35. Güzelce Mahallesi Tımar Defteri ve Nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1486	124	24	0	0
1835	461	59	305	37

2.2.7.1. Güzelce Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Güzelce Mahallesi'nde literatürde de tespit edildiği üzere Güzelce Mahallesi Camii yerinde bir kilisenin var olduğu ancak yıkılarak taşlarının kullanılması ile bir cami inşa edildiği bilinmektedir.

Tablo 36. Güzelce Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Adsız Kilise I	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II
	Adsız Kilise III

Literatürde yer almayan ancak alan çalışmasında varlığına rastlanılan yapılar olmuştur. Bu yapılar analiz edilirken Adsız Kilise II ve Adsız Kilise III olarak tanımlanmıştır.

Şekil 28. Güzelce Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.7.1.1. Adsız Kilise I

Güzelce Köyü Camii'nin yerinde bulunan kilise, daha sonra yıkılarak temel taşları üzerine 1948 yılında Güzelce Köyü Camii inşa edilmiştir.

Tablo 37. Güzelce Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSIKÖY VADİSİ-GÜZELCE MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Güzelce	40°43'9.12''K 39°32'22.56''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Cami	Tescilli
Krokisi			Konumu	
—				
Fotoğrafları				

2.2.7.1.2. Adsız Kilise II

Mahalle sakinleri tarafından kilisenin günümüzde kullanılmayan okul yapısının yerinde bulunduğu, ancak yıkılarak yerine okul binasının yapıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Tablo 38. Güzelce Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-GÜZELCE MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Güzelce	40°43'20.64''K 39°31'54.84''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
—				
Fotoğrafları				

2.2.7.1.3. Adsız Kilise III

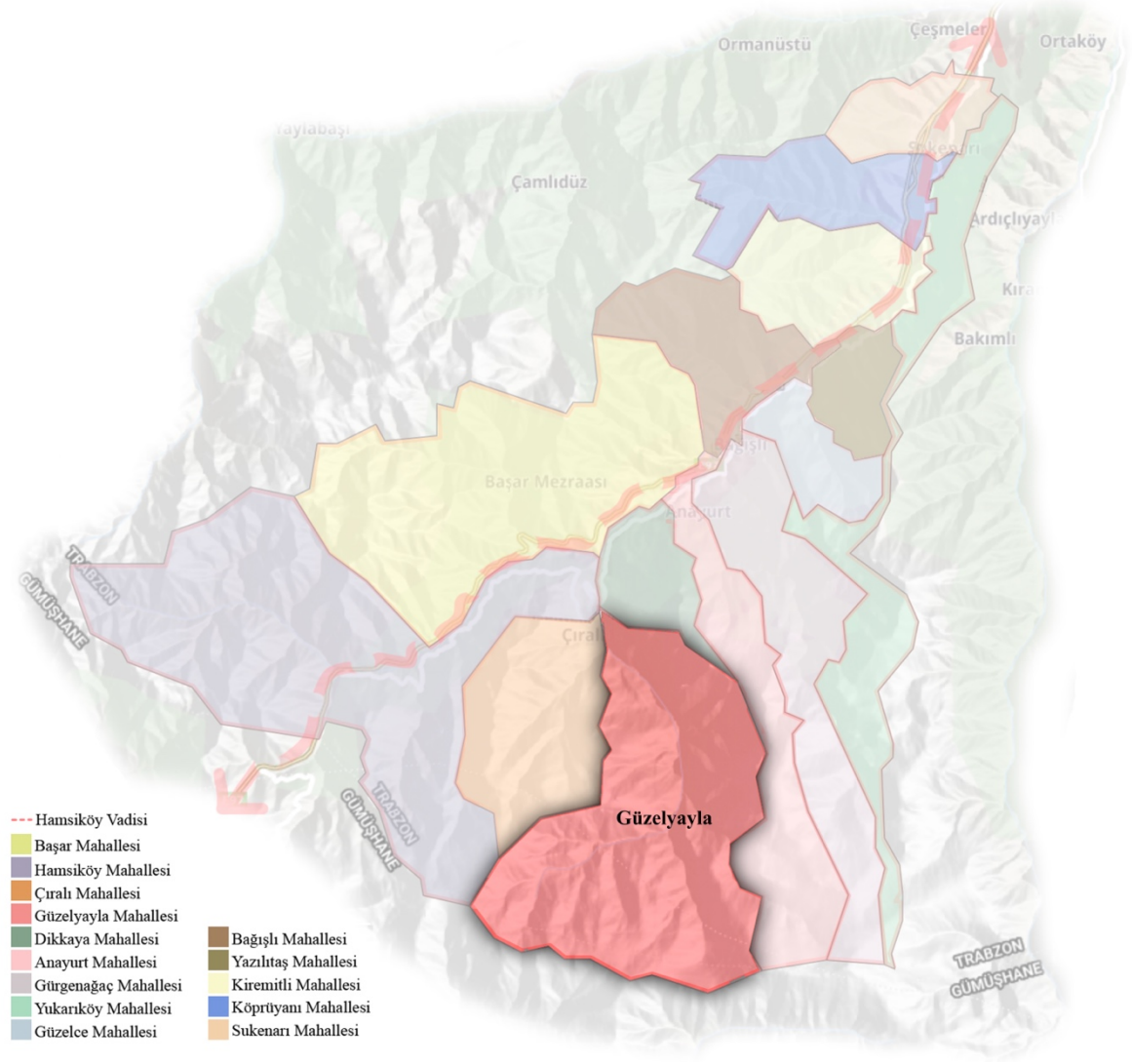
Mahalle sakinlerinden Hasan Gümüş'ün evine 500m. mesafede ağaçlığın içinde yer alan kilisenin yıkıldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 39. Güzelce Mahallesi Adsız Kilise III'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-GÜZELCE MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE III				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Güzelce	40°43'12.39''K 39°32'16.18''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				
-				

2.2.8. Güzelyayla Mahallesi

Coğrafya: Güzelyayla Mahallesi; kuzeyinde Dikkaya, doğusunda Anayurt, batısında Çıralı Mahallesi ve güneyinde ormanlarla çevrilidir.

Şekil 29. Hamsiköy Vadisi'nde Güzelyayla Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Güzelyayla Mahallesi'nin adının nerden geldiği ve geçmişi hakkında bir bilgiye kaynaklarda ulaşamamaktadır. Durmuş'a (2011) göre Fergan adlı topluluğun yerleşim yeridir.

Tablo 40. Güzelyayla Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Güzelyayla Mahallesi Diğer Adları	
Ferganli	Fergan-anton

Nüfus: 1835 yılı Nüfus defterinde Rum köyü olarak kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

2.2.8.1. Güzelyayla Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Literatürde Güzelyayla Mahallesi'ne ait herhangi bir gayrimüslim dini yapısına rastlanmamasına rağmen alan çalışması sırasında iki adet kilisenin varlığı tespit edilmiştir. Bu yapılar analiz edilirken Adsız Kilise I ve Adsız Kilise II olarak tanımlanmıştır.

Tablo 41. Güzelyayla Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II

Şekil 120. Güzelyayla Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.8.1.1. Adsız Kilise I

Güzelyayla Mahallesi eski muhtarı Nuri Erdoğan, kilisenin üzerinde bir kubbenin var olduğundan ve içerisinde bulunan 4 adet direğin bu kubbeyi taşıdığından bahsetmektedir. Yaklaşık 60 yıl önce kilisenin taşlarını kullanmak için dinamit ile bu kubbenin yıkıldığını belirtmiştir. Bir dönem cami olarak da kullanılan kilise günümüzde ambar olarak kullanılmaktadır.

Tablo 42. Güzelyayla Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSIKÖY VADİSİ-GÜZELYAYLA MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Güzelyayla	40°40'31.1''K 39°29'39.8''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Apsis beden duvarları yıkılmıştır.				
Krokisi			Konumu	
				
Fotoğrafları				
				

2.2.8.1.2. Adsız Kilise II

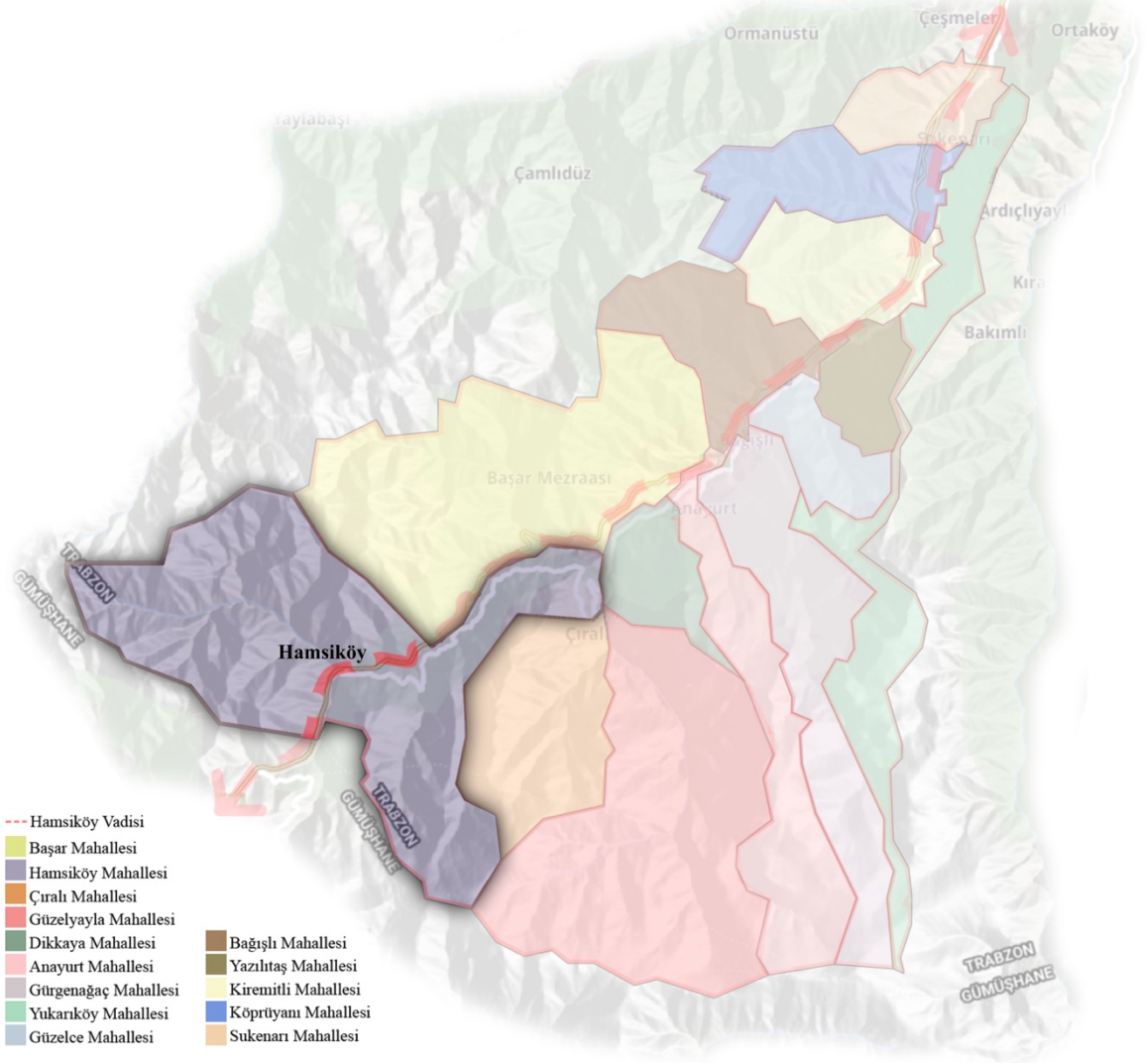
Eski mahalle muhtarı Nuri Erdoğan'a göre Güzelyayla Mahallesi'nde yer alan Kilise I'e 100m. mesafede, yol kenarında bulunan durağın yerinde bulunmakta idi. Ayrıca hemen yanında bir Rum mezarlığının da var olduğunu ancak daha sonra üzerinin dolgu ile kapatıldığını belirtmiştir.

Tablo 43. Güzelyayla Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-GÜZELYAYLA MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Güzelyayla	40°40'32.90''K 39°29'38.69''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				

2.2.9. Hamsiköy Mahallesi

Coğrafya: Hamsiköy Mahallesi; kuzeyinde Başar, doğusunda Çıralı Mahallesi, güneyinde ve batısında ormanlarla çevrilidir.

Şekil 31. Hamsiköy Vadisi'nde Hamsiköy Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Hamsiköy Mahallesi, Zigana Dağı'nın kuzey eteğinde Çin ve Hindistan'dan Avrupa'ya uzanan İpek Yolu güzergahı üzerinde bulunan eski bir konaklama yeridir. Yerel söylencelere göre Hamsiköy adının Arapça 5 (Hamse) rakamından geldiği düşünülse de Hamsiköy'e bağlı Zavera, Tsaxaranton, Melianton ve Fargananton adlı dört yerleşim biriminin varlığı bu düşüncüyü çürütmektedir. Eyüpoğlu

(1993) ise Hapsi adının beş yerleşim biriminden değil yılın soğuk geçen beş ayından geldiği kanısını savunmaktadır.

Tablo 44. Hamsiköy Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Hamsiköy Mahallesi Diğer Adları	
Tsaxar	Tsaxaranton
Anton Ciharli	Hapsiköy
Habsi	Hamseköy

Nüfus: Osmanlı belgelerinde Baş Maçuka olarak adlandırılan bölgede 1485'te 24 hanede 124, 1515'te 54 hanede 270, 1553'te 1 Müslüman ve 36 hanede 158 Rum nüfus kayıtlıdır. Rumca Maçka Tarihi'nde 1920'lerde Hamsiköy'de nüfus kayıtları ayrı olarak verilmektedir. Zavera'da 350, Tsaxaranton'da 450, Melianton'da 230 ve Fergananton'da 370 Rum nüfus verilmektedir (Karagöz, 2006).

Tablo 45. Hamsiköy Mahallesi Tımar defterleri ve nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1486	31	6	0	0
1835	341	60	0	0
1845	82	35	0	0
1876	502	215	0	0

1486 yılı Tımar defterine göre Hamsiköy Mahallesi'nde 6 hanede 31 gayrimüslim nüfus kayıtlı iken, Müslüman nüfusa rastlanmamaktadır. 1835 yılı nüfus sayımında 60 hanede 341 Hristiyan nüfus, 1845'te 35 hanede 82 Hristiyan nüfus, 1876 Nüfus sayımında ise 215 hanede 502 Rum nüfus kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

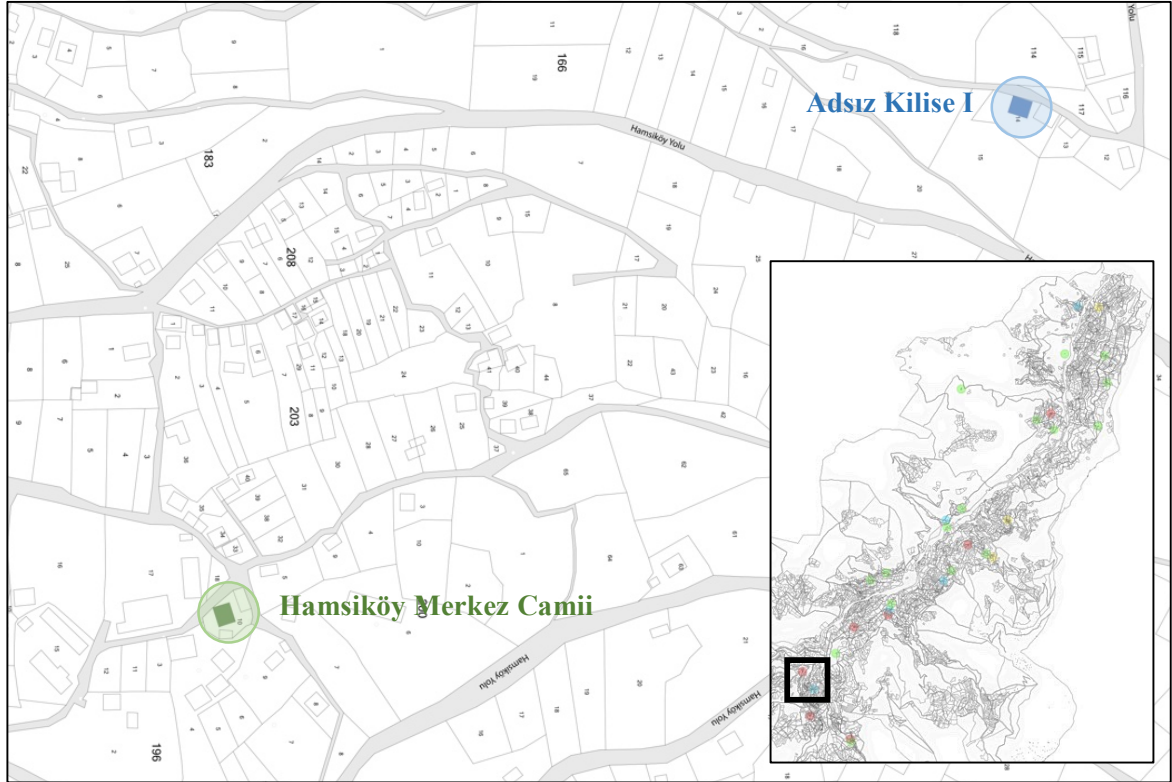
2.2.9.1. Hamsiköy Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Hamsiköy Mahallesi'nde dönüştürülmüş olan Hamsiköy Merkez Camii'nin yanında yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu Koimesis Kilisesi ve Holy Savior Şapeli'nin varlığı tespit edilmiştir. Theotokos Kilisesi'nin yıkıldığı, Holy Savior Şapeli'nin ise literatürde yer alan fotoğrafı göz önüne alındığında bu iki yapının Hamsiköy Merkez Camii'nden bağımsız yapılar olduğu açıktır.

Tablo 46. Hamsiköy Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Koimesis Kilisesi	-
Holy Savior Şapeli	-
	Hamsiköy Merkez Camii
	Adsız Kilise I
“-” : Alan çalışmasında bu yapıya rastlanmamıştır.	

Alan çalışması sırasında yalnızca konum bilgisine ulaşılabilen yıkılmış bir kilisenin varlığı daha tespit edilmiştir. Ancak bu kilisenin de bulunduğu yer itibari ile Theotokos Kilisesi ve Holy Savior Şapeli'nin konum bilgileriyle örtüşmediğinden bu iki yapıdan bağımsız bir yapı olduğu düşünülmektedir.

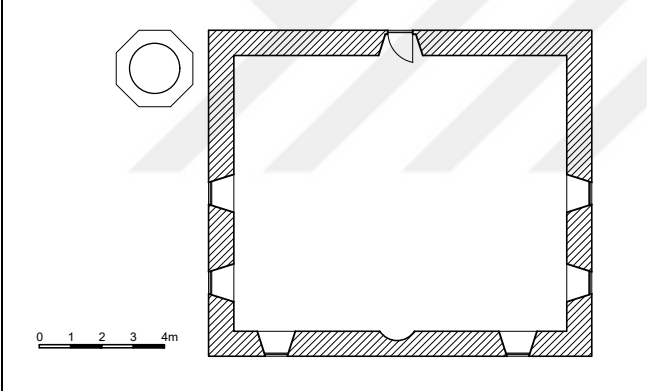

Şekil 32. Hamsiköy Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.9.1.1. Hamsiköy Merkez Camii

Özgün işlevi kilise olan Hamsiköy Merkez Camii, 10,4m.X12m. ebatlarındadır. Taşları orijinal olan caminin dönüştürülürken kiliseye ait kubbesi yıkılarak bir adet minare eklenmiştir.

Tablo 47. Hamsiköy Mahallesi Hamsiköy Merkez Camii'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMŞİKÖY VADİSİ-HAMŞİKÖY MAHALLESİ				
HAMŞİKÖY MAHALLESİ MERKEZ CAMİİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Hamsiköy	40°41'15.87''K 39°28'57.36''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Cami	Tescilli
Genel Özellikleri				
Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Dıştan dışa 10,4x12m. ölçülerindedir.				
Krokisi		Konumu		
				
Fotoğrafları				
				

2.2.9.1.2. Adsız Kilise I

Muhtarlık İhtiyar Heyeti'nden Cengiz Tunç'un bahsettiği kilise günümüze ulaşamamıştır. Kilisenin bulunduğu alan için gençlik zamanlarında dahi orada bir kilise yapısının bulunmamasına rağmen "Nerden geliyorsun diye sorduklarında kilisenin oradan geliyorum diye cevap verirdik." İfadesini kullandıklarını belirtmiştir.

Tablo 48. Hamsiköy Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-HAMSİKÖY MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Hamsiköy	40°41'31.61''K 39°28'44.37''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				
-				

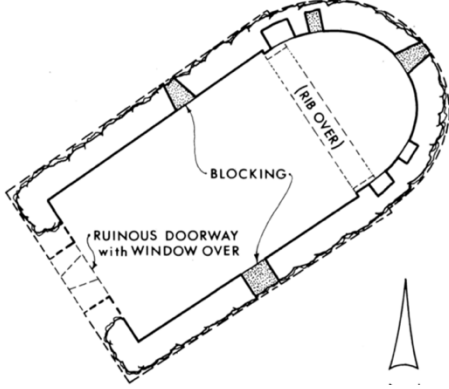

2.2.9.1.3. Koimesis Kilisesi

Tshacaryanton'un kuzeydoğusu Mytikaren'de, şimdiki Hamsiköy Mahallesi merkezinde yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Zerzelides (1959), duvar resimlerine sahip eski bir kilise olarak tanımladığı Koimesis'in Hamsiköy'de ilk yıkılan kiliselerden biri olduğunu ve sütlaç satan han, dükkan ve tezgahların arasında yer aldığını belirtmektedir (Bryer ve Winfield, 1970). Bu yapı yıkıldığı için tespit edilememiştir.

2.2.9.1.4. Holy Savior Şapeli

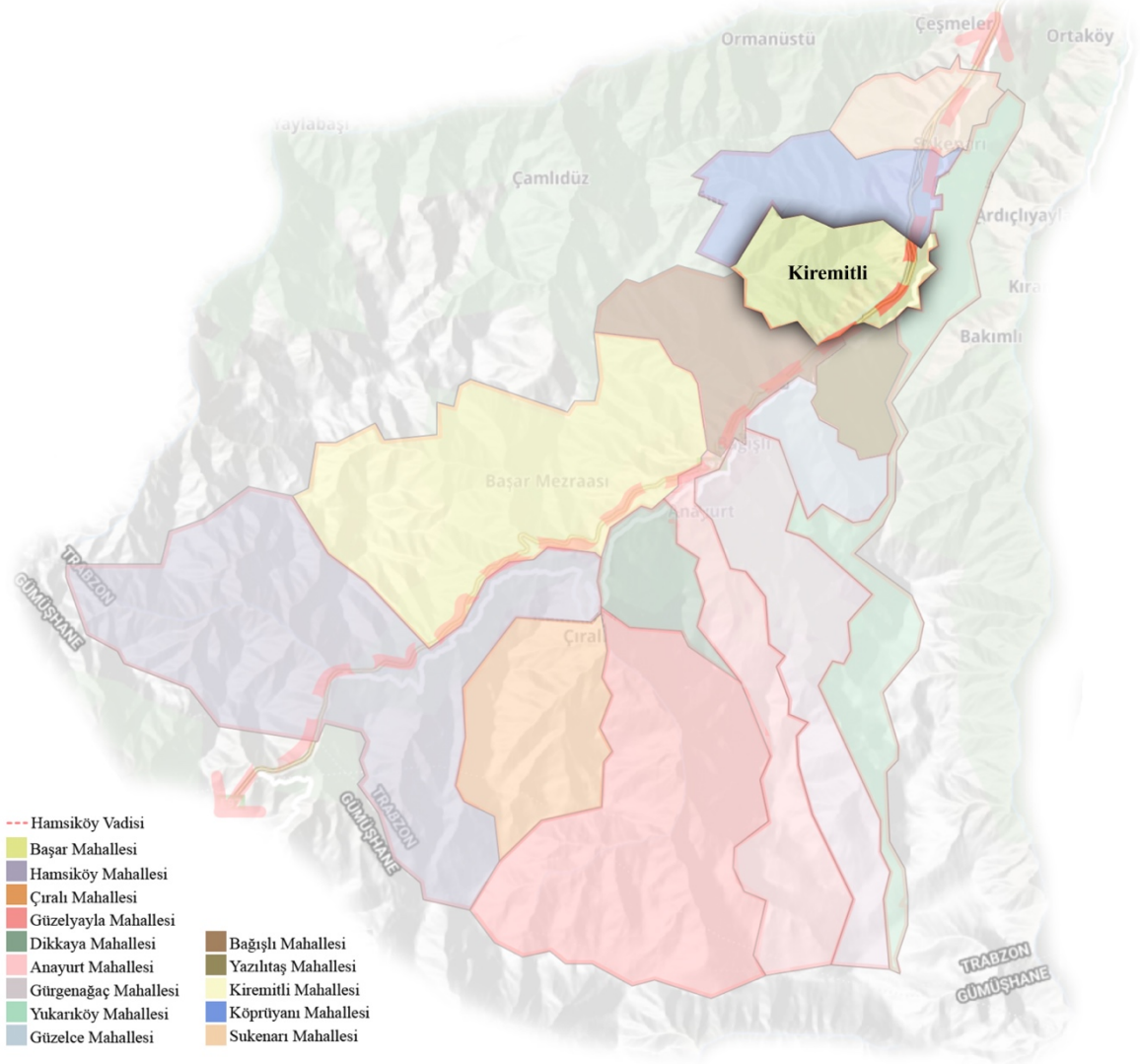
Zerzelides'in (1959) bir ortaçağ şapeli olarak tanımladığı Holy Savior, Lefka adı verilen Zaberan çiftliğinde, modern Hamsiköy'e bakan Palaiomatzouka Kalesi'nin yaklaşık 400m. doğusunda yer almaktadır. Dış ölçüleri 4m.X8m.'den fazla olmayan tek apsislidir. Naosun beşik tonozunun yüksekliği 3,65 metredir. Apsisin temiz bir şekilde inşa edilmiş yarım kubbesi önünde yivli bir kemer durmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Yıkıldığı için yeri tespit edilememiştir.

Tablo 49. Hamsiköy Mahallesi Holy Savior Şapeli'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-HAMSİKÖY MAHALLESİ				
HOLY SAVIOR ŞAPELİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Hamsiköy	Bilinmiyor	Ay Sotir
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
 <p>Kroki çizimi (Bryer ve Winfield, 1985)</p>			-	
Fotoğrafları				
			<p>Fotoğraf (Bryer ve Winfield, 1985)</p>	

2.2.10. Kiremitli Mahallesi

Coğrafya: Kiremitli Mahallesi; kuzeyinde Köprüyanı, doğusunda Yukarıköy, güneyinde ve doğusunda Bağışlı Mahallesi ile çevrilidir.

Şekil 33. Hamsiköy Vadisi'nde Kiremitli Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Bölgedeki kiremit imalathanelerinin varlığı sebebiyle Kiremitli adını alan (Durmuş, 2011) mahalle, 1928 yılı Köylerimizin adları adlı kitapta Sersa olarak geçmektedir. Sersa adı Ser-s-a olarak eklerine ayrıldığında, Farsça olan ser; baş, doruk, tepe, kenar anlamına gelmektedir. Mahalle, yüksek ve tepe yamaçta yer aldığından Sukenarı/Hamurya Mahallesi'nin kenarındaki mahalle anlamına gelebilmektedir. Kiremitli Mahallesi, Vazelon belgelerinde ise Therisitia, Aitherisa ve Therisa adları ile kayıtlıdır.

Tablo 50. Kiremitli Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Kiremitli Mahallesi Diğer Adları	
Thersa	Sersa
Therisa	Aitherisa
Therisitia	Terastane

Nüfus: Tahrir defterlerinde Terastane adı ile anılan Kiremitli Mahallesi'nde; 1485 yılında 20 hanede 97, 1515 yılında 23 hanede 119, 1553 yılında 2 Müslüman ve 13 Hristiyan hanede 80 nüfus bulunmaktadır. Rum kaynaklarında, 250 nüfusun yarısı Rum yarısı ise Türk olarak verilmektedir (Karagöz, 2006).

Tablo 51. Kiremitli Mahallesi Tahrir defterlerine göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1485	?	?	97-?	20-?
1515	?	?	119-?	23-?
1553	?	13	80-?	2

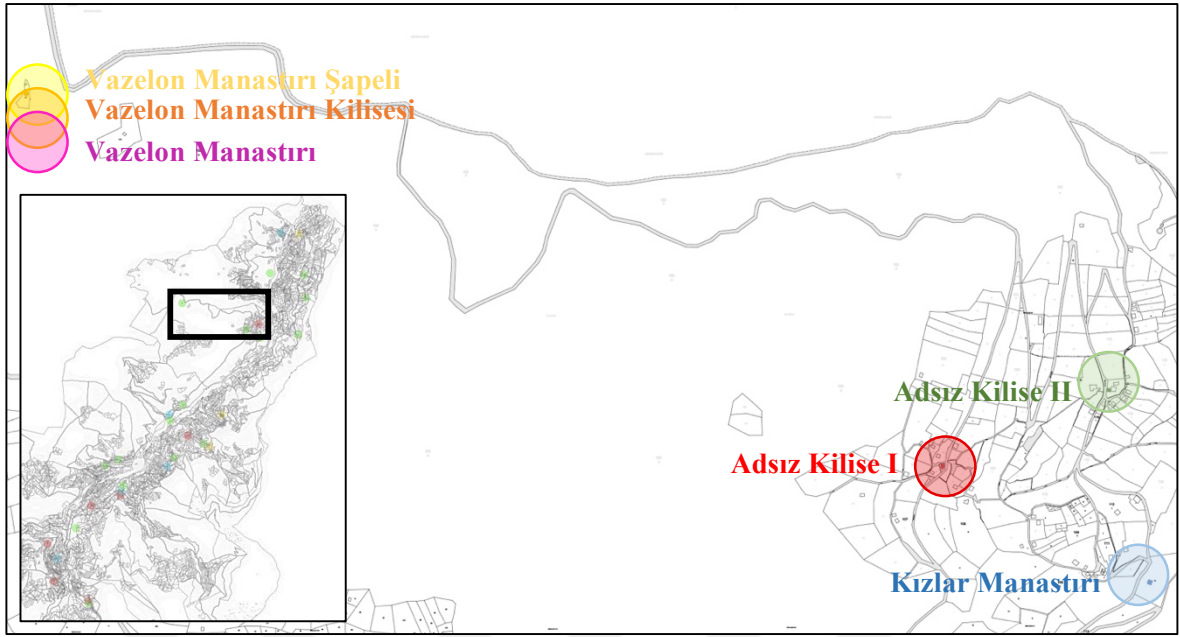
2.2.10.1. Kiremitli Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Kiremitli Mahallesi'ne ait Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu arşivinde Vazelon Manastırı, Vazelon Manastırı Kilisesi, Vazelon Manastırı Şapeli ve Kızlar Manastırı'nın varlığı tespit edilmektedir.

Tablo 52. Kiremitli Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Vazelon Manastırı	Vazelon Manastırı
Vazelon Manastırı Kilisesi	Vazelon Manastırı Kilisesi
Vazelon Manastırı Şapeli	Vazelon Manastırı Şapeli
Kızlar Manastırı	Kızlar Manastırı
	Adsız Kilise I
	Adsız Kilise II

Alan çalışması sırasında yerleri tespit edilen bu yapıların dışında literatürde yer almayan iki adet kilisenin varlığına daha rastlanmaktadır. Bu kiliseler analiz edilirken Adsız Kilise I ve II olarak tanımlanmıştır.

Şekil 34. Kiremitli Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.10.1.1. Adsız Kilise I

Günümüzde harabe halde olan kilise 7,5m. boyunda ve 5m. yüksekliktedir. Mahal sakinleri tarafından geçmişte kilisenin önünde bir Rum okulunun var olduğu belirtilmiştir.

Tablo 53. Kiremitli Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KİREMİTLİ MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Kiremitli	40°45'8.18''K 39°33'14.55''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
Kesme taştan inşa edilmiştir. Tonoz örtülüdür. Apsis beden duvarı tamamen yıkılmıştır.				
Krokisi			Konumu	
-				

Tablo 53'ün devamı

2.2.10.1.2. Adsız Kilise II

Günümüzde ayakta olmayan kilisenin yerinde bir mahalle sakininin konutu bulunmaktadır. Ancak konutun aşağısında mahalle sakinleri tarafından kiliseye ait olduğu söylenen bahçe duvarı kalıntılarına rastlanmaktadır.

Tablo 54. Kiremitli Mahallesi Adsız Kilise II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KİREMİTLİ MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Kiremitli	40°45'13.49''K 39°33'29.73''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil

Tablo 54'ün devamı

Krokisi	Konumu
-	
Fotoğrafları	
	

2.2.10.1.3. Vazelon Manastırı

Yahya Peygambere adanmış Vazelon Manastırı'nın ne zaman inşa edildiği ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak Bryer, Winfield, Ballance ve Isaac (2002) manastırın kuruluşunu M.S. 270 yılına, Canalıoğlu (1991), Sümerkan ve Okman (1999), Horuloğlu (1978) ise M.S. 317 yılına tarihlendirmektedir.

Değirmendere Vadisi'nin en önemli üç büyük manastırından biri olan Vazelon, 13.-20. Yüzyıllar arası bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatına etkin rol oynamış ve diğer manastırlara kıyasla kayıtları en sağlam tutulan manastır olmuştur (Bryer vd., 2002).

18. yüzyıl başlarında yeni vergilerden dolayı başrahip Rusya'dan yardım istemiştir. 19. Yüzyılda daha kötüye giden manastır yönetimi, 1859 yılında Meryemana/Sümela Manastırı'nın başrahibine devredilmiştir. Bölgedeki diğer vadilerde de görüldüğü gibi Vazelon Manastırı'nın binaları da 19. yüzyılda kapsamlı bir müdahale görmüş (Bryer vd., 2002), 20. yüzyılda ise yönetimin Meryemana/Sümela Manastırı'na devredilmesi sonrası mevcut yapıya yeni binalar eklenmiştir (Sinclair, 1989).

Vazelon, kutsal mağara önünde kilise, şapel ve odalardan oluşan tüm cephesi 40,80m. uzunluğunda ve 13m. genişlikte olan büyük bir manastır kompleksidir (Sümerkan ve Okman, 1999). Adını üzerinde bulunduğu Zouvalon/Zabulon Dağı'ndan almaktadır. Bölgede bulunan tüm manastırlardan daha üst yetkilere sahip olan Vazelon, aktif olarak kullanıldığı sırada 1923 yılındaki mübadele ile terk edilmiş ve büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

Yamaçta bulunan manastıra merdiven ile çıkılmaktadır. Merdiven bitiminde manastıra dikdörtgen bir açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Bu bölümden uzun ince bir koridor ile odalara geçilmektedir. Odalardaki ocak ve nişlerin bir çoğu günümüze ulaşmıştır. Koridorun her iki yanında üçer oda bulunmaktadır. Misafir ve öğrencilere ait olduğu bilinen odaların bulunduğu kısmın üç katlı ve üzerinde iki kat ahşap odaların yapılmış olduğu düşünülmektedir. Bu odaların bulunduğu kısımdan merdiven ile avluya çıkılmaktadır. Avluda Meryemana/Altındere Vadisi'nde bulunan Sümela Manastırı'nda olduğu gibi kutsal mağara önünde bir kilise bulunmaktadır. Büyük ölçüde tahrip olan kilisenin duvarları fresklerle bezelidir. Manastır içerisinde keşiş odaları, yemek odaları, mutfak, dehlizler gibi farklı işlevlere sahip yapıların bulunduğu bilinmektedir.

Tablo 55. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı'na ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KİREMİTLİ MAHALLESİ				
VAZELON MANASTIRI				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Kiremitli	40°45'35.28"K 39°31'48.00"D	Yahya, Ayana
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Arkeolojik Sit	Bilinmiyor	Manastır	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Tüm cephesi 40,8x13m.dir. Yamaçta bulunmakta ve merdiven ile çıkılmaktadır. İçerisinde keşiş ve yemek odaları, mutfak, dehliz gibi yapılar bulunmaktadır.				

Tablo 55'in devamı

Krokisi	Konumu
-	 <p>Vazelon Manastırı Şapeli Vazelon Manastırı Kilisesi Vazelon Manastırı</p>
Fotoğrafları	
	

Tablo 55'in devamı

2.2.10.1.4. Vazelon Manastırı Kilisesi

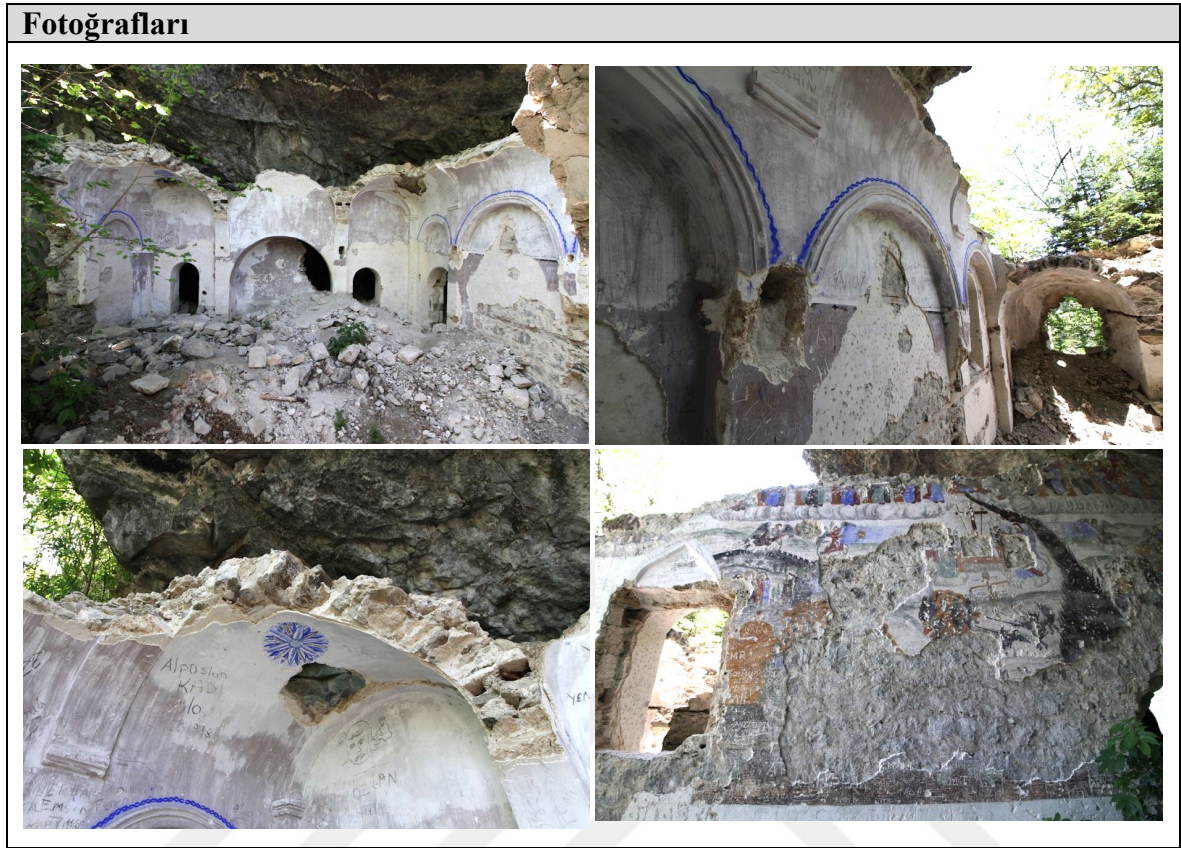
Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen Vazelon Manastırı Kilisesi'nin, ortaçağa ait bir kilise yerine yeniden inşa edilmiş olabileceğinin (Bryer vd., 2002) yanı sıra 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş olabileceği de ileri sürülmektedir (Sinclair, 1989).

Kilise; 8,35m.X9,8m. ebatlarında, doğu-batı yönelimli ve bazilikal planlıdır. Orta nefi yan neflerine göre geniş tutulan kilise, üç nefli ve üç apsislidir. Narteksi bulunmamaktadır.

Tablo 56. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Kilisesi'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KİREMİTLİ MAHALLESİ				
VAZELON MANASTIRI KİLİSESİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Kiremitli	40°45'35.28"K 39°31'48.00"D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Arkeolojik Sit	19.yy	Kilise	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Doğu-batı yönelimli ve bazilika planlıdır. 8,35x9,8m. ölçülerindedir. Orta nefi yan neflere göre daha geniş olmak üzere üç neflidir. Narteksi bulunmamaktadır.				
Krokisi			Konumu	
-				

Tablo 56'nın devamı

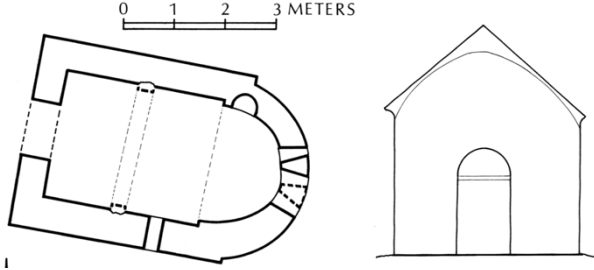
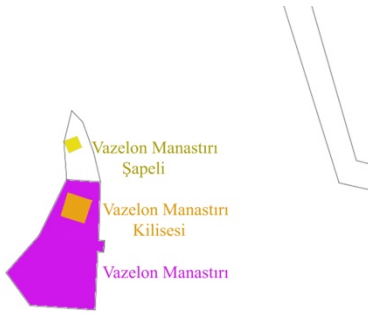

2.2.10.1.5. Vazelon Manastırı Şapeli

Vazelon Manastırı'nın 9m. kuzeyinde kalıntı halde bulunan şapel 15. Yüzyıla tarihlendirilmektedir (URL-3). Tek nef ve apsisli şapel, 3,5m.X5m. ebatlarında olup girişi batı yönünden yuvarlak kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Bryer ve Winfield'in (1985) çalışmasında bu şapel St. Elias adı ile geçmektedir.

Tablo 57. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Şapeli'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KİREMİTLİ MAHALLESİ				
VAZELON MANASTIRI ŞAPELİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Kiremitli	40°45'35.28"K 39°31'48.00"D	St. Elias
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Arkeolojik Sit	15.yy	Şapel	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Tek apsislidir. 3,5x5m. ölçülerinde olup girişi batı yönde yuvarlak kemerli açıklıktandır.				

Tablo 57'nin devamı

Krokisi	Konumu
 <p data-bbox="379 725 719 763">(Bryer ve Winfield, 1985)</p>	
Fotoğrafları	
	

2.2.10.1.6. Kızlar Manastırı

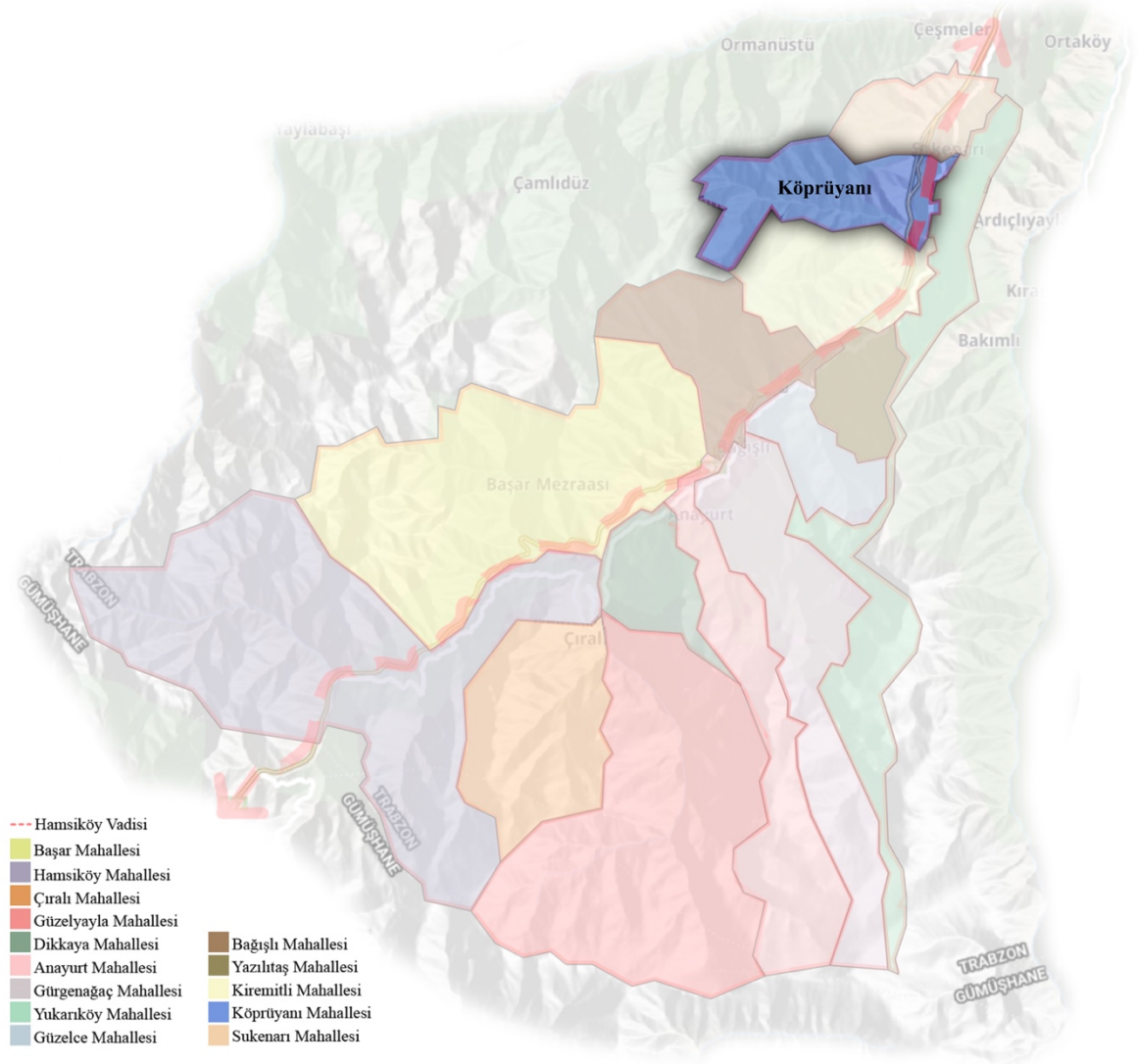
Kiremitli Mahallesi'nde yer alan Kızlar Manastırı da Vazelon ve Sümela Manastırları gibi kutsal bir mağara ile tamamlanmaktadır. Manastırın günümüzde ayakta olan taş bölümleri, ortaçağ yapısı olduğu hissini uyandırsa da 1858 yılında inşa edildiği bilinmektedir (URL-4).

Tablo 58. Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı'na ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KİREMİTLİ MAHALLESİ				
KIZLAR MANASTIRI				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Kiremitli	40°44'59.38''K 39°33'34.20''D	Panagia Keramesta
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	1858	Manastır	Harabe	Tescilli
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				

2.2.11. Köprüyanı Mahallesi

Coğrafya: Köprüyanı Mahallesi; kuzeyinde Sukenarı, doğusunda Yukarıköy, güneyinde Kiremitli Mahallesi ve batısında ormanlarla çevrilidir.

Şekil 35. Hamsiköy Vadisi'nde Köprüyanı Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Köprüyanı Mahallesi'nin diğer bir adı olan Sahanoy kelimesi Sahan-oy olarak eklerine ayrıldığında Sahan "bakır yemek kabı" anlamına gelmektedir. Yer adı olması mümkün gözükmediğinden adını burada yaşayan bir topluluktan almış olması daha muhtemeldir. Saha-n-oy olarak eklerine ayrıldığında ise Saha kelimesi, Perslerin Türkleri tanımladığı Saka kelimesi ile aynı anlamlıdır. Bu sebeple Sahanoy, "Saha ya da Sakaların yerleşim yeri" anlamına gelmekte olabilir.

Tablo 59. Köprüyanı Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Köprüyanı Mahallesi Diğer Adları
Sahanoy

Nüfus: 1486 yılı Tımar defterine göre 8 hanede 40 gayrimüslim nüfus kayıtlı iken Müslüman nüfus bulunmamaktadır. 1835 yılı nüfus sayımında 4 hanede 35 Müslüman ve 23 hanede 149 Hristiyan nüfus kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

Tablo 60. Köprüyanı Mahallesi Tımar defterleri ve Nüfus sayımlarına göre nüfus dağılımı

Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1486	40	8	0	0
1515	45	9	0	0
1553	60	12	0	0
1835	149	23	35	4

Köprüyanı Mahallesi mübadele sonrası göçler nedeniyle boşaltılmıştır. Dolayısıyla bir süre Sukenarı Mahallesi'ne bağlanmak durumunda kalmıştır.

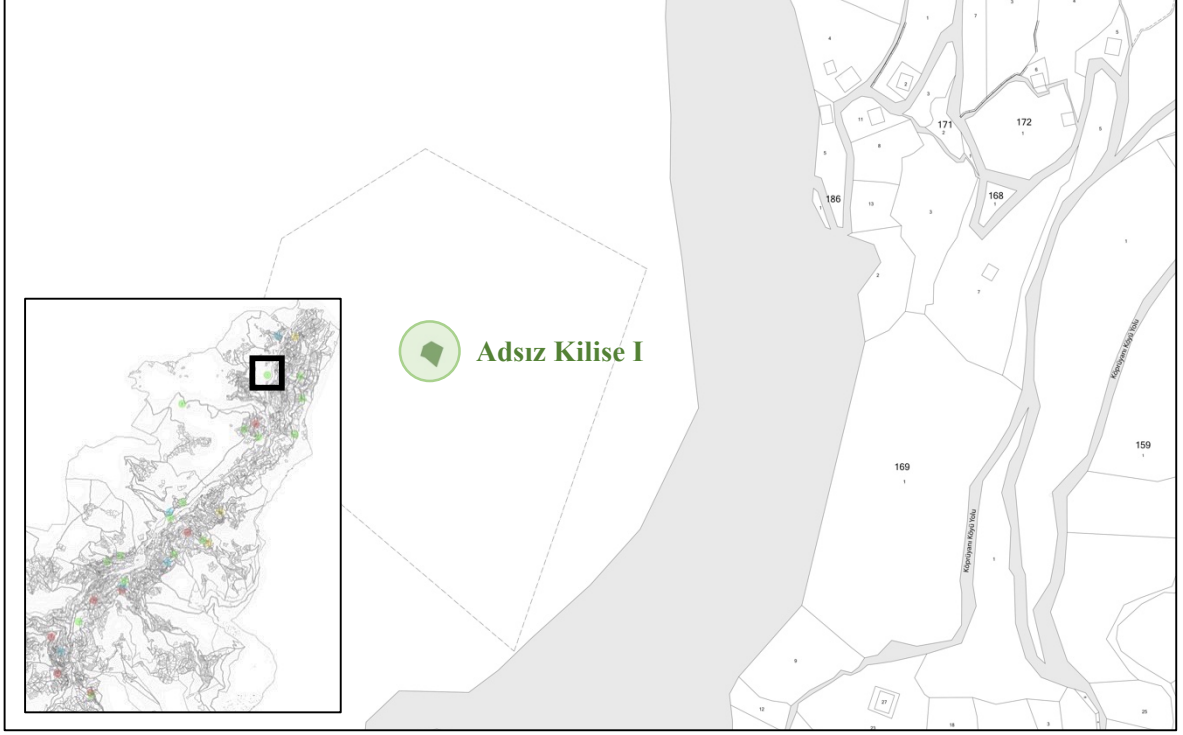
2.2.11.1. Köprüyanı Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Köprüyanı Mahallesi'nde yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'ın (1985) bahsetmiş olduğu Taxiarchai ve Gregory Kiliseleri tespit edilmiştir. Bu yapıların ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumlarına ait bilgilere ulaşılabilmektedir.

Tablo 61. Köprüyanı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Taxiarchai Kilisesi	-
Gregory Kilisesi	-
	Adsız Kilise I
“-” : Alan çalışmasında bu yapıya rastlanmamıştır.	

Alan çalışması sırasında bir kilise tespit edilmiştir. Ayakta olduğu tespit edilen bu yapının yıkılmış olan Gregory Kilisesi'nden, konumu itibari ile de Taxiarchai Kilisesi'nden bağımsız olduğu açıktır. Bu nedenle bu yapı analiz edilirken Adsız Kilise I olarak tanımlanmıştır.

Şekil 36. Köprüyanı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

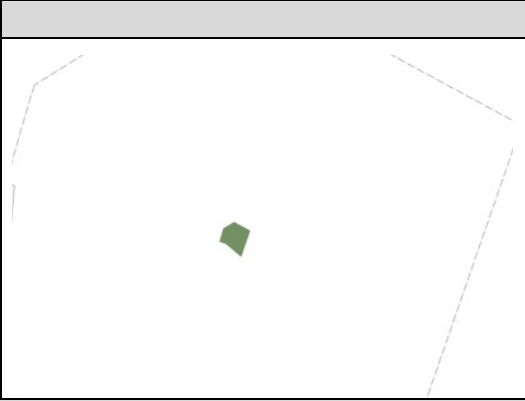
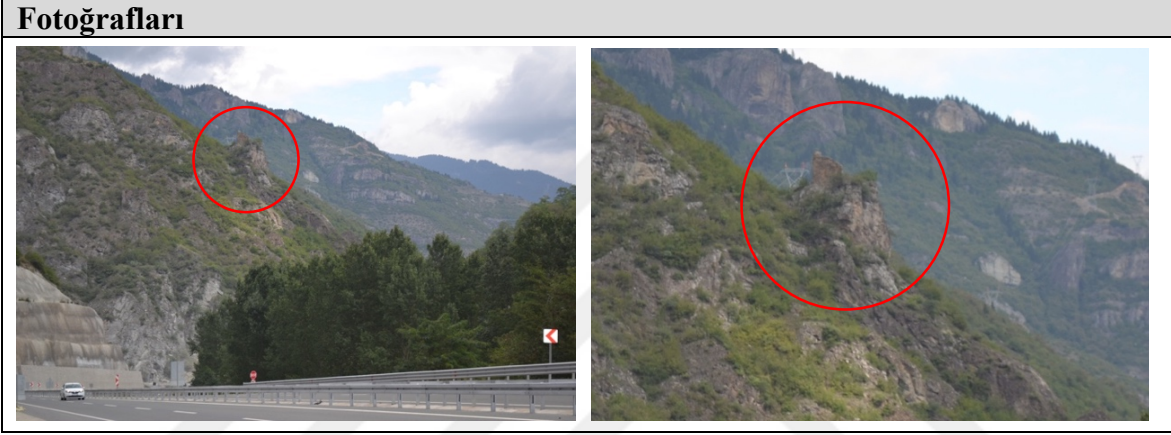
2.2.11.1.1. Adsız Kilise I

Ana yolun yukarısında, büyük bir kayanın üzerinde kalıntı halde bulunan kilise erişime kapalıdır.

Tablo 62. Köprüyanı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KÖPRÜYANI MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Köprüyanı	40°46'37.28''K 39°33'46.46''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil

Tablo 62'nin devamı

Krokisi
Fotoğrafları

2.2.11.1.2. Taxiarchai Kilisesi

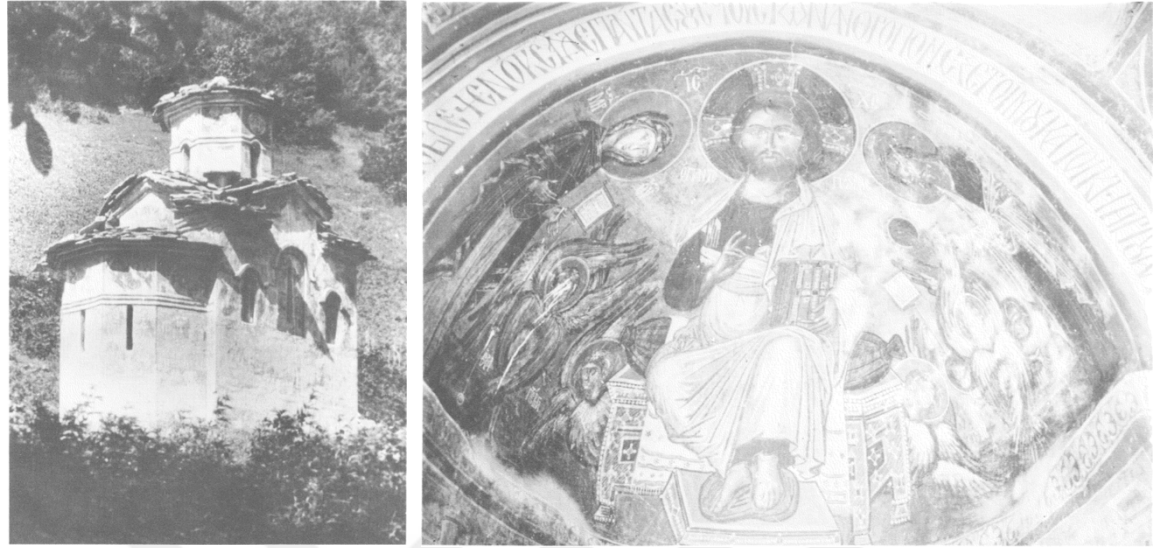
Sahanoy'un içinde, Dikkaya'nın yaklaşık 10km. güneybatısında ve Prytanis'in batı yakasında yer alan kilise, 1929-57 yılları arasında yıkılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985).

Tablo 63. Köprüyanı Mahallesi Taxiarchai Kilisesi'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-KÖPRÜYANI MAHALLESİ				
TAXIARCHAI KİLİSESİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Köprüyanı	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-			-	

Tablo 63'ün devamı

Fotoğrafları

Talbot Rice'a ait fotoğraflar (Bryer ve Winfield, 1985)

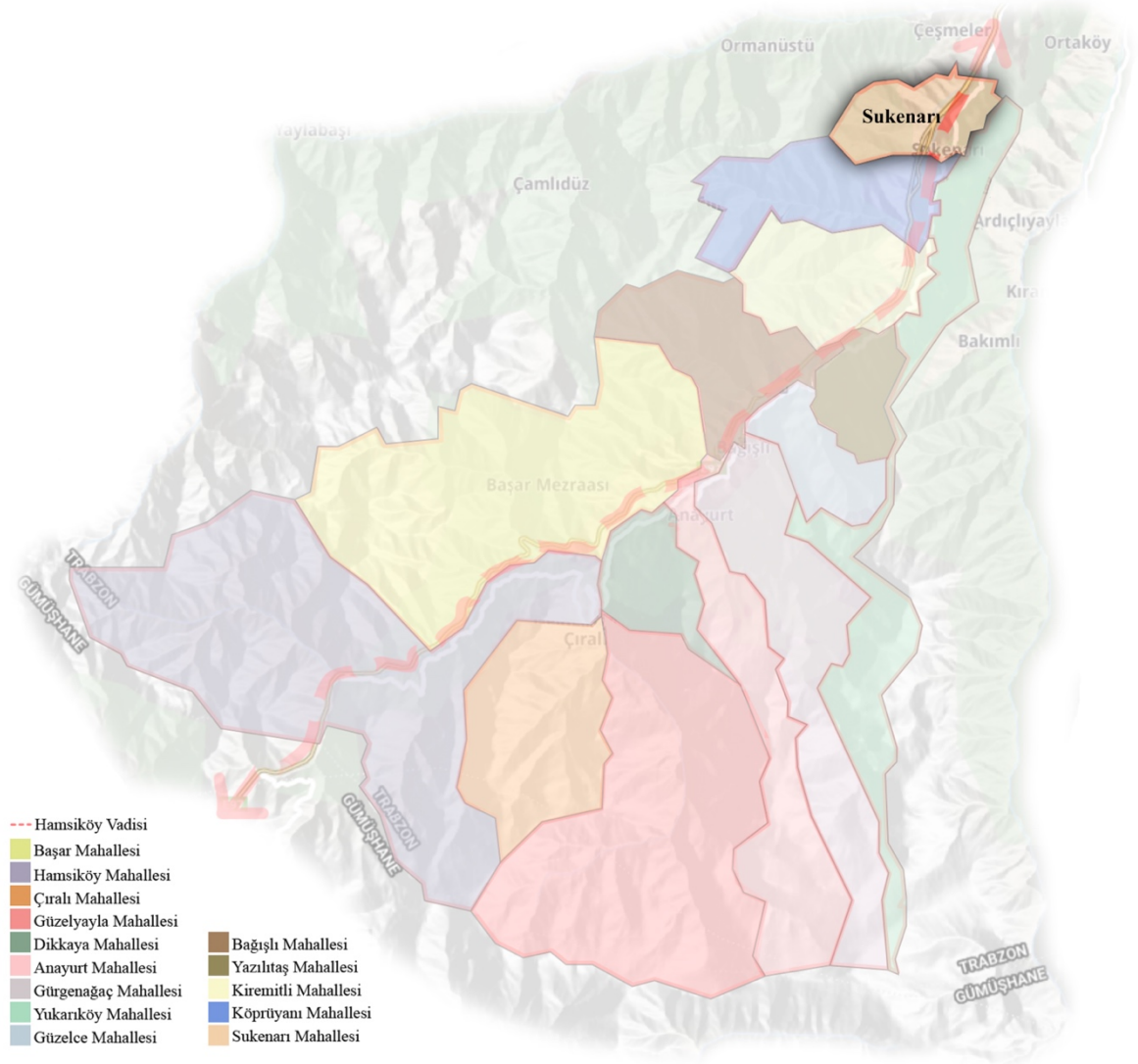
2.2.11.1.3. Gregory Kilisesi

Vazelon Manastırı'nın yaklaşık bir saatlik mesafe kadar uzağında, Sahanoy'da (Köprüyanı), ormanlık bir alanda bulunmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985).

Bu yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.12. Sukenarı Mahallesi

Coğrafya: Sukenarı Mahallesi; doğusunda Yukarıköy, güneyinde Köprüyanı Mahallesi ve batısında ormanlarla çevrilidir.

Şekil 37. Hamsiköy Vadisi'nde Sukenarı Mahallesi'nin konumu

İsmin kaynağı: Vazelon belgelerinde Xamouri adı ile geçen Sukenarı Mahallesi, Rum kaynaklarında Saxnoi (Köprüyanı) ve Thersa (Kiremitli) Mahallelerinin birleşmesi ile oluşan bir köy olarak geçmektedir (Karagöz, 2006).

Tablo 64. Sukenarı Mahallesi literatürdeki diğer adları

Sukenarı Mahallesi Diğer Adları	
Xamouri	Hamurya

Umar'a (1993) göre Hamouri adı Türkçe "hamur" sözcüğünden değil Ermenice "kalabalık" anlamına gelen "Xamur" sözcüğünden gelmektedir. Dolayısıyla buranın

Ermeni Paulikanları ile bir ilişkisinin olduğunu dile getirmektedir. Hamurya’da Mazila olarak gösterilen yer, eski Ermeni yer adları arasında Mazila adlı bir yer adı olarak da gösterilmektedir (Karagöz, 2006). Bu durum Umar’ın (1993) görüşünü desteklemektedir.

Nüfus: 1486’da Hamurya’da 29 hanede 149 Rum nüfusu bulunurken Müslüman nüfus bulunmamaktadır. 1515 yılı tahrir defterlerine göre Müslüman olan 1 adet haneye rastlanmaktadır (Lowry, 1982). 1835’te 35 hanede 251 gayrimüslim ve 16 hanede 102 Müslüman nüfus bulunmaktadır. 1876 yılında ise 473 gayrimüslim ve 32 Müslüman nüfusa rastlanmaktadır (Durmuş, 2011).

Tablo 65. Sukenarı Mahallesi Tımar defteri ve nüfus sayımına göre nüfus dağılımı

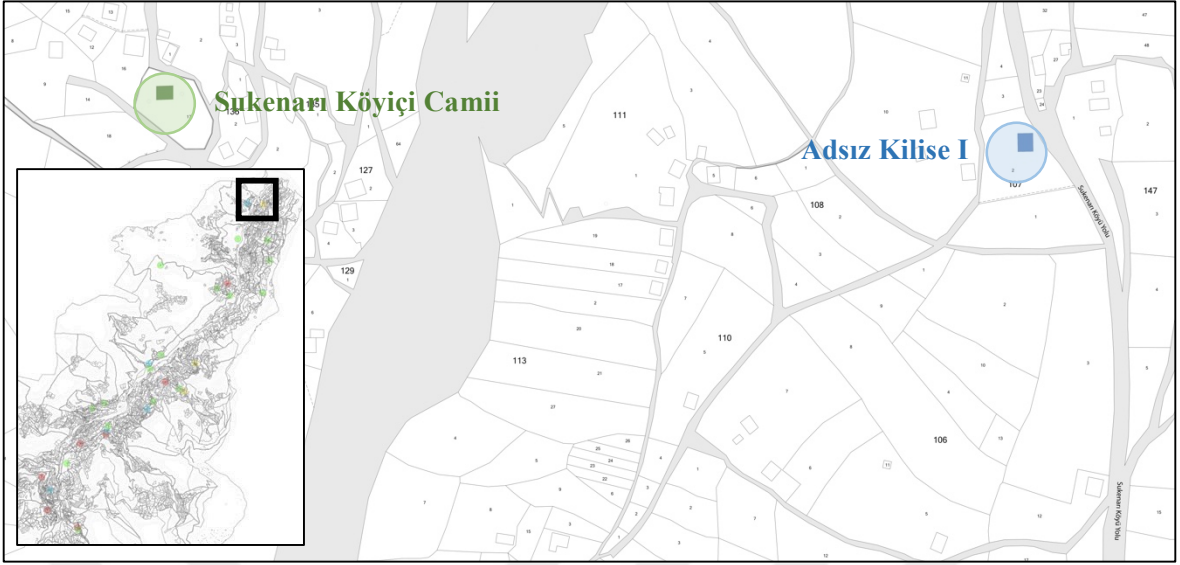
Yıllar	Gayrimüslim		Müslüman	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
1486	149	29	0	0
1835	251	35	102	16
1876	473	?	32	?

2.2.12.1. Sukenarı Mahallesi’nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Literatürde Köprüyanı Mahallesi’nde gayrimüslim dini yapısına rastlanmamaktadır. Literatürde yer almayan ancak alan çalışmasında varlığına rastlanan bir adet camiye dönüştürülmüş ve bir adet de yıkılmış kiliseye ulaşılmıştır.

Tablo 66. Sukenarı Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
	Sukenarı Mahallesi Köyiçi Cami
	Adsız Kilise I

Şekil 38. Sukenarı Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.12.1.1. Sukenarı Mahallesi Köyiçi Cami

Özgün işlevi kilise olan Sukenarı Mahallesi Köyiçi Cami'nin giriş kapısı üzerinde yapım tarihi 1340 olarak yazılıdır. Büyük bir kayanın üzerinde yer alan kiliseye ait bahçe duvarları korunarak günümüze ulaşmıştır.

Tablo 67. Sukenarı Mahallesi Köyiçi Cami'ne ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-SUKENARI MAHALLESİ				
SUKENARI MAHALLESİ KÖYİÇİ CAMİ				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Sukenarı	40°46'46.38''K 39°34'1.56''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Cami	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	

Tablo 67'nin devamı

2.2.12.1.2. Adsız Kilise I

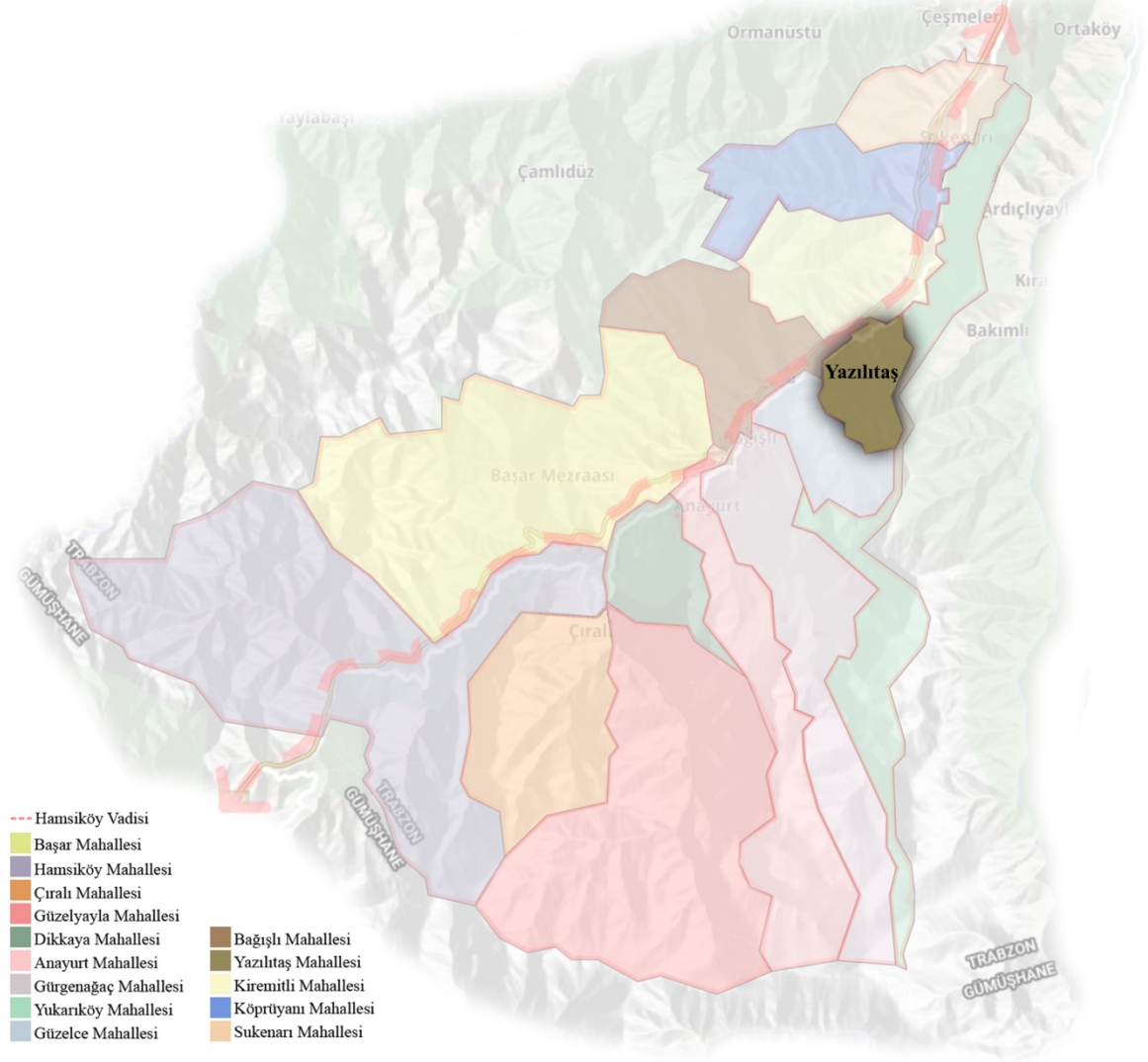
Günümüzde ayakta olmayan kilisenin yerinde Sukenarı Mahallesi Cami bulunmaktadır. Caminin 1972 yılında yapıldığı bilinmektedir.

Tablo 68. Sukenarı Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-SUKENARI MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Sukenarı	40°46'46.78''K 39°34'31.29''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				
-				

2.2.13. Yazılıtaş Mahallesi

Coğrafya: Yazılıtaş Mahallesi; kuzeyinde Kiremitli, doğusunda Yukarıköy, güneyinde Güzelce ve batısında Bağışlı Mahallesi ile çevrilidir.

Şekil 39. Hamsiköy Vadisi'nde Yazılıtaş Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Yazılıtaş Mahallesi'nin literatürde geçen adı Yanandoz kelimesi Yanan-d-oz olarak eklerine ayrıldığında “yanan yer” anlamına gelmektedir. Ancak bunu işaret eden herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır. Yan-an-d-oz olarak incelendiğinde; Kumanca yan “dönmek”, an Farsça “-den,-dan” anlamına gelmektedir. D bağ eki iken, oz da “yer” demektir. Bunun sonucu olarak “Yandaki yer, dönenlerin yeri” gibi bir anlam

çıkartılacak olursa Gürgenağaç'tan (Yanakandos) ayrılan ve/veya yanındaki yer demek uygun görünmektedir.

Tablo 69. Yazılıtaş Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Yazılıtaş Mahallesi Diğer Adları	
Giannanton	Yanandoz

Nüfus: 1845 yılı nüfus sayımına göre 25 hanede 66 Hristiyan nüfusa sahip olan bir Hristiyan köyü olarak kayıtlıdır (Durmuş, 2011).

2.2.13.1. Yazılıtaş Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Yazılıtaş Mahallesi'nde yalnızca Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu St. Eugenios ve St. Marina Kiliseleri tespit edilmiştir. Bu yapıların ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yalnızca konumlarına ait bilgilere ulaşılabilmektedir.

Tablo 70. Yazılıtaş Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
St. Eugenios Kilisesi	?
St. Marina Şapeli	?
	Adsız Kilise I
“?” : Alan çalışmasında tespit edilen diğer yapılardan biri ile örtüşmesi muhtemeldir.	

Ayrıca alan çalışmasında varlığına rastlanan bir kilise daha olmuştur. Zerzelides (1959) ve Bryer-Winfield'in (1985) bahsetmiş olduğu St. Eugenios ve St. Marina Şapeline karşılık geldiğine referans verecek kesin bir iz bulunmadığından alan çalışmasında tespit edilen bu yapı analiz edilirken Adsız Kilise I olarak tanımlanmıştır.

Şekil 40. Yazılıtaş Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

2.2.13.1.1. Adsız Kilise I

Yazılıtaş Mahallesi Köyiçi Cami imamı, kilisenin temelinin sağlam olmaması ve toprağın kaygan olması sebebi ile yıkıldığını ve yerine yeni bir cami inşa edildiğini belirtmektedir. Camiye minare ekleneceği zaman temel açılımı sırasında zemin altında mahzeni andıran dört köşe şeklinde küçük odacıklara ve çok fazla insan kemiğine rastladıklarını, üzerinin kapatılarak minarenin başka bir noktaya inşa edildiğini belirtmiştir.

Cami bahçesinde kiliseye ait orijinal taşlara rastlanmaktadır. Kiliseden kalma sütun ayakları ise cami bahçesinin çeşitli noktalarına yerleştirilmiştir. Cami içerisinde Rumlardan kaldığı iddia edilen çeşitli objeler de mevcuttur. Ayrıca kiliseye ait olduğu söylenen demir bir pencerenin günümüze kadar geldiği ancak bir koleksiyoncu tarafından alınarak götürüldüğü belirtilmiştir. Cami imamı kiliseye ait kalıntılardan yola çıkarak geçmişte Yazılıtaş Mahallesi'nin Hristiyanlar için önemli bir ibadet noktası olabileceğini düşünmektedir.

Tablo 71. Yazılıtaş Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-YAZILITAŞ MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Yazılıtaş	40°43'41.79''K 39°32'39.66''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Yıkılmış	Tescilli Değil
Krokisi			Konumu	
-				
Fotoğrafları				
-				

2.2.13.1.2. St. Eugenios Kilisesi

Talbot Rice'in kayalık bir tepenin üzerinde olduğunu söylediği St. Eugenios Kilisesi, Giannanton (Yazılıtaş) ve Pontila (Güzelce) arasında Prytanis'in (Değirmendere) doğu kıyısında yer almaktadır. Küçük yuvarlak apside sahip bazilikal planlı kilise, 1962 yılından önce yıkılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985).

Talbot Rice, kilisenin duvar resimlerini incelediğinde 16.yüzyıla ait olduğunu söylerken, Zerzelides (1959) ise kilisenin çok daha eskilere dayandığını ve bir ortaçağ kilisesi olabileceğini iddia etmektedir.

Bu yapı yıkıldığı için tespit edilememiştir.

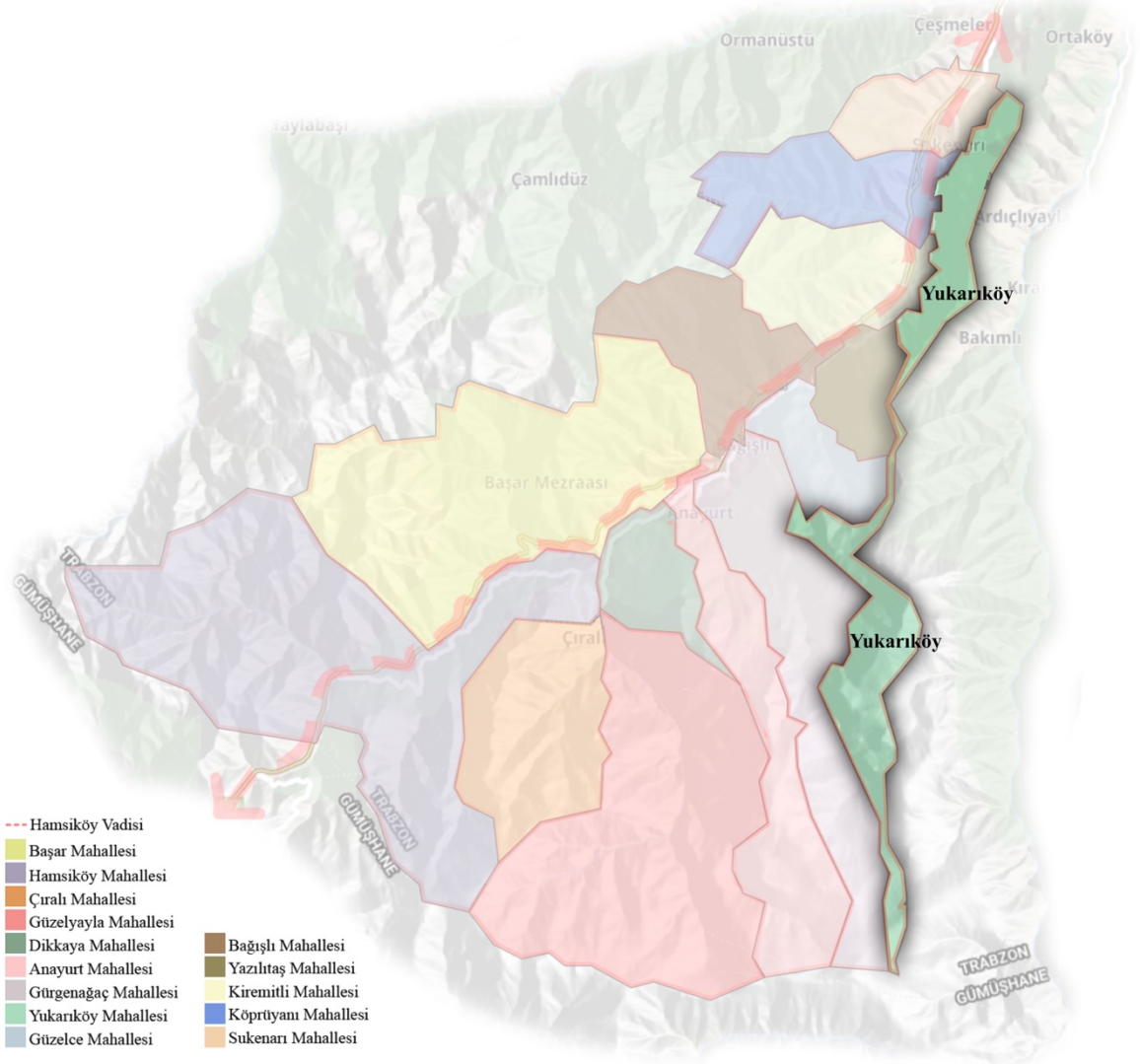
2.2.13.1.3. St. Marina Şapeli

Zerzelides'in (1959) Komnenos döneminden kalma olduğunu söylediği St. Marina Şapeli, Giannanton (Yazılıtaş) ve Pontila (Güzelce) arasında Prytanis'in (Değirmendere)

doğu kıyısında ve muhtemelen St. Eugenios'un yakınında yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985). Ancak yapıya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından tespit edilememiştir.

2.2.14. Yukarıköy Mahallesi

Günümüz Yukarıköy Mahallesi; batısında Sukenarı, Köprüyanı, Kiremitli, Yazılıtaş, Güzelce ve Gürgenağaç Mahallesi, doğusunda ve güneyinde ormanlarla çevrilidir.

Şekil 41. Hamsiköy Vadisi'nde Yukarıköy Mahallesi'nin konumu

İsminin kaynağı: Khortokopion, Helence "ot kesme yeri" demektir. Khortos "ot", korto "kesmek", ion "yer" olduğundan Hortokop kelimesi "ot kesme yeri" anlamına gelmektedir. Ancak Hortokop bölgesi daha çok kayalıklarla kaplı olan kıraç bir yerdir.

Tablo 72. Yukarıköy Mahallesi'nin literatürdeki diğer adları

Yukarıköy Mahallesi DiğerAdları	
Khortokopion	Xortokopikos
Hortokop	Hortokob-i Bala

Nüfus: Hortokob, 1835 yılı nüfus defterine göre Müslüman ve Hristiyan nüfusun bir arada yaşadığı bir köy olarak kayıtlıdır.

1876-77 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Hortokob-i Zir/Aşağı Hortokop, Hortokob-i Bala/Yukarı Hortokop ve Hortokob-i Vusta/Orta Hortokop olarak üçe ayrılmaktadır. Bu ayrılma ile birlikte bir miktar gayrimüslim ile Müslüman olanlar Aşağı Hortokop/Kozağaç'a, gayrimüslimler ise Orta Hortokop/Ortaköy ve Yukarı Hortokop/Yukarıköy'e yerleşmişlerdir. Salnameye göre Yukarıköy'de 73 hanede 194 Rum nüfus bulunmaktadır.

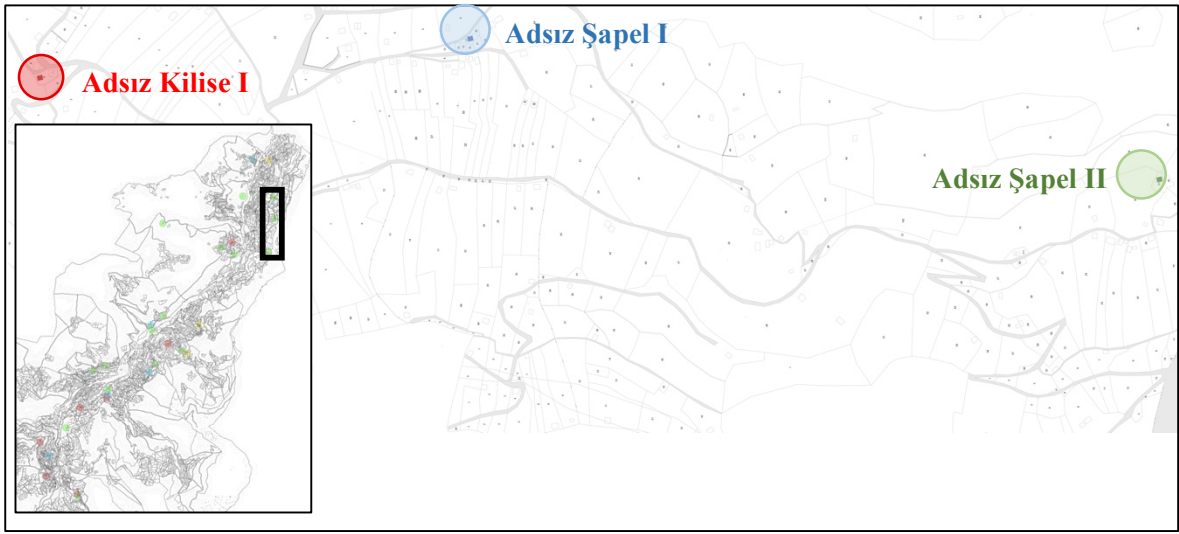
2.2.14.1. Yukarıköy Mahallesi'nde Yer Alan Gayrimüslim Dini Yapıları

Yukarıköy Mahallesi'nde tescilli olduğu bilinen Adsız Şapel I ve II'nin yanında yalnızca Durmuş'un (2013) bahsetmiş olduğu Ayane adında bir manastır yapısı tespit edilmiştir. Ancak bu yapının ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte konumuna ait bir bilgiye de ulaşamamaktadır.

Tablo 73. Yukarıköy Mahallesi gayrimüslim dini yapıları

Literatürde Yer Alanlar	Alan Çalışmasında Tespit Edilenler
Adsız Şapel I	Adsız Şapel I
Adsız Şapel II	Adsız Şapel II
Ayane Manastırı	-
	Adsız Kilise I
“-” : Alan çalışmasında bu yapıya rastlanmamıştır.	

Alan çalışması sırasında varlığına rastlanan bir adet kilise daha olmuştur. Bu yapı analiz edilirken Adsız Kilise I olarak tanımlanmıştır.

Şekil 132. Yukarıköy Mahallesi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim dini yapıları

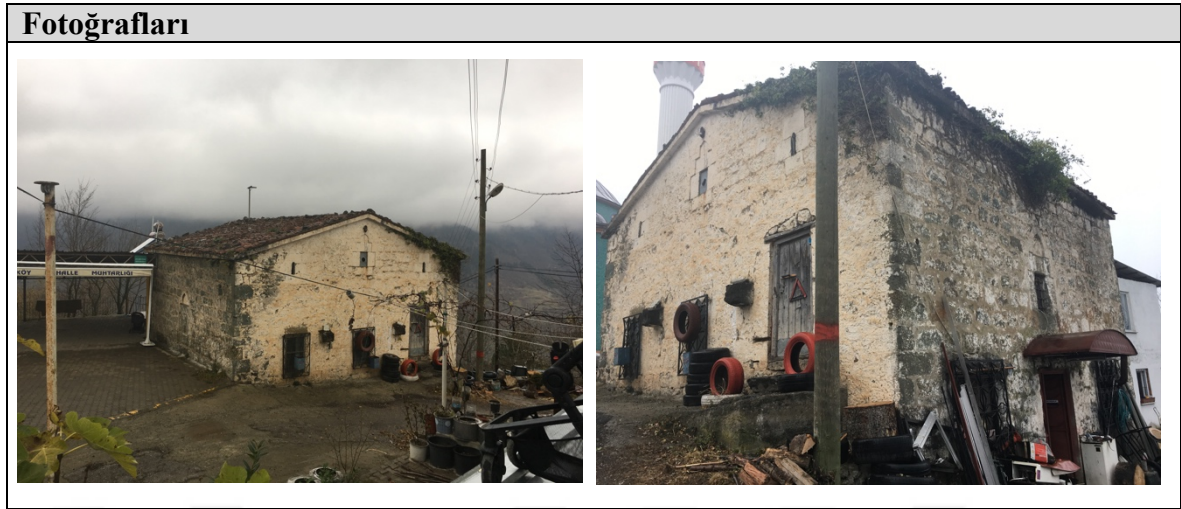
2.2.14.1.1. Adsız Kilise I

Yukarıköy Mahallesi Cami'nin hemen bitişiğinde konumlanan kilise, yaklaşık 8m.X9m. ebatlarında ve 5m. yüksekliğindedir. Kesme taştan inşa edilmiş kilise günümüzde kullanılmamakta ve atıl durumdadır.

Tablo 74. Yukarıköy Mahallesi Adsız Kilise I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSIKÖY VADİSİ-YUKARIKÖY MAHALLESİ				
ADSIZ KİLİSE I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Yukarıköy	40°46'3.24"K 39°34'32.39"D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Kilise	Harabe	Tescilli Değil
Genel Özellikleri				
Dıştan dışa 8x9m.lik kesme taştan inşa edilmiştir. Kıırma çatılıdır.				
Krokisi			Konumu	

Tablo 74'ün devamı

2.2.14.1.2. Adsız Şapel I

Yukarıköy Mahallesi sakinlerinden İsmail Aksoy'un arazide refakat etmesi sonucu tespit edilen şapel, patika yolun hemen aşağısında yer almaktadır. Bitki örtüsü ile kaplı olan şapel yaklaşık 10m. boyunda, 5m. yüksekliğinde ve tek apsisli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 75. Yukarıköy Mahallesi Adsız Şapel I'e ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSIKÖY VADİSİ-YUKARIKÖY MAHALLESİ				
ADSIZ ŞAPEL I				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Yukarıköy	40°45'40.0''K 39°34'35.0''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Şapel	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Beden duvarları büyük ölçüde yıkılmıştır. Tek apsisli olduğu düşünülmektedir.				
Krokisi			Konumu	

Tablo 75'in devamı

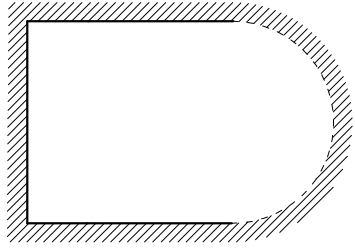
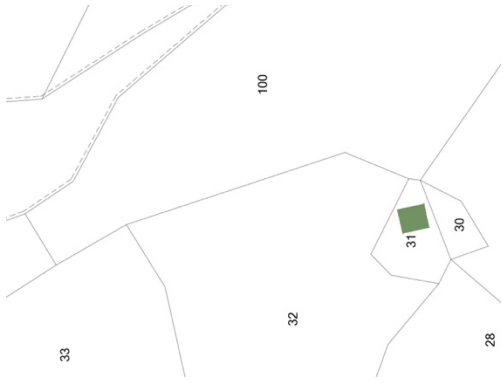

2.2.14.1.3. Adsız Şapel II

Karamahalle'de, İsmail Aydın'a ait evin yukarısındaki patika yol üzerinde, ağaçlığın içinde yer almaktadır. Topoğrafya şartları ve bitki örtüsünden dolayı patika yol boyunca algılanması güç olan şapel yaklaşık 10m.X11m. ebatlarında, 5m. yüksekliğinde ve tek apsisli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 76. Yukarıköy Mahallesi Adsız Şapel II'ye ait yapı kimlik kartı

DEĞİRMENDERE-HAMSİKÖY VADİSİ-YUKARIKÖY MAHALLESİ				
ADSIZ ŞAPEL II				
İli	İlçesi	Mahallesi	Koordinatları	Diğer Adı
Trabzon	Maçka	Yukarıköy	40°45'2.45''K 39°34'23.84''D	Bilinmiyor
Yapı Türü	Yapım Tarihi	Özgün İşlevi	Mevcut Durumu	Tescil Durumu
Dini	Bilinmiyor	Şapel	Harabe	Tescilli
Genel Özellikleri				
Dıştan dışı 10x11m. ölçülerinde tek apsisli olduğu düşünülmektedir. Üst örtü tamamen çökmüştür.				

Tablo 76'nin devamı

Krokisi	Konumu
	
Fotoğrafları	
	

2.2.14.1.4. Ayane Manastırı

Durmuş (2013), Meryemana Vadisi'nin tarihini incelediği çalışmasında bölgenin antik değerleri içerisinde yer alan kiliseleri incelerken Hortokob/Yukarıköy'de de Ayane adında bir manastırın var olduğunu ve bu manastırın da bahsetmiş olduğu kızlar manastırlarından birisi olduğunu dile getirmektedir. Ancak alan çalışması sırasında görülmüştür ki bölge sakinleri Yukarıköy Mahallesi'ne ait bir manastır yapısının geçmişte veya günümüzde var olup olmadığı hakkında bir bilgiye sahip değildir.

Vadideki diğer mahallelerden birkaçında daha Bryer ve Winfield (1985) tarafından var olduğu bilinen manastır yapıları bulunmaktadır. Ancak Ayane Manastırı'nda olduğu gibi bu manastırların da varlığı hakkında yerel halkın bir bilgisi yoktur. Dolayısıyla Yukarıköy Mahallesi'nde Durmuş'un (2013) bahsettiği Ayane Manastırı'nın var olması muhtemel gözükmemektedir.

3. BULGULAR VE İRDELEME

3.1. Trabzon-Değirmendere Hamsiköy Vadisi'nde Kilise İnşası

Osmanlı Devleti, inanç ve milliyet farkı gözetmeksizin topraklarında yaşayan tüm tebaanın din ve vicdan hürriyetini güvence altına almıştır. Bunun bir sonucu olarak ibadethanelerin korunması ve ihtiyaç dahilinde inşa ve tamirine önem gösterilmiştir. Her ne kadar İslam Hukuku'nda yeni kilise inşa etmek şeklen yasak olsa da ihtiyaç halinde yeni kiliselerin inşasına izin verilmiştir. Buna bağlı olarak gayrimüslimler, kilise inşa etmenin yasak olduğu 19. Yüzyıl öncesi dönemde mevcut kiliselerinin onarımları ve yeniden inşalarıyla yetinmek durumunda kalmıştır. 19. Yüzyıl itibariyle Tanzimat Fermanı ve benzer uygulamalarda gayrimüslimlere tanınan geniş hak ve imtiyazlarla kilise inşa etmek kolaylaşınca Değirmendere Vadisi ve kollarında ciddi oranda kilise artışı meydana gelmiştir.

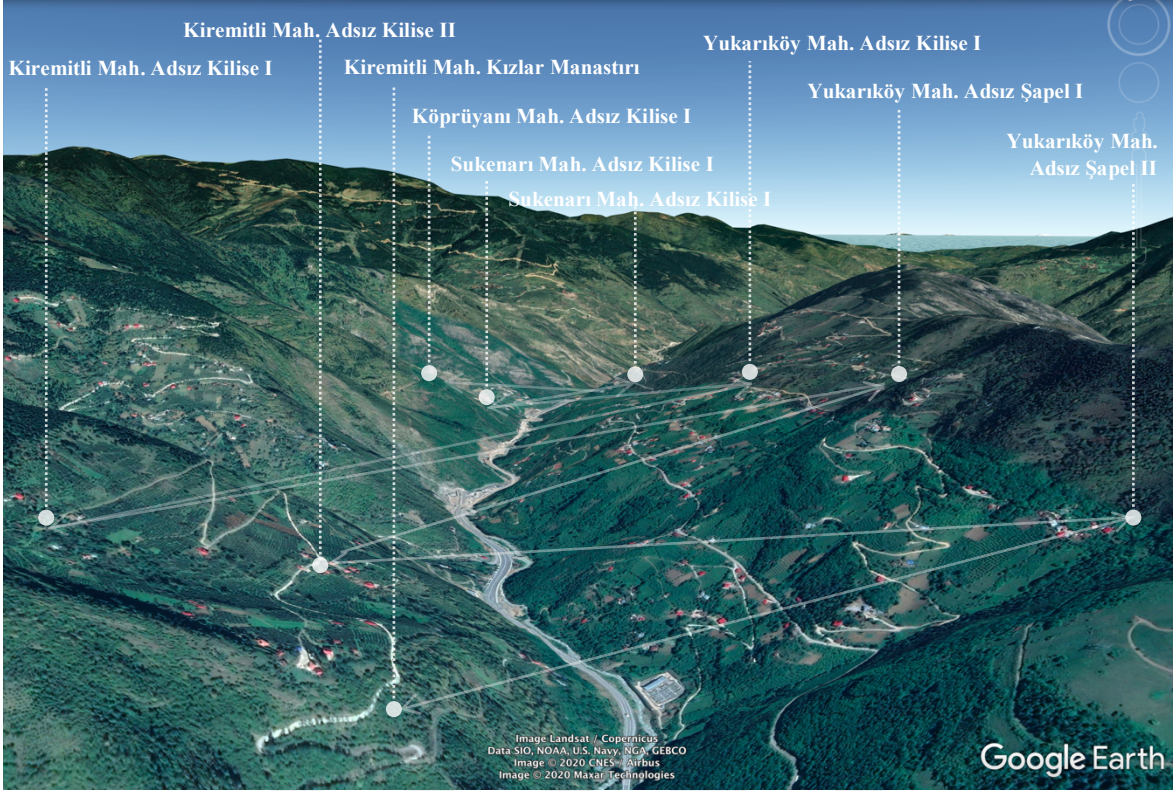
Hamsiköy Vadisi Anayurt Mahallesi'nde 7, Bağışlı Mahallesi'nde 10, Başar Mahallesi'nde 8, Çıralı Mahallesi'nde 4, Dikkaya Mahallesi'nde 3, Gürgenağaç Mahallesi'nde 7, Güzelce Mahallesi'nde 3, Güzelyayla Mahallesi'nde 2, Hamsiköy Mahallesi'nde 4, Kiremitli Mahallesi'nde 6, Köprüyanı Mahallesi'nde 3, Sukenarı Mahallesi'nde 2, Yazılıtaş Mahallesi'nde 3 ve Yukarıköy Mahallesi'nde 4 olmak üzere toplam 66 adet dini yapıya ulaşılmıştır. Bunlardan Anayurt Mahallesi'nde 3, Bağışlı Mahallesi'nde 3, Başar Mahallesi'nde 2, Çıralı Mahallesi'nde 1, Dikkaya Mahallesi'nde 2, Gürgenağaç Mahallesi'nde 2, Güzelce Mahallesi'nde 3, Güzelyayla Mahallesi'nde 2, Hamsiköy Mahallesi'nde 2, Kiremitli Mahallesi'nde 6, Köprüyanı Mahallesi'nde 1, Sukenarı Mahallesi'nde 2, Yazılıtaş Mahallesi'nde 1 ve Yukarıköy Mahallesi'nde 3 olmak üzere yalnızca 33 tane dini yapının yeri tespit edilebilmiştir.

İpek Yolu'nu kuzeyden Karadeniz'e bağlayarak önemli bir askeri ve ticaret güzergahı görevi gören Değirmendere Vadisi'nin güney bağlantısını oluşturan, diğer dört vadi koluna kıyasla geçmişte en yoğun gayrimüslim nüfusu bünyesinde barındırmış çalışma alanı dahilindeki Hamsiköy Vadisi'nde; yıkılarak günümüze ulaşamayan yapıların yanında harap halde ayakta olan, camiye dönüştürülen veya önceden yerinde kilise olan camiler bulunmaktadır.

Tespit edilen yapılardan Anayurt Mahallesi Adsız Kilise II, Bağışlı Mahallesi Adsız Kilise II ve Şapel I, Başar Mahallesi Adsız Kilise I ve II, Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise II, Gürgenağaç Mahallesi Adsız Kilise I, Güzelce Mahallesi Adsız Kilise III, Güzelyayla Mahallesi Adsız Kilise I, Kiremitli Mahallesi Adsız Kilise I, Kızlar Manastırı, Vazelon Manastırı, Vazelon Manastırı Kilisesi ve Şapeli, Köprüyanı Mahallesi Adsız Kilise I, Yukarıköy Mahallesi Adsız Şapel I ve II'nin harap halde olduğu; Anayurt Mahallesi Camii, Bağışlı Mahallesi Adsız Kilise I, Gürgenağaç Mahallesi Camii, Hamsiköy Mahallesi Camii, Sukenarı Mahallesi Köyiçi Camii ve Yukarıköy Mahallesi Adsız Kilise I'nin kiliseden camiye dönüştürüldüğü; Güzelce Mahallesi Adsız Kilise I, Sukenarı Mahallesi Adsız Kilise I ve Yazılıtaş Mahallesi Adsız Kilise I'in yıkılarak yerine cami inşa edildiği tespit edilmiştir.

Kiliseden camiye dönüştürülen veya yerinde kilise bulunduğu tespit edilen 8 yapıdan 2'sinin (Gürgenağaç Mahallesi Camii ve Sukenarı Mahallesi Köyiçi Camii) mübadele öncesi kiliseden çevrildikleri tespit edilmiştir. Kalan 6 yapının ise mübadele sonrasında cami olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan Anayurt Mahallesi Camii, Bağışlı Mahallesi Camii ve Hamsiköy Mahallesi Camii'nin kiliseden çevrildiği geri kalanların ise yıkılarak yerine cami inşa edildiği tespit edilmiştir.

Yerleri tespit edilen yapıların çoğunun vadiyi en iyi gören sırt ve tepe noktalarında konumlandığı tespit edilmektedir. Aynı yerleşim alanında tespit edilen yapıların yanı sıra vadinin karşılıklı yamaçlarında farklı yerleşim alanlarında tespit edilen yapıların da birbirlerini görececek şekilde konumlandığı görülmüştür (Şekil 43). Örneğin Anayurt Camii ile yine Anayurt Mahallesi'nde yer alan Adsız Kilise I'in veya Sukenarı Mahallesi Köyiçi Camii ile yine Sukenarı Mahallesi'nde yer alan Adsız Kilise I'in karşılıklı konumlandığı gibi farklı yerleşim alanlarında bulunan Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise II ile Hamsiköy Mahallesi Adsız Kilise I de vadinin karşılıklı yamaçlarında birbirlerini görececek şekilde konumlanmıştır.

Şekil 43. Hamsiköy Vadisi'nde tespit edilen bazı yapıların konumlanışı

Değerlendirme:

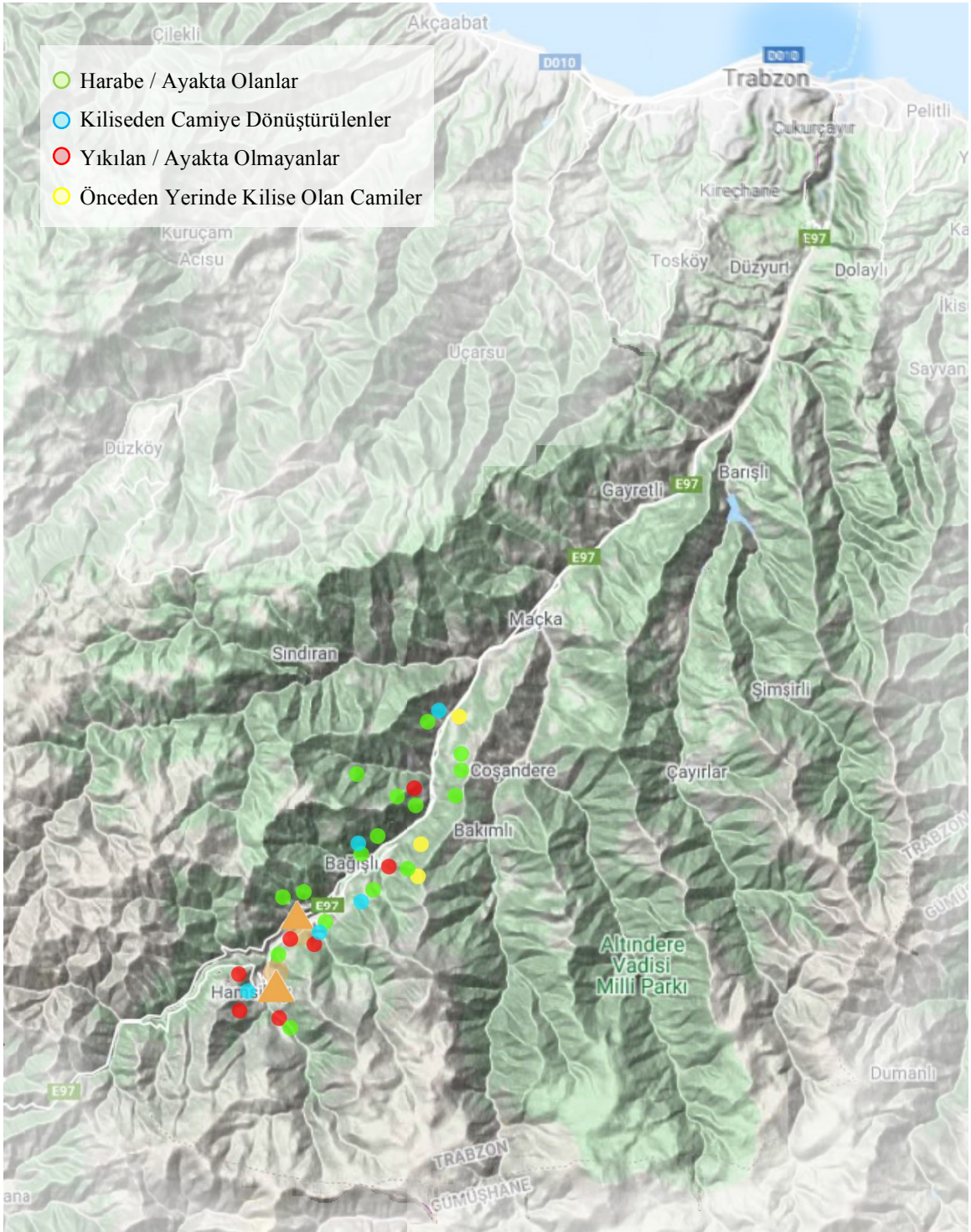
Hamsiköy Vadisi'nde literatür ve alan çalışması ile birlikte varlığı tespit edilen 66 yapı içerisinde yalnızca 33 tane yapının yeri tespit edilebilmiştir. Buna sebep olarak, literatürde yalnızca adına ulaşılan yapılar ile yalnızca alanda varlığına rastlanan yapılar arasında aynı olan yapıların olabileceğinin yanında yüksek kesimleri ormanlık alanlarla kaplı, yalnızca yazın kullanılan mezere ve yayla yerleşimlerinin yaygın olduğu, dağlık ve engebeli vadi coğrafyası sebebi ile daha bir çok yapının izinin sürülemediği düşünülmektedir.

Hamsiköy Vadisi'nde tespit edilen yapıların camiye dönüştürülmelerine, Osmanlı Devleti'nde fetih geleneği olan dini mekanın camiye dönüştürülerek İslami karaktere kavuşturulması ve mübadele ile bölgenin Müslümanlaştırılması sonucu ortaya çıkan cami ihtiyacı sebep gösterilebilir. Yapıların harap halde olmalarına, vadi coğrafyasının sahip olduğu zemin özellikleri, iklim ve bitki örtüsü gibi uzun süreli doğal etkenler veya afetlerin yanında insanlara bağlı olan mübadele sonrası kiliselerin terk edilmesi ve bölgeye gelen yeni sakinlerin kiliselerin malzemelerini başka yapıların inşasında kullanması gibi etkenler

sebepe gösterilebilir. Yapıların önceden yerinde kilise olmalarına ise mübadele sonrası bölgenin Müslümanlaşması sonucu kiliseye ihtiyacın ortadan kalması, kiliselerin yıkılarak yerlerine bölgenin yeni sakinlerinin konutlarını inşa etmeleri veya ortaya çıkan cami ihtiyacının karşılanması sebepe gösterilebilir.

Tespitlere dayanarak kiliseden camiye çevrilme veya kiliselerin yerine yeni cami inşasında özellikle mübadele sonrası artış olduğu görülmektedir. Trabzon'un fethinin ardından gelen Müslüman nüfusun ihtiyacı doğrultusunda kiliselerin camiye çevrildiği bilinmektedir. Ancak Hamsiköy Vadisi'nde fetih sonrasında mübadeleye kadar geçen süreçte bölge gayrimüslim nüfus yoğunluğu taşımaya devam etmiştir (Tablo 4). Mübadele sonrasında gayrimüslim nüfusun bölgeyi terk etmesiyle bölgenin Müslümanlaşması ve cami ihtiyacının da buna bağlı olarak artması, bu tarihten sonra kiliselerin camiye çevrilmesi sürecine hız kazandırmış olmalıdır.

Vadi boyunca yapıların birbirlerini görecekle şekilde konumlanmalarının sebepleri olduğu açıktır. Bu sebepler; çan ve ışık yardımıyla birbirleriyle haberleşmek, vadideki olağandışı gelişmeleri manastıra ve Trabzon'a bildirerek baskın ve çeşitli sebepler için tedbir alınmasını sağlamaktır. Nitekim kilise olarak bilinen çoğu yapının gözetleme kulesi olduğu, şapel olamayacak kadar küçük kulübe, gözetleme yeri veya kuleleri kilise sanmanın bölgede yaygın bir düşünce olduğu belirtilmiştir (Durmuş, 2011). Ancak vadi genelinde çoğu küçük boyuttaki kilisenin sanılanın aksine gözetleme kulesi olduğu tanımı yapılırken yapıların konumuna dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim vadinin daha iç kesimlerinde bulunarak konumu itibari ile gözetleme kulesi olamayacak nitelikte, bir ya da iki kişinin ancak içerisine girebileceği, bir odadan daha küçük, toplu ibadete olanak sağlamayan kiliseler de bulunmaktadır. Bu yapıların ise vadide yaygın olduğu bilinen, yılda bir kez komşu ziyaretine açılarak komşuların birbirlerinin kiliselerini ziyaret etmesine olanak tanıyan küçük aile kilisesi/şapeli olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 44. Hamsiköy Vadisi'nde yerleri tespit edilen kiliselerin vadi içi dağılımı

3.2. Kiliselerin Konumu ve Pazar Yeri / Ticaret Yolları İlişkisi

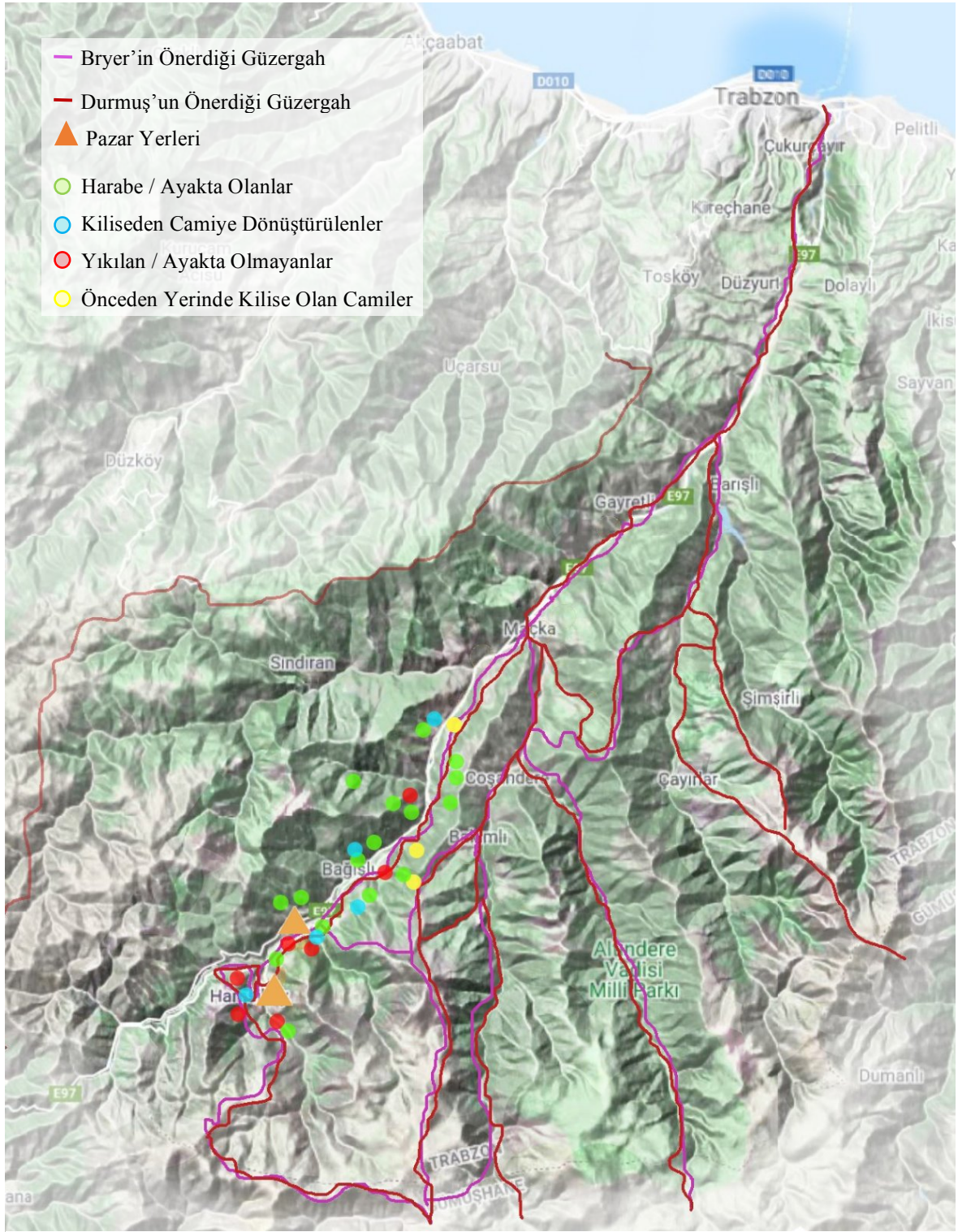
Durmuş (2011), pazar yerlerini vadinin oldukça iç kesimlerinde yer alan yalnızca Hristiyanların yaşadığı Hamsiköy ve Başar Mahallelerinde, ticaret yollarına ait yolcu durak noktasını ise Hamsiköy Mahallesi'nde bulunduğunu belirtmektedir.

Hamsiköy Vadisi geneline bakıldığında, yerleri tespit edilen neredeyse tüm yapıların ticari yol güzergahı üzerinde veya yakınında bulunduğu görülmektedir (Şekil 44). Ancak doğrudan pazar yeri ile ilişkili kiliseler; Anayurt Mahallesi'nde bulunan Anayurt Cami, Adsız Kilise I ve II, Başar Mahallesi'nde bulunan Adsız Kilise I ve II, Çıralı Mahallesi'nde bulunan Adsız Kilise I, Güzelyayla Mahallesi'nde bulunan Adsız Kilise I ve II, Hamsiköy Mahallesi'nde bulunan Merkez Cami ve Adsız Kilise I'dir.

Değerlendirme:

Coğrafyanın gereği olarak vadilerin kendi içerisinde izole olma durumuna karşılık pazar yerleri yalnızca alışverişin yapıldığı yer değil aynı zamanda her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetin gerçekleştiği önemli birer merkez konumundadırlar. Pazar yerlerinin kurulmasında bu yerin ticari yol güzergahında bulunmasına ve dini merkeze sahip olmasına dikkat edilmiştir. Pazar yerlerinin kurulacağı günler söz konusu olduğunda ise yerleşim alanlarındaki semavi din mensuplarının istekleri gözetilmiştir (Tunçel, 2009). Dolayısı ile pazar yerlerinin kurulumunda dinin etkisinin belirgin bir rol oynadığı oldukça açıktır. Hamsiköy Vadisi'nde pazar yeri ile ilişkili olduğu düşünülen kiliselerin gelir elde etmek amacıyla ekonomik ve sosyal açıdan etkin rol oynayan pazar yeri çevresine kurulmuş oldukları düşünülmektedir.

Ticari yol güzergahları boyunca kervansarayların olmadığı yerlerde gayrimüslim nüfusa ait manastırlar, yolculara hizmet veren merkezlerden olmuştur. Gayrimüslim yolcular, genellikle kendi mezhebinden ve milliyetinden olan köylülerin evleri ile manastırların veya kiliselerin misafirhanelerinde konaklamıştır (Kazancıoğlu, 2014). Hamsiköy Vadisi'nde tarihi kervan ve İpek Yolu güzergahı üzerinde bulunan kiliselerin ekonomik, dini ve sosyo-kültürel öneme sahip güzergah üzerine yolcuların dinlenme ve ibadet ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bilinçli olarak inşa edildikleri düşünülmektedir.

Şekil 45. Yerleri tespit edilen kiliselerin pazar yeri/ticaret yolları ilişkisi

3.3. Kilise İnşası ve Nüfus Hareketleri İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin 1461 yılında Trabzon'u fethine kadar gayrimüslim nüfusun yaşadığı Hamsiköy Vadisi'nde, fetih sonrası nüfusta bir hareketlilik yaşanmışsa da Müslümanlaşmanın gerçekleşmesi uzun süre almıştır. 1923 yılı nüfus mübadelesi ile gayrimüslim nüfus bölgeden ayrılana kadar Ortodoks Hristiyan inancı ve kiliseler bölgedeki dini ve mimari unsurları oluşturmaya devam etmiştir.

Trabzon'un fethi öncesi bölgeye hakim olan Komnenos, Roma, Pontus veya daha önceki dönemlerde Hamsiköy Vadisi'nde inşa edildiği bilinen yapılar; Bağışlı Mahallesi St. Gregory of Nyssa Manastırı, Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı ve Yazılıtaş Mahallesi St. Marina Kilisesi'dir.

Hamsiköy Vadisi'nde 15.-16. Yüzyıla tarihlendirilerek Tanzimat öncesi dönemde inşa edildiği bilinen yapılar; Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise II, Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Şapeli ve Yazılıtaş Mahallesi St. Eugenios Kilisesi'dir.

Osmanlı Devleti Tanzimat dönemi sonrası Hamsiköy Vadisi'nde inşa edildiği bilinen yapılar; Anayurt Köyü Cami, Kiremitli Mahallesi Kızlar Manastırı ve Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Kilisesi'dir.

Hamsiköy Vadisi'nde Tanzimat öncesi ve sonrası inşa edilen kiliselerin yanında günümüze ulaşmadan yıkılma, literatürde yalnızca adına rastlama veya varlığına yalnızca alanda rastlama sebepleri ile yeterli bilgiye ulaşılamayarak tarihlendirme yapılamayan yapılar da bulunmaktadır.

1923'te yaşanan mübadele sonrası Rum nüfusun bölgeden ayrılmasının ardından, iskan politikası gereği bölgeye Türk nüfusun yerleştirildiği bilinmektedir. Mübadele sonrası kiliseden camiye dönüştürüldüğü bilinen yapılar; Anayurt Köyü Cami, Bağışlı Mahallesi Cami ve Hamsiköy Cami'dir. Yıkıldığı bilinen yapılar; Anayurt Mahallesi Theotokos Manastırı, Bağışlı Mahallesi Gregory of Nyssa Manastırı, Başar Mahallesi Adsız Kilise I, Çıralı Mahallesi Adsız Kilise I, Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise I, Köprüyanı Mahallesi The Taxiarchai Kilisesi ve St. Eugenios Kilisesi'dir. Yıkılarak yerine cami yapıldığı bilinen yapılar ise; Güzelce Mahallesi Adsız Kilise I, Sukenarı Mahallesi Adsız Kilise I ve Yazılıtaş Mahallesi Adsız Kilise I'dir.

Tablo 77. Hamsiköy Vadisi'nde tespit edilen yapıların inşa tarihleri

	Yapılar	Osmanlı Öncesi (...-1461)	Tanzimat Öncesi (1461-1839)	Tanzimat Sonrası (1839-...)	Bilinmiyor
Anayurt Mahallesi	Anayurt Köyü Cami			√	
	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Şemsiyeli Kilise				√
	St. Anna Kilisesi				√
	Theotokos Kilisesi				√
	Theotokos Manastırı				√
Bağışlı Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Adsız Şapel I				√
	St. Basil Kilisesi				√
	St. Gregory Kilisesi				√
	St. Pankratos Kilisesi				√
	St. Constantine Kilisesi				√
	St. Helen Kilisesi				√
	St. (Theodore) Gabras Şapeli				√
	St. Gregory of Nyssa Manastırı	√			
Başar Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Adsız Kilise III				√
	St. Cosmas and St. Damian				√
	St. Longinos Kilisesi				√
	St. John Prodromos Kilisesi				√
	St. Sabbas Kilisesi				√
	St. Nicholas Kilisesi				√
Çıralı Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Holy Savior Kilisesi				√
	St. John Chrysostom Kilisesi				√
	The Taxiarchai Kilisesi				√
Dikkaya Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II		√		
	St. Christopher Kilisesi				√
Gürgenaç Mahallesi	Gürgenaç Köyü Cami				√
	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Theotokos Kilisesi				√
	St. George of Rachata Kilisesi				√
	Evangelistria Şapeli				√
	Theotokos Lachanas Manastırı				√
Güzelce Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Adsız Kilise III				√
Güzelyayla Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√

Tablo 77'nin devamı

Hamsiköy Mahallesi	Hamsiköy Cami				√
	Adsız Kilise I				√
	Koimesis of Theotokos Kilisesi				√
	Holy Savior Şapeli				√
Kiremitli Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Kızlar Manastırı			√	
	Vazelon Manastırı			√	
	Vazelon Manastırı Kilisesi		√		
Köprüyanı Mahallesi	Vazelon Manastırı Şapeli				√
	Adsız Kilise I				√
	The Taxiarchai Kilisesi				√
	Gregory of Neocaesarea Kilisesi				√
Sukenarı Mahallesi	Sukenarı Köyiçi Cami				√
	Adsız Kilise I				√
Yazılıtaş Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	St. Eugenios Kilisesi		√		
	St. Marina Kilisesi	√			
Yukarıköy Mahallesi	Adsız Kilise I				√
	Adsız Kilise II				√
	Adsız Şapel I				√
	Ayane Manastırı				√

Değerlendirme:

Osmanlı'nın 1461 yılında Trabzon'u fethinden 1839 yılı Tanzimat Fermanı'na kadar geçen süreçte Hamsiköy Vadisi'nde yaşayan gayrimüslim nüfus yeni kilise inşa etmenin yasak olması sebebi ile mevcut kiliselerini ya onarmış ya da deprem, sel vb. doğal etmenler sonucu yıkılan kiliselerini yeniden inşa etmiştir. Ancak 19. Yüzyıl itibari ile Tanzimat Fermanı ve benzer uygulamaların gayrimüslimlere ve ibadet yapılarına geniş hak ve imtiyazlar tanınması sebebi ile kilise sayısında artış meydana gelmiştir.

Hamsiköy Vadisi'nde yeterli bilgilere ulaşılamayarak tarihlendirmesi yapılamayan yapılar da bulunmaktadır. Ancak Tanzimat ile ortaya çıkan kilise sayısındaki ciddi artış sebebiyle inşa tarihi bilinmeyen yapıların çoğunun bu dönem ile bağlantılı olarak inşa edildiği düşünülmektedir.

1923 yılında yaşanan mübadele sonrası terkedilmek zorunda bırakılan bir çok kilise bölgenin Müslümanlaştırılması sonucu cami ihtiyacının artması sebebiyle ya camiye dönüştürülmüş, ya yıkılarak yerine cami yapılmış ya da malzemelerinin farklı yapıların inşasında kullanılması sebebiyle yıkılmıştır.

Hamsiköy Vadisi genelinde yapı yoğunluğuna, geçmişte en fazla gayrimüslim nüfusun yaşadığı Hamsiköy Mahallesi'nde değil de Anayurt, Bağışlı, Başar ve Gürgenağaç Mahallelerinde rastlandığı dikkati çekmektedir (Tablo 77). Buna sebep olarak; Hamsiköy Mahallesi'nde vadi coğrafyası nedeni ile izinin sürülemediği başka yapıların da var olabileceği veya mahal sınırlarında zamanla değişikliğin meydana gelmiş olabileceği gösterilebilir. Osmanlı defterlerinde Rum köyü olarak kayıtlı olmaları sebebi ile Anayurt, Bağışlı, Başar ve Gürgenağaç Mahallelerinde ise yapı yoğunluğunun fazla olması muhtemel görülebilir. Ancak nüfus bilgileri göz önüne alındığında yine de tespit edilen yapı stoğunun ihtiyaçtan fazla olduğu görülmektedir. Buna sebep olarak; literatürde konum bilgisine ulaşamayan yapılar ile alan çalışmasında tespit edilen yapılar arasında aynı olanların olabileceği veya 1839 Tanzimat ile birlikte verilen imtiyazlarla kilise sayılarındaki orantısız artışın bu mahallelerde tezahür etmiş olabileceği düşünülebilir.

Vadide, Bağışlı ve Başar Mahallelerinde 1950-60 yılları arası dönemin yöneticileri tarafından kiliselerin yıktırılması emrinin gelerek bu dönemde bazı yerel halkın arazisinde bulunan kiliseleri yıktığını iddia eden bir kesim bulunmaktadır. Ancak Lozan Konferansı sonrası ilgili devlet temsilcilerine gönderilen mektuplarda gayrimüslimlere ait mabetlerin hukuki varlığı tanınmıştır. Yahudi, Ermeni ve Rumların tam bir serbestlik içinde ibadetlerini gerçekleştirmeleri, kilise, havra ve mezarlıkları muhafaza etmesi konusunda gerekli kolaylığın sağlanacağı taahhüt edilmiştir (Akman, 1996). Bu dönemin, 1923 yılı Lozan Antlaşması sonrası zorunlu tutulan mübadelenin hemen sonrasına denk gelmesi sebebiyle terk edilmek zorunda kalan kiliselerin gayrimüslimlerden kalan yerlere yerleştirilen yerel halk tarafından idari yönetimden bağımsız olarak vadide de çoğu kez karşılaşılan kilise malzemelerinin başka yapıların inşalarında kullanılması vb. sebeplerle yıkıldığı veya kendi hallerine terk edilen bu yapıların zamanla doğal etkenlerle birlikte harap olması sonucu yok olma ihtimali ile karşı karşıya kaldıkları düşünülmektedir.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyu farklı dil, din ve kültürel geçmişe sahip toplulukları din ve vicdan hürriyetlerini koruyarak refah içinde yaşatmıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip gayrimüslim tebaanın ibadethanelerinin korunması ve gerektiğinde inşa-tamir ihtiyacını doğrudan etkilemiştir.

Tarih boyunca bir çok farklı devletin himayesi altına giren bölgede, fetih sonrası Osmanlı Devleti tarafından Anadolu'nun farklı noktalarından bölgeye yerleştirilenler, dışarı sürgün edilenler ya da Yunanistan ile yapılan mübadele antlaşmasıyla bir çok nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bu nedenle tek tip bir halktan söz etmenin mümkün olmadığı vadiye bir arada yaşamayı başaran farklı sosyo-kültürel ve etnik kökene sahip topluluklar mimarlık pratiklerini de geliştirmiştir.

Doğu Karadeniz coğrafyasının gereği olarak kendi içinde izole olan diğer vadi sistemlerinin aksine, Değirmendere Vadisi sahip olduğu geçitler ve ticaret yolları sayesinde tarih boyunca Anadolu, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Kafkasya ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Bu durum ulaşımın güç olduğu en uzak yerleşim alanlarında dahi sosyal ve kültürel yapının gelişimine sebep olmuştur.

Korunaklı vadi yapısı, iç kesimler ve çevreyle olan bağlantıyı güçlendiren geçitlere sahiptir. Trabzon-Erzurum-İran transit yolu üzerinde bulunan ve çevre bağlantılarını sağlayan Zigana Geçidi, bölgeden geçen yazlık-kışlık olmak üzere alternatif güzergahlara sahip kervan, ticaret ve İpek Yolu en önemli geçit ve yol güzergahlarıdır. Bu güzergahlar pek çok yerleşim alanının kaderini etkilemiştir. Yollar üzerinde oluşturulan dinlenme ve durak noktaları, bu yollarla bağlantılı olarak kurulan pazar yerleri zamanla toplanma merkezlerine dönüşmüş ve dini mekan ihtiyaçları gündeme gelmiştir. Böylece ticari yol güzergahları ve pazar yerleri kiliselerin inşa ve yer seçimlerini belirleyen önemli dinamiklerden biri olmuştur.

Çalışma amacı ve kapsamı çerçevesinde ortaya konan ve sorgulanan, gayrimüslim ibadet yapılarının izinin sürülmesine yardımcı olan soruların cevapları aşağıda verilmektedir.

- Vadinin sahip olduğu topoğrafik unsurlarının, kiliselerin yer seçimine ilişkin alınan kararlarda etkisi var mıdır?

Doğu Karadeniz’de dağları dikine yaran vadiler iç kesimlerle bağlantıyı sağlayan en tabii yollardır. Birbirleri arasında geçişin neredeyse imkansız olduğu vadilerden deniz kıyısından uzaklığı ve birkaç vadi sistemini içinde barındırması ile ön plana çıkan Değirmendere Vadisi, dağlık ve engebeli bir topoğrafyaya sahiptir. Topoğrafyanın erişime izin vermediği zorlu yapısına karşılık çevre bağlantılarını sağlayan geçitlere sahiptir.

Hamsiköy Vadisi’nde bulunan kiliseler, engebeli ve yerleşimin dağınık olduğu arazide genellikle vadiyi en iyi gören sırt ve tepe noktalarında vadinin her iki yamacında birbirlerini görecektir şekilde konumlanmaktadır. Kiliselerin, söz konusu şekilde vadinin hakim noktalarına yerleşimleri gerek güvenlik gerekse de birbirleri ile haberleşme olanaklarını güçlendirmektedir.

- Pazar yeri ve ticaret yolu üzerinde yer alan Hamsiköy Vadisi’nde yol-pazar yeri-ibadet yapıları arasında ilişki var mıdır?

Hamsiköy Vadisi genelinde kiliseler yol ile bağlantılı güzergah noktalarına inşa edilmiştir. Dini, ekonomik ve sosyo-kültürel öneme sahip İpek, ticaret ve kervan yolları üzerinde bulunan bu kiliselerin bilinçli olarak bu güzergah üzerinde inşa edildiği ve yolcuların güzergah boyunca durak noktalarında dinlenirken ibadet ihtiyaçlarını da buralarda karşılamalarını sağladıkları anlaşılmaktadır.

Vadide yer alan Hamsiköy Mahallesi hem ticari yol güzergahındaki yolcu durak noktalarından hem de vadide kurulan pazar yerlerinden biri olması ile burada ve çevre mahallerde inşa edilen kiliselerin gelir elde etmek amacıyla pazar yerleri ve yol kenarlarına kurulmuş oldukları düşünülmektedir.

- Osmanlı fethinin ardından bölgede gerçekleşen nüfus hareketleri nasıldır ve bu nüfus hareketlerinin kilise inşa/onarımı üzerinde etkisi nedir?

1461 yılı Trabzon’un fethine kadar gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Hamsiköy Vadisi’nde, fetih sonrası Anadolu’nun farklı noktalarından bölgeye yerleştirilenler veya dışarı edilenler ile nüfusta bir hareketlilik meydana gelse de 1923 yılı Lozan Antlaşması sonucunda Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile gayrimüslim nüfus

bölgeden ayrılana kadar Ortodoks Hristiyanlığı ve kiliseler bölgedeki dini ve mimari unsurları oluşturmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Trabzon'u fethi ile birlikte Tanzimat'a kadar geçen süreçte gayrimüslimlerin yeni bir kilise inşa etmeleri yasak olduğundan var olan kiliselerinin onarımları ve geçmişte kilise olduğunun kanıtlanması ile aynı yerde ve aynı özelliklere sahip kiliselerinin yeniden inşalarıyla yetinmişlerdir. Osmanlı Devleti Tanzimat öncesi dönemde inşa edildiği bilinen yapılar; Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise II, Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Şapeli ve Yazılıtaş Mahallesi St. Eugenios Kilisesi'dir.

1839 yılı itibari ile gayrimüslimlere ve ibadet yapılarına geniş hak ve imtiyazlar tanıyan Tanzimat Fermanı ve benzer uygulamalar sonucunda kilise inşa etmek artık serbest olduğu gibi onarımlarına da devlet tarafından destek olunmuştur. Bölgedeki kilise sayısında orantısız biçimde artış meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti Tanzimat sonrası dönemde inşa edildiği bilinen yapılar; Anayurt Köyü Cami, Kiremitli Mahallesi Kızlar Manastırı ve Kiremitli Mahallesi Vazelon Manastırı Kilisesi'dir.

20.yy. başına kadar Rum olarak adlandırılan Ortodoks Hristiyanlardan oluşan vadide 1918 Rus Savaşı ve 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'ndan sonra gerçekleşen mübadele ile Rum halkı bölgeden ayrılmış ve onlardan kalan yerlere Çaykara, Köprübaşı, Tonya, Şalpazarı, Beşikdüzü, Vakfıkebir, Akçaabat gibi Trabzon'un farklı ilçelerinden ve hatta Torul/Silve'den gelen insanlar yerleştirilmiştir. Özellikle 1929'da Of'ta gerçekleşen büyük sel olayından sonra çok sayıda ailenin bu bölgeye göç ettikleri bilinmektedir. Böylece bölge farklı kültürdeki insanların karışımından oluşan bir yer haline gelmiştir. Mübadele sonucunda özellikle yeni inşa edilen kiliseler bazıları tamamlanamadan terkedilmek durumunda kalmıştır. Bu kiliseler ya camiye dönüştürülmüş, ya yıkılmış ya da yerine yeni bir cami inşa edilmiştir. Mübadele sonrası kiliseden camiye dönüştürüldüğü bilinen yapılar; Anayurt Köyü Cami, Gürgeñağaç Köyü Cami ve Hamsiköy Cami'dir. Yıkıldığı bilinen yapılar; Anayurt Mahallesi Theotokos Manastırı, Bağışlı Mahallesi Gregory of Nyssa Manastırı, Başar Mahallesi Adsız Kilise I, Çıralı Mahallesi Adsız Kilise I, Dikkaya Mahallesi Adsız Kilise I, Köprüyanı Mahallesi The Taxiarchai Kilisesi ve St. Eugenios Kilisesi'dir. Yıkılarak yerine cami yapıldığı bilinen yapılar ise; Güzelce Mahallesi Adsız Kilise I ve Sukenarı Mahallesi Adsız Kilise I'dir.

- Meryemana (Sümela), Vazelon ve Kuştul Manastırları gibi anıtsal yapı/yapı gruplarının yoğunluk/yer seçimi vb. unsurlar üzerinde etkisi var mıdır?

Ticari yol güzergahları boyunca kervansarayların olmadığı yerlerde gayrimüslim nüfusa ait manastırlar, yolculara hizmet veren merkezlerden olmuştur. Gayrimüslim yolcular, kendi mezhebinden ve milletinden olan köylülerin evleri ile manastırların veya kiliselerin misafirhanelerinde konaklamıştır. Dolayısıyla vadi yaşam alanlarının dış dünya ile bağlantısını kuran ticaret ve kervan yolları ile manastırların konumu arasında bir ilişkinin var olabileceğinden söz edilebilir.

Şüphesiz sonraki çalışmalara katkı sağlaması temenni edilen çalışmanın, yapılacak yeni çalışmalara yol göstereceği, yeni bakış açılarına basamak oluşturacağı ve değerlendirmede tespiti yapılan açıklıkların yeni araştırmalara konu olmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsam ve zaman aralığının genişletilmesi ve gayrimüslim ibadet yapıları hakkında çok daha kapsamlı sonuçlara ulaşılması ancak arkeolojik çalışmaların bölgede yaygınlaşması, mevcut yapı ve kalıntılarının değerlendirilmesi, literatürde çok sayıda farklı dilde yayınlanmış çalışmanın çevirilerinin yapılması, henüz daha transkripsiyonu yapılmamış veya keşfedilmemiş belgelerin ortaya çıkartılması ve incelenmesi sonucunda mümkün olacaktır. Bu doğrultuda yapılacak çalışma, multidisipliner bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Farklı disiplinlerarası yapılacak ortak bir çalışmanın, bu çalışmada ele alınan başlıklar üzerinde değişik tespitlerin yapılmasına ve geliştirilmesine önemli katkı sağlayacağı açıktır.

5. KAYNAKLAR

- Acun, F., 1999. Tarih Boyunca Pontus, Milli Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu, Mart, Giresun, Bildiriler Kitabı I.
- Akman, M., 1996. Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri, İlam Araştırma Dergisi, 1, 2.
- Alemdar, S., 2012. Osmanlı Devleti'nde Kiliselerin Tamir ve İnşası, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Altınay, A., 1988. Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Anonim, 1933. Köylerimiz, Dahiliye Vekaleti Yayını, İstanbul, 1933.
- Asatekin, G., 2004. Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Aslan, H., 2012. Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı, Toplum Bilimleri Dergisi, 6, 12, 55-82.
- Aslan, H. ve Soğuksulu, Ş., 2017. Nehir Tipi Hidroelektrik Santralleri'nin Neden Olduğu Sorunlar ve Rehabilitasyon Çalışmaları: Trabzon Örneği, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 20, 1, 67-74.
- Ayar, T., 2017. Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası, History Studies, 9, 1, 1-19.
- Aygün, N., 2008. XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı. Karadeniz Araştırmaları, 5, 17, 75-111.
- Aygün, N., 2014. Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları, Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, Nisan, İstanbul, Bildiriler Kitabı.
- Bijiskyan, M., 1969. Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819, ter: Hrand D. Andresyon, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Bilgin, M., 1990. Sürmene Tarihi, Sürmene Belediyesi, İstanbul.
- Bilgin, M., 2002. Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan, Serander Yayınları, Trabzon.
- Bostan, H., 2012. Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul.
- Bozkurt, G., 1989. Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Bryer, A. ve Winfield, D., 1970. Nineteenth-Century Monuments in the City and Vilayet of Trebizond: Architectural and Historical Notes, Part III, Archeion Pontou, 30.
- Bryer, A. ve Winfield, D., 1985. The Byzantine Monuments and Topography of Pontos, Volume:1, Dumbarton Oaks Publication Center, Washington, D.C.
- Bryer, A., Winfield, D., Ballance, S. ve Isaac, J., 2002. The Post-Byzantine Monuments of the Pontos, Ashgate/Variorum, Aldershot.
- Bryer, A. ve Lowry, H., 1982. Rural Society in Matzouka, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, Dumbarton Oaks.
- Çapa, M., 1987. Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 29, 54-58.
- Düzenli, H., Düzenli, E. ve Tuluk, Ö., 2010. Osmanlı'da Fetih Sonrası Dinsel Mekanın Camileştirilmesi Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665), Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Demir, N., 2005. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Demir, N., 2009. Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda İhtida Hareketleri, Gazi Türkiyat, 4, 199-206.
- Deringil, S., 2012. Conversion and Apostasy in Late Ottoman Empire, Cambridge University Press, New York.
- Durmuş, A., 2010. Tarih ve Kültürü ile Maçka, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- Durmuş, A., 2011. Tarih ve Kültürü ile Hamsiköy ve Meryemana Vadileri Maçka, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- Durmuş, A., 2013. Soyut ve Somut Kültürel Belgelerle Meryemana Vadisi'nin Tarihi, Dergi Karadeniz, 20, 204-228.
- Emir, O., 2012. Eskiçağda Doğu Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik Önemi, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 13, 9-26.
- Erim, N., 1953. Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Eryılmaz, B., 1990. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul.
- Gonzalez, C., 2016. Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat, ter: Ö. R. Doğrul, Köprü Kitapları, İstanbul.
- Gökbilgin, M., 1962. XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi, Belleten, XXVI, 102.

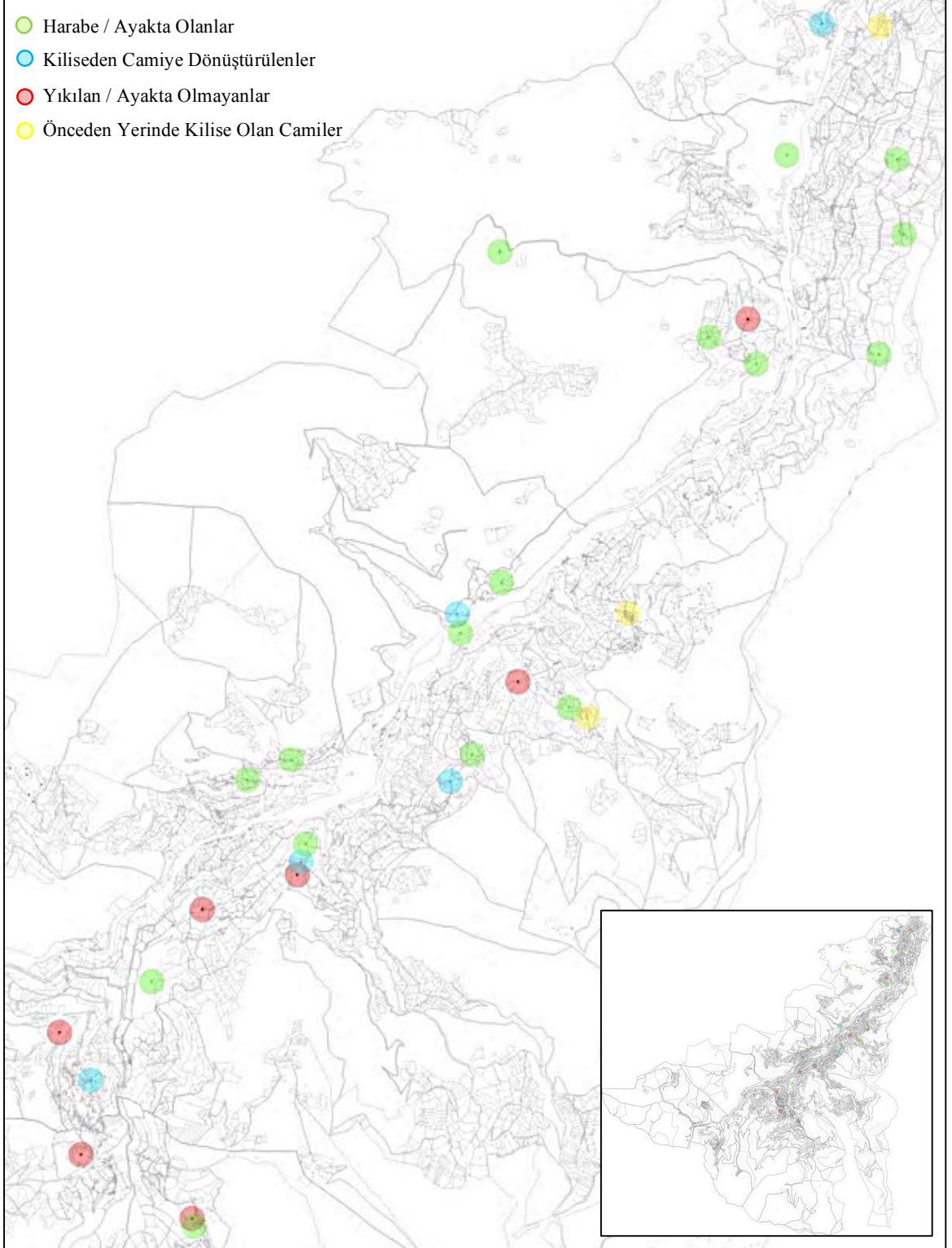
- Güçer, L., 1987. XVI.-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası, Türk İktisat Tarihi Yıllığı.
- Gürkan, S., 2003. Manastır, XXVII, DİA.
- Hahanov, A., 2004. Panaret'in Trabzon Tarihi, ter: E.Uzun, İstanbul.
- Haldon, J., 2007. Bizans Tarih Atlası, ter: A. Özdamar, Kitap Yayınevi.
- İmamoğlu, A., Trabzon Maçka Anayurt Köyü. http://www.oncetrabzon.com/trabzon-macka-anayurt-koyu_h71.html 7 Haziran 2020
- Jennings, R., 1986. The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, Washington, D.C.
- Köse, İ., Yazlık Köyü ile Bağlantılı Antik Ticaret Yolları. <http://yazlikkoyudernegi.com/?sayfa=aradabiryazilar> 14 Mart 2020
- Köse, İ., 2012. The Monastery of soumela and Ancient Trade Routes Connected to It, Codrul Cosminului, 18, 1, 7-28.
- Küçük, C., 1985. Osmanlılar'da Millet Sistemi ve Tanzimat, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 4, 1007-1024.
- Karaca, Z., 2001. İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Z., 2008. İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kilisesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karagöz, İ., 2006. Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Karal, E. Z., 2011. Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karataş, A., 2006. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15, 1, 267-284.
- Kazıcı, Z., 2005. Osmanlı Döneminde İhtida, Hidayet: Dine Yöneliş, Köprü Dergisi, 91, 3-5.
- Kazancıoğlu, H., 2014. Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kazaz, E., 2016. Trabzon Kırsal Cami Mimarisi, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

- Keçiş, M., 2009. Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler: 2014-1404, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kenanoğlu, M., 2004. Osmanlı Millet Sistemi- Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Konak, A., Maçka Tarihi Üzerine. <https://docplayer.biz.tr/5934804-Macka-tarihi-uzerine.html> 14 Mart 2020
- Ksenophon, 1974. Anabasis Onbinlerin Dönüşü, ter: T. Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Ksenophon, 2011. Anabasis Onbinlerin Dönüşü, ter: O. Yarlığaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Lowry, H.W., 1982. "Privilege and Property in Ottoman Maçuka in the Opening Decades of the Tourkokratia: 1461-1553", Continuity and Change in the Late Byzantine and Early Ottoman Society, Dumbarton Oaks, 97-128.
- Ortaylı, İ., 1985. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet, 996-1016.
- Özgüner, O., 1970. Köyde Mimari, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.
- Öztürk, Ö., 2005. Karadeniz Ansiklopedik Sözlük, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Pekak, M., 2009. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinason), 51, 173-174.
- Sümerkan, R. ve Okman, İ., 1999. Kültür Varlıklarıyla Trabzon, Cilt 1 (İlçeler ve Köyler). TC Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Trabzon.
- Sinclair, T., 1989. Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey, Volume II, The Pindar Press, London.
- Sonyel, S., 1985. Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü, Bellekten, XLIX, 195, 651-652.
- Şen, Z., Başlangıcından Trabzon'un Fethine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Yerleşim Tarihi. <http://www.zafersen.com/baslangicindan-fethe-dogukaradeniz-yerlesim-tarihi.pdf> 11 Mart 2020
- Şenyurt, O., 2012. İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Taşkın, M., 2008. Trabzon Ticaret-Tarım-Fındık-Çay, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- Tellioğlu, İ., 2004. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 20, 60, 1-9.
- Tellioğlu, İ., 2005. Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 5, 1-10.

- Tellioğlu, İ., 2009. Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461), Serander Yayınları, Trabzon.
- Tezcan, M., 2002. İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, Mayıs, Trabzon, Bildiriler Kitabı I: 71-90.
- Tunçel, H., 2009. Geleneksel Ticaret Mekanı Olarak Türkiye'de Haftalık Pazarlar, Journal of New World Sciences Academy, 4, 2, 35-52.
- Umar, B., 1993. Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Zehiroğlu, A., 1999. Antik Çağlarda Doğu Karadeniz, İstanbul.
- Zerzelides, G., 1959. Archeion Pontou, 23.
- URL-1, www.turkcebilgi.com/anayurt,_maçka 10 Şubat 2020.
- URL-2, www.chinadiscovery.com/assets/images/silk-road/maps/China-Silk-Road-Map-full.jpg 20 Nisan 2020.
- URL-3, www.onlinebilet.com/bilgi/trabzon/vazelon-manastiri 20 Nisan 2020.
- URL-4, www.trabzon.ktb.gov.tr/TR-57655/kizlar-manastiripanagia-keramesta.html 21 Mart 2020.

6. EKLER

Ek 1. Hamsiköy Vadisi'nde yerleri tespit edilen gayrimüslim ibadet yapıları

ÖZGEÇMİŞ

1995 yılında Trabzon'da doğdu. İlköğrenimini Trabzon Özel Neşem Koleji'nde, orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde tamamladı. 2012 yılında başladığı Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden 2017 yılında "Mimar" olarak mezun oldu ve özel sektörde çalışma hayatına adım attı. Aynı yıl KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yapmaya hak kazandı. 2017 yılı başlarında adım attığı çalışma hayatına 2018 yılı bitiminde son verdi. 2019 yılından beri Trabzon Avrasya Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak akademik çalışmalarını sürdürmekte ve iyi derecede İngilizce bilmektedir.